

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Bc. Magdalena Vlasáková

„Bud’ zdatný, buduj vlast, braň mír“ aneb tělovýchova a lední hokej v
poúnorovém Československu

*„Be fit, build your homeland, defend peace“ or Physical Education and Ice
Hockey in Post-February Czechoslovakia*

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Jan Randák, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Krymlově, dne 2. ledna 2018

.....

Jméno a příjmení

Poděkování

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu mé diplomové práce, kterým je pan PhDr. Jan Randák, Ph.D., za inspirativní vedení, podnětné připomínky a lidskou vstřícnost, které mi během celého zpracovávání práce poskytoval.

Klíčová slova (česky):

tělovýchova, sport, lední hokej, Československo, komunistická diktatura

Klíčová slova (anglicky):

physical education, sport, ice hockey, Czechoslovakia, Communist dictatorship

Abstrakt (česky):

Diplomová práce „*Bud' zdatný, buduj vlast, braň mír*“ aneb tělovýchova a lední hokej v poúnorovém Československu nahlíží téma tohoto oblíbeného zimního sportu optikou společenskokritické disciplíny, jakou je sociologie sportu. Tento netradiční přístup se spíše než na tabulky a výsledky hokejových týmů koncentruje na sociální praxi sledovaného sportu. Československý stalinismus se totiž neprojevoval pouze represemi a politickou demagogií, usiloval o tvorbu nového společenského řádu, který měl být lepším, než jemu předcházející. Ve snaze lépe pochopit dobové chování aktérů a jejich motivy, je vhodné na toto pamatovat. Předkládaná práce navíc chápe povahu československé tělovýchovy a ledního hokeje po roce 1948 jako nedílnou součást tělovýchovného evropského systému, jehož prostřednictvím moderní stát uplatňoval své *biomocné* nároky.

Abstract (in English):

The thesis „*Be fit, build your homeland, defend peace*“ or *Physical Education and Ice Hockey in Post-February Czechoslovakia* looks at the theme of this popular winter sport by sociocritical discipline optics through sport's sociology. This unconventional approach focuses on social practice rather than tables of results ice-hockey teams. The Czechoslovak stalinism did not display itself only over repressions and political demagoguery. It strived for a creation of new social order that should have been better than previous were. It is appropriate to remember this, in order to understand behavior and motives of then people. The thesis perceives nature of Czechoslovak physical education and ice hockey after 1948 as an integral part of European physical education systems through which modern state applies *biopower* claims.

Obsah

1	Úvod	1
2	Teorie – přístupy ke zkoumání sportu a tělovýchovy, zahraniční literatura	7
2.1	Teoretické inspirace pro bádání o tělovýchově a sportu	11
2.1.1	Pierre Bourdieu	12
2.1.2	Norbert Elias.....	14
2.1.3	Michel Foucault.....	17
2.2	Politika těla ve Foucaultově stínu	21
3	Tělo mezi sportem a tělovýchovou	25
3.1	Vymezení pojmů	25
3.2	Pohled do minulosti – dohledání počátku a kontinuit.....	28
3.2.1	Turnerství.....	31
3.2.2	Sokolské pojetí tělovýchovy a sportu.....	33
3.2.3	Další tělovýchovné organizace	35
3.2.4	Nacistické pojetí sportu.....	37
3.2.5	Sovětské pojetí tělovýchovy a sportu	39
3.3	Tělovýchovné cíle v čase se neproměňující	43
4	Československá sjednocená tělovýchova	45
4.1	Zákon o státní péči o tělesnou výchovu a sport.....	47
4.2	Zákon o organizaci tělesné výchovy a sportu.....	49
4.3	Lední hokej v Makarenkově stínu	51
5	Mocná tělovýchova a lední hokej v Československu	55
5.1	Poslušnost především	56
5.2	Aplikace sovětského pojetí hokeje v československém prostředí	58
5.3	Hokej jako správný patriotismus.....	59
5.4	Kolektivní tělo	62
5.5	Naděje pro lepší zítřky.....	63
5.6	„Braň mír!“	65
5.7	Práce je věčná	67
5.8	Všeříkající TOZ.....	69
5.9	Lední hokej jako reklama socialismu.....	70
5.10	Zdravověda = moc?	74
5.11	Čistota půl zdraví.....	77
5.12	„Socialisticky“ fungující orgány v hokejistově těle.....	79
5.13	Možnosti vykoupěny poslušností.....	79
6	Teorie vs. Praxe. Případ poúnorového ledního hokeje v regionu	82

6.1	Institucionální opora	82
6.2	Trenér jako politik	86
6.3	Trenérské rady	91
6.4	Brannost	93
6.5	Stadion jako laboratoř?	95
6.6	Produktivní moc	97
7	Závěr	100
8	Seznam pramenů	102
8.1	Archivní prameny	102
8.2	Dobové tisky	102
8.3	Sekundární literatura	104
8.4	Internetové zdroje	109

1 Úvod

Práce, kterou právě držíte v rukou, se věnuje lednímu hokeji v Československu v období po nástupu komunistické diktatury, a sice v neodmyslitelném kontextu vývoje (středo)evropské tělovýchovy a sportu v moderní době. Čtenáře chci ovšem předem upozornit na drobné napětí mezi názvem a samotným obsahem textu. Ve snaze zohlednit téma v plné šíři, je jeho relativně velká část věnována obecné povaze tělovýchovy v moderní době. Pouze obšírnějším rozkladem o moderní tělovýchově a sportu bude moci vyniknout konkrétní československá situace, jež stejně zůstává hlavní oblastí mého zájmu. Chtěla bych nabídnout svérázný a snad i netradiční pohled na struktury a mechanismy poúnorové komunistické tělovýchovy a sportu, jejichž specifika nebyla v československém prostředí v podstatě ani náhodná ani novátorská. V práci se chci odklonit od faktograficky pojatého výčtu událostí tvořících příběh tuzemského ledního hokeje v temných letech poúnorové represe. Na místo toho budu zkoumat tělesnou výchovu a lední hokej jako dobovou sociální praxi, jež měla v návaznosti na politické poměry své kvality a specifika a která může mnohé vypovědět jak o tehdejší diktatuře, tak moderní společnosti jako takové.

Domnívám se totiž, že podoba sjednocené tělovýchovy a sportu, již v posledku komunistický projekt modifikoval z původně sokolského ideálu 19. století do své strukturální hierarchie, byla momentálním vyústěním předcházejícího dějinného vývoje a chápání tělesných cvičení. Ve snaze obhájit vyřčenou tezi proto v dalších kapitolách zohledním zrod moderní tělovýchovy a sportu a zaměřím se na souvislosti tento jev doprovázející.

Práce si klade za cíl na příkladu poúnorové tělovýchovy a sportu konkrétně pak na populárním ledním hokeji poukázat na formativní působení a tím i mocenskou síť uvnitř společnosti a sledovat nároky režimu, jež byly na aktéry kladeny. Představená pozorování prozradí mnohé o strategiích či taktikách, jimiž poúnorová diktatura komunikovala se svými občany a usilovala upevnit svou dominanci a vést lid k příslovečným lepším zítřkům. V rámci této snahy budu pozorovat způsoby myšlení a jednání či argumentace společnosti i institucí, které byly sofistikovaně utvářeny i přetvářeny.

V práci evidované tendence jsou v dnes snadno označitelné za „manipulativní“. Nicméně ve snaze lépe době a jejím aktérům porozumět by nám odsuzující perspektiva spíše dveře, za nimiž se skrývá poznání, zavírala. Za důležité proto považuji brát vážně dobové proklamace týkající se tělovýchovy, sportu a ledního hokeje i s jejich důrazem na kolektivitu

a uniformnost. V rámci poúnorového projektu utváření nové společnosti i s novou morálkou je považuji za přirozené a logické. Podstatným se proto stane analyzování dobových hlasů týkajících se tělovýchovy a ledního hokeje obzvláště. Odtajní nám totiž uvažování o zamýšlené povaze společnosti a jejímu vládnutí v čase československého stalinismu.

Účelem mého bádání zkrátka nebyla deskripce konkrétních sportovních výkonů, událostí či sledování organizačních proměn v oblasti sportu a tělovýchovy stejně jako proměny výkonnostních žebříčků v určitém časovém úseku. Nešlo mi o výklad dějin sportu v popisném slova smyslu. Chtěla jsem zohlednit a usouvztažnit myšlení a chování jedinců na tělovýchovném a sportovním poli v určité době s pomocí sociologické subdisciplíny, a sice pomocí sociologie sportu.

Atraktivita ledního hokeje je způsobena dynamičností hry, jež má spád a jasná pravidla. Hokej je ztělesněním síly, šikovnosti a rychlosti. Hráči musí během krátké chvíle na hřišti podat maximálně nejlepší výkon způsobem, který by nejvíce vyhovoval týmu. Kromě samotné líbivosti jsem si však toto téma zvolila ještě z jiného důvodu. Celospolečenská obliba i mezinárodní úspěchy československého a následně českého hokejového týmu s sebou nesly i jisté politické konotace či snad dopady. Mezi léty 1948-1989 šlo zejména o politický proces s hokejisty národního týmu. Vykonstruovaný případ z roku 1950, ve kterém komunistická justice odsoudila za „velezradu a špionáž“ 12 lidí k velmi přísným trestům, v jejichž důsledku vězni pracující v uranových dolech umírali, patří k nejodpornějším mementům doby. Explicitně byl lední hokej součástí nejvyšší politiky také v březnu 1969 na mistrovství ve Stockholmu, na němž československý hokejový tým porazil sovětskou sbornou. Výhra na ledě nesla i symboliku „výhry nad okupační armádou“. V návaznosti na zničenou výlohu sovětské letecké společnosti Aeroflot na Václavském náměstí v Praze, jež představovala odpor proti obsazení Československa, došlo k definitivnímu odstranění zbytků reformního komunistického programu z roku 1968.

Sledování represí však znamená neúplné a snad černobílé hodnocení minulosti, respektive, a to je snad i paradoxnější, pouze povrchní a nijak originální zhodnocení represivního a mocenského aparátu poúnorového režimu. Této povrchnosti jsem se chtěla vyhnout. Proto jsem se pokusila o jiný pohled na socialistické pojetí tělovýchovy a ledního hokeje, který by hovořil nejen o hokeji samotném, ale – opět opakuji – poukázal na obecnější charakteristiky komunistického projektu realizovaného v Československu. Nosným se v tomto pohledu staly především myšlenky francouzského sociologa, filozofa a historika

Michela Foucaulta, který se zabýval povahou moderního státu a uplatňováním moci ve společnosti. Zapojení tohoto konceptu není v dosavadním bádání o historii tělovýchovy a sportu v českém prostředí obvyklé.

Zahraniční literatura je důkladněji komentována v první kapitole práce věnující se teorii sociologie sportu. Na tomto místě proto zmíním jen nejzákladnější monografie, z kterých jsem čerpala v průběhu celé práce. Kniha Erica Dunninga *Sport Matters: sociological studies of sport, violence and civilization*¹ z roku 1999 mi poskytla cenné informace a návody, jak toto pojetí uplatnit na poli ledního hokeje v Československu. Přínosně se jevila i publikace Dominica Malcolma *Sport and Sociology*² pocházející se z roku 2012. Zakomponováním myšlenek Michela Foucaulta do sportovní a tělovýchovné problematiky mi posloužila kniha Pirkko Markuly³, která se soustřeďovala na procesy změny v chování jedince, jenž je podroben tělesnému cvičení. Povahu sportu a tělovýchovy v Rusku a Sovětském svazu řeší publikace Jamese Riordana *Sport under Communism*⁴. Explicitně se fyzikultuře věnuje historička Susan Grant ve svém díle *Physical Culture and sport in Soviet Society*⁵.

Hegemonem na poli české sportovní historiografie je Marek Waic⁶, jehož tvorba je primárně orientována faktograficky. Dějinám mezinárodního a českého olympijského hnutí se dlouhodobě věnuje František Kolář⁷. Obsáhle se dějinám tělovýchovy věnoval Jiří Kössl⁸ a

¹ Dunning, Eric. *Sport matters: sociological studies of sport, violence, and civilization*. London New York: Routledge, 1999.

² MALCOLM, Dominic. *Sport and sociology*. New York: Rotuledge, 2012.

³ MARKULA, Pirkko a Richard PRINGLE. *Foucault, sport and exercise: power, knowledge and transforming the self*. New York: Routledge, 2006.

⁴ RIORDAN, James. *Sport under Communism: the U.S.S.R., Czechoslovakia, the G.D.R., China, Cuba*. London: C. Hurst, 1978.

⁵ GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013.

⁶ WAIC, Marek et al. *In the Shadow of Totalitarianism*. 1st ed. Prague: Karolinum, 2014, WAIC, Marek. *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2013, UHLÍŘ, J. B., WAIC, M. Sokol proti totalitě 1938-1952. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu, 2001, BERANOVÁ, J., WAIC, M. Kulturně-výchovná a vzdělávací činnost českých tělovýchovných organizací/Cultural and Educational Activities of Czech Physical Education Organizations. Praha: Národní muzeum, 1998, WAIC, Marek a kol. *Sokol v české společnosti 1862-1938*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu, 1997.

⁷ KOLÁŘ, F. Jiří Stanislav Guth-Jarkovský, Praha 2011, KOLÁŘ, F. Češi na aténských olympijských hrách v roce 1906, in: ČAPLOVIČ, M. – STANOVÁ, M. a kol. Slovensko v dejinách 20. storočí. Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam, Bratislava 2010, s. 337-345., KOLÁŘ, F. Sto deset let Českého olympijského výboru, Praha, Český olympijský výbor 2009, KOLÁŘ, F., KÖSSL, J. Dokumentace k dějinám českého olympismu. 4. díl 1971-1993. Praha 2001., KOLÁŘ, F. aj. Český olympismus - 100 let. Praha 1999.

⁸ KÖSSL, Jiří, Jan ŠTUMBAUER a Marek WAIC. *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2008., Kössl, Jiří - Waic, Marek. Češi a Čechoslováci v mezinárodním olympijském hnutí. = Die Tschechen und Tschechoslowaken in der Internationalen Olympischen Bewegung. Kössl, Jiří - Waic, Marek. In:

Jan Štumbauer⁹. Historií sportu v kontextu represivního státního aparátu se zabíral i Jan Kalous¹⁰. Martin Pelc se zabývá regionálními dějinami sportu,¹¹ ale i myšlením o něm v evropském kontextu.

Jistý posun v pojetí české a československé tělovýchovy nabízí kniha Petra Roubala¹², která na fenomén spartakiád nahlíží ze sociologického hlediska. Jeho perspektiva zohledňování daného jevu v podstatně širším tělovýchovném a společenském kontextu vyjevuje kontinuity a diskontinuity, jež pomáhají lepšímu porozumění samotné existenci komunistické diktatury v Československu. Můj přístup k tématu ledního hokeje jest Roubalem částečně inspirován. Dovoluji si však domýšlet jím započaté úvahy ve smyslu identifikace dohlížecí moci přímo až v aktérových útrokách. Mocenské působení moderního státu totiž neulpívá na povrchu těla, nýbrž jde doslova pod kůži sportovce.

Dějínám ledního hokeje byla věnována jen dílčí pozornost ze strany akademiků¹³, důkladněji se historii této sportovní disciplíny věnovali publicisté, komentátoři a spisovatelé¹⁴. Nové příspěvky vznikají také coby závěrečné práce na vysokých školách¹⁵.

Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. = Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports / Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2004.

⁹ Štumbauer, Jan, Dějiny německé spolkové tělesné výchovy a sportu v Českých Budějovicích od poloviny devatenáctého století do roku 1945. Jan Štumbauer. 1. vyd. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2014., ŠTUMBAUER, J. Přehled československých dějin tělesné výchovy a sportu. Č. Budějovice: Pedagogická fakulta, 1991., ŠTUMBAUER, J., TLUSTÝ T., & MALÁTOVÁ, R. Vybrané kapitoly z historie tělesné výchovy, sportu a turistiky v českých zemích do roku 1918. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2015.

¹⁰ KALOUS, Jan – KOLÁŘ, František (eds.): Sport v komunistickém Československu 1945-1989. ÚSTR – Český olympijský výbor, Praha 2015

¹¹ Pelc Martin, Struktury opavského sportu 1850-1938. Opava: Slezská univerzita v Opavě 2009., Pelc Martin, Turnerské hnutí v Rakouském Slezsku mezi liberalismem a nacionalismem (1880-1914), Slezský sborník 108, 2010, č. 3-4, s. 235-254.

¹² Roubal Petr, Československé spartakiády. Praha: Academia 2016.

¹³ GREXA, Ján a Milena STRACHOVÁ. Dějiny sportu: přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu.

Brno 2011, KÖSSL, J; ŠTUMBAUER, J; WAIC, M. Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury. Praha: Karolinum, 2004.

¹⁴ Jenšík Miloslav, Zlatá kniha ledního hokeje, Praha 2011, STRÁNSKÝ, Jiří a ONDROUŠEK, Kamil. Historie československého a českého hokeje 1908-1999. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1999, GUT, Karel; PACINA, Václav. Malá encyklopedie ledního hokeje. Praha : Olympia, 1986, GUT, K., VLK, G. Zlatá kniha hokeje. Z dějin československého ledního hokeje. Praha: Olympia, 1978, SÁBL, V. SIGMUND, S. GUT, K. Kniha o Československém hokeji. Praha: Olympia, 1969. LAUFER, J. Hokej můj osud. Praha: Mladá fronta, 1960, LUKŠŮ, D., PALÁN, A. Skutečný příběh hokejové legendy. Vladimír Zábrodský. Praha: Česká televize, 2009, LUKŠŮ, D., PALÁN, A. Stanislav Konopásek, Hráč, který přežil. Praha: Česká televize, 2007, MACKŮ, J. Kauza Zábrodský. Hokejový génius, ale jinak lotr. Praha: Jindřich Procházka – TYPO JP, 2005, MACKŮ, J. Obětovaní šampióni. Mistr světa určen k likvidaci. Praha: Jindřich Procházka – TYPO JP, 2004, MACKŮ, J. Zapřené generace. Vyškrtnutí z historie, vymazání z paměti. Praha: Jindřich Procházka – TYPO JP, 2004.

¹⁵ ŠVEPEŠOVÁ, Alena. Spis Modrý a spol. [online]. 2012 [cit. 2017-11-11]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/95848>. Vedoucí práce Jiří Hnilica, ŠVEPEŠOVÁ, Alena. Československá hokejová reprezentace v letech 1945 - 1969 [online]. 2015 [cit. 2017-11-11]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/148888>. Vedoucí práce Jakub Rákosník, HŘÍBAL, Ondřej. Historie ledního hokeje v Litoměřicích. Ústí nad Labem, 2015. bakalářská práce (Bc.). UNIVERZITA JANA EVANGELISTY

Atraktivitu ledního hokeje lze připsat tradici, s jakou se do sportovního podvědomí vepsal, ale rovněž tak mimořádnému úspěchu, kterého v něm českoslovenští hokejisté dosahovali. Komunistický režim tak využil jednoho z nejoblíbenějších a nejpočetnějších sportů u nás (ale nejen jej, hokej nebyl výjimkou), aby jeho prostřednictvím akcentoval kolektivitu, dynamiku, fyzické nasazení hráčů i jejich podřízení se vzájemné spolupráci a obecným zájmům. Právě to byly ceněné vlastnosti vyhovující potřebám diktatury a jejímu očekávání v souvislosti s produkcí nové socialistické společnosti a nového socialistického člověka. Dnes se toto tvrzení zdáti být zapomenuté, nicméně, ve své době měla jít o zásadní charakteristiky ledního hokeje.

Práce začíná poněkud šířeji pojatou první kapitolou, v níž jsem se snažila uvést čtenáře do teoretického podloží, z něhož čerpají díla vědců, jež jsou pro mou práci inspirativní a stěžejní. Rozsah, který jsem zvolila, je dán chybějící práci tohoto druhu v českojazyčném prostředí, která by se sociologii sportu intenzivněji věnovala. Na tomto místě se ponejvíce věnuji práci Pierra Bourdieu, Norberta Eliase a Michela Foucaulta. Druhá kapitola obsahuje tělovýchovný kontext sledující fenomény, které stály u zrodu moderních cvičení. Všímá si jich i později si formujících spolků, jako byly němečtí turneři, čeští sokolové, orlové, ale také cvičenci DTJ, FDTJ a německých organizací. Podstatný v této kapitole je i náhled na tělovýchovu v pojetí dvou velkých ideologií 20. století nacismu a sovětského komunismu. Třetí kapitola představuje nezbytnou faktografii vztahující se ke sjednocení československé tělovýchovy a sportu po roce 1945. Zákony, které ji utvářely, jsou součástí této kapitoly.

Dovršením práce jsou poslední dvě kapitoly, přičemž kapitola čtvrtá je založena na analýze ideální podoby československého hokeje v časech stalinismu. Vychází zejména z dobové odborné literatury, článků objevujících se v Rudém právu coby ústřednímu deníku poúnorového státu a hlavně hokejových brožur určující trendy klubové praxi. Pátou kapitolou této práce jsem se snažila ověřit aplikovanou teorii v místním prostředí. Konkrétně jsem se věnovala ostravskému regionu a aspektům organizace a fungování zdejšího ledního hokeje. Tento region byl vybrán z důvodu exponovanosti, jakou mu státní socialismus ve své existenci připisoval a současně ryze pragmaticky z důvodu dobře dostupných archivních materiálů. Metodologicky jsem inspirována kombinací Foucaultovy archeologie – tedy zkoumám zvolenou časovou vrstvu v její šíři – a genealogie, jíž nahlížím na motivace kolektivů i jedinců a okolností, v rámci kterých se poměry utvářely.

Prameně jsem se v dané práci opírala o fondy umístěné v Národním archivu v Praze, v Archivu tělesné výchovy a sportu v Národním muzeu, v Moravském zemském archivu v Brně. Intenzivně jsem využila materiály nashromážděné v Zemském archivu v Opavě a dobových brožurách uchovaných v Národní pedagogické knihovně J. A. Komenského v Praze.

Jak již bylo napsáno, záměrem práce není chronologicky vyložit dějiny tělovýchovy a sportu v českých zemích, problematizovat konkrétně historii lední hokeje. Práce má za cíl prozkoumat fenomén tělovýchovy a sportu v poúnorovém Československu v kontextu specifické politiky tělesnosti, která vypovídala o vlastně o podstatě režimu a jeho nároku na jedince i kolektivy. Významnou roli zde hraje nastíněné institucionální zázemí ledního hokeje, která dobře ilustruje tendence moderního státu uchopit, vychovat, přetvořit a hlídat společnost¹⁶. Institucionální přetvoření sociálních praktik vypovídá o státní potřebě sféry lidské činnosti sjednotit za účelem snazšího dohledu, ale i produktivního nasměrování ku prospěchu vládnoucího řádu.

Úmyslem mé práce je odhalení významů, hodnot či aktivit s ledním hokejem spojovaných v čase po nástupu komunistické diktatury v Československu po únoru 1948 a souvislostí, jichž byl sport a tělovýchova obecně součástí. Chtěla jsem připomenout rozličné a někdy zapomenuté či přehlížené motivace, kontexty a okolnosti projevující se v rámci československé poúnorové tělovýchovy a sportu. Záměrem je ukázat společenský a politický význam tohoto fenoménu, byť popularita ledního hokeje mohla být a je primárně spojována se zábavou a zlepšováním tělesné i psychické kondice jedinců. Za nimi se však může dost dobře skrývat státní zájem o těla i mysl jedinců či kolektivů. Stručně řečeno: tělovýchova, sport a těla nejsou hodnotově neutrální fenomény, jsou nositeli významů a hodnot, proměňujících se v sítích společenských a politických vazeb a kontextů. Byť by si aktéři kolikrát mohli či chtěli myslet, že jde o pole apolitické, není tomu tak.

¹⁶ CISNEY, Vernon W. a Nicolae MORAR. Biopower: Foucault and beyond. Chicago: The University of Chicago Press, 2016, s. 9.

2 Teorie – přístupy ke zkoumání sportu a tělovýchovy, zahraniční literatura

Obsahem první kapitoly práce se stane evidence teoretických přístupů vhodných k zmapování zvoleného tématu s důrazem na myšlení Pierra Bourdieu, Norberta Eliase a především Michela Foucaulta. Pro načrtnutí širší problematiky nicméně zohledňuji i další sociologická východiska a směry. Obšírnost této části chci zdůvodnit snahou o nastínění kontextu, v němž se hodlají příští stránky pohybovat a který není v českém bádání o sportu a tělovýchově snad tolik reflektován.

Ve svém výzkumu se pokouším kromě jiného ohledat jedinečnost a specifika československé komunistické tělesné výchovy v porovnání s tělovýchovou a sportem předcházejících desetiletí. Pokud se tělovýchova a sport podílí na stavu dané společnosti, pak se tyto otázky jeví jako podstatné a pro společenské vědy jako přínosné. K bližšímu poznání poúnorové tělovýchovy se inspirace ponejvíce myšlenkami Michela Foucaulta zdá býti nosná, byť ty nejsou samozřejmě vše vysvětlující. Jako každý koncept nabízí Foucault podnětné nástroje, nikoliv však závazná a jediná možná vysvětlení. Jak sám autor poznamenal, není možné brát epistémé – tedy diskurzy a konkrétní myšlenkové rastry, jež jsou dány dějinně – za absolutní.

Snahou a smyslem sociologie sportu, rodící se zhruba od 60. let minulého století na Západě, je přispět k vysvětlení sociálních procesů, detailnějšímu porozumění společnosti a jejím historickým proměnám právě na pozadí, respektive v kontextu dění v oblasti sportu. Nejde tedy pouze o sledování příslovečných branek, bodů a vteřin. Historikům se ve spojení se sociologií či kulturologií naopak nabízí příležitost, jak prostřednictvím kladení jiných otázek tradičním archivním pramenům přicházet s návrhy nových odpovědí a konceptů.

Na místo politických dějin shora jsou sportovní sociologií spíše sledovány mocenské vztahy a jejich uplatňování napříč společnostmi. Vědci věnující se takto orientovaným výzkumům samozřejmě berou v potaz oficiální vládní prohlášení a nejvyšší direktivy řešící národní či státní tělovýchovu a sport, tedy oficiální tělovýchovnou politiku. Přichází však s analýzami proměn chování jedinců, jejichž myšlenkový svět byl tvářen státní výchovou. Domnívám se tedy, že zapojením sociologických teorií a badatelských nástrojů může nabídnout sportovním historikům a historičkám další a jiné pracovní náčiní pomáhající nahlédnout dobové skutečnosti v nových a původně třeba i nezřetelných souvislostech.

Sociologie sportu se etablovala zejména ve Spojených státech a Velké Británii po druhé světové válce v důsledku rostoucího blahobytu a s ním souvisejícího zájmu o volnočasové aktivity. Tato vědní disciplína sledovala sport rozhodně ne jako hodnotově neutrální sociální praxi. Sociologicko-sportovní výzkum řešil otázku sportu ruku v ruce s problematikou občanských práv, genderové rovnosti či s distribucí moci a autority ve společnosti. Navíc v čase pokračující studené války, během níž sport představoval politikum *par excellence*, zaznamenala sociologie sportu nárůst prestiže a významu nejen v Americe a na britských ostrovech, ale také v kontinentální Evropě.

Jako teoretické zázemí slouží této výzkumné oblasti dle průkopníka sociologie sportu Erica Dunninga¹⁷ několik společensko-kritických směrů, ať už se jedná o strukturální funkcionalismus, marxismus, kulturní studia, feminismus, figurativní sociologii, či post-strukturalismus.¹⁸ Uvedené myšlenkové proudy, včetně odborné literatury a způsobů, jakým mohou teoreticky obohatit výzkum věnovaný sportu a tělovýchově, budou představeny v dalších odstavcích. Nutno dodat, že následující výklad slouží k ilustrativnímu zmapování teoretického zakotvení, které charakterizuje současné zahraniční bádání o tělovýchově a sportu.

Strukturální funkcionalismus spatřuje analogie mezi biologickými organismy a společenským systémem. Tvrdí, že stejně jako lidské tělo, i celá společnost vyžaduje jisté „funkce“, pokud má dále existovat. Příkladem může být proces socializace mladých lidí do akceptovatelné role ve společnosti. Sport, jakožto instituce, společnost integruje a sportujícím poskytuje i prostor pro sociální mobilitu. Ze své podstaty obhajoval strukturální funkcionalismus tradiční hodnoty tělovýchovy: „sport posiluje charakter, řeší sociální problémy“. Toto učení v návaznosti na etablování obecné sociologie zejména v 60. letech 20. století zaznamenalo jistý vliv.¹⁹

Bádání poznamenané marxistickou optikou považovalo sport jako takový za zdiskreditovaný kvůli jeho buržoaznímu původu a hledělo na něj pomocí ekonomických aspektů. Sport byl proto západními marxisty zavržen jako produkt industriálního kapitalismu. Současně však revoluční idealismus v SSSR nacházel vůči sportu alternativu v sovětské

¹⁷ Mezi jeho stěžejní knihy patří: Dunning, Eric; Murphy, Patrick; Williams, John. *The roots of football hooliganism: an historical and sociological study*. London New York: Routledge & Kegan Paul, 1988., Dunning, Eric. *Sport matters: sociological studies of sport, violence, and civilization*. London New York: Routledge, 1999.

¹⁸ Coakley, J. and Dunning, E. (2000a) „General introduction“, in J. Coakley and E. Dunning (eds), *Handbook of Sport Studies*, London: Sage, xxi-xxxviii.

¹⁹ MALCOLM, Dominic. *Sport and sociology*. New York: Rotuledge, c2012, s. 36.

tělovýchově, jež se měla stát inkubátorem nového člověka a jedním z prostředků emancipace člověka, kterou s sebou socialismus zamýšlí přinést. Později přesouvají neomarxismem inspirovaní kulturologové John Hargreaves nebo Richard Gruneau pozornost od marxistického jednostranného zdůrazňování sociálních nerovností k jiným aspektům problematiky.²⁰ Spolu s dalšími neomarxisty tvrdí, že moderní sport není pouhou nadstavbou ekonomické základny, ale že sport a tělovýchova věrně zrcadlí celkový charakter moderního státu, jehož povaha je represivní, vykořisťovatelská a orientovaná na výkon a že emancipace, kterou se tělovýchova v Sovětském svazu a jeho satelitech zaklínala, je pouhou frází a nikoliv realitou. Ve svých textech o ekonomické determinaci sportu přicházejí Berro Rigauer a další neomarxističtí teoretikové v podstatě s názorem o podobnostech vývoje celého sportovního systému v Sovětském svazu a v zemích západní Evropy.²¹

V marxismu, konkrétně v Gramsciho chápání marxismu ideově pramení kulturní studia. Zabývají se vznikem, soupeřením a reprodukováním mocenských struktur. Aplikují koncept kulturní hegemonie, který pracuje s tezí, že mocenské působení ve společnosti není produkováno pouze skrze politické instituce, ale že se uskutečňuje prostřednictvím kulturních výkonů. Efektivní tělovýchovná indoktrinace jedinců tedy znamenala potvrzování dominance a vládnutí vedoucí třídy.²² Zejména od 80. let nabývaly tyto myšlenky na popularitě. Zajímavé práce v tomto případě pocházejí například z pera zmíněného Richarda Gruneaua, jenž je autorem knih *Sport, Culture and the Modern State*²³, nebo *Class, Sport and Social Development*²⁴.

S požadavkem rovnoprávnosti a svobody přistupoval ke sportu západní feminismus. Jde sice o základy, na nichž jsou západní demokracie založeny, avšak ne zcela uplatňovány z genderové perspektivy. Liberální feministky touží sportovní struktury měnit zevnitř pomocí odstraňování bariér znemožňujících ženám soutěžit za stejných podmínek jako mužům. Naproti tomu radikální feministky požadují zásadní revizi sociální instituce sportu, v níž

²⁰ Například John Hargreaves, *Sport, Power and Culture: A social and Historical Analysis of Popular Sports in Britain*, Cambridge, 1986.

²¹ Allen Guttman, *Sport, Politics and the Engaged Historian*, in *Journal of Contemporary History*, 2003, London Thousand Oaks, vol. 38 (3), 363-375.

²² Rowe David, Antonio Gramsci: Sport, Hegemony and the National-Popular, s. 97-110, in: ED. BY RICHARD GIULIANOTTI. *Sport and modern social theorists*. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004.

²³ CANTELON, Hart a Richard S. GRUNEAU. *Sport, culture, and the modern state*. Buffalo: University of Toronto Press, c1982

²⁴ GRUNEAU, Richard S. *Class, sports, and social development*. Champaign, IL: Human Kinetics, c1999.

dominuje patriarchát.²⁵ Zajímavými díly v tomto ohledu jsou například práce Ann Hall *Feminism and Sporting Bodies*²⁶ nebo Jennifer Hargreaves *Sport, culture, and ideology*.²⁷

Dílem *O procesu civilizace*²⁸ významně přispěl k výzkumům věnujícím se tělovýchově a sportu i Norbert Elias, zakladatel figurativní sociologie. Tato práce zaznamenává souvislost mezi změnami v chování jedinců a vývojem společenských struktur. Jeho pojem figurace demonstroval snahu překlenout tradiční sociologickou dichotomii individua a společnosti. Elias se snažil zkoumat jedince neodtrženého od jeho okolí. Ve své knize *Quest for excitement: sport and leisure in the civilising process* společně s Dunningem tvrdí, že sport a tělovýchova zásadním způsobem přispívali k modernizaci dané společnosti.²⁹ Provozování tělesných sportovních aktivit kultivovalo samotné cvičence prostřednictvím podmínek, které museli k dosažení lepších výkonů splnit, ve smyslu zdatnějšího a odolnějšího těla. Obdobně tak formovalo divácké prostředí, jež muselo přistoupit na pravidla hry. A v neposlední řadě hrál výraznou roli postoj státu ke sportovním institucím. Elias nezkoumal jednosměrnou přeměnu institucí vůči jedinci či opačně vliv individua na sportovní prostředí. V jeho díle bylo nejvýznamnější propojení obou vlivů.

Novější bádání tzv. poststrukturalistů s sebou přináší odklon od klasických modernizačních výkladů a odmítnutí snahy vysvětlit společnost v její komplexnosti. Naopak se soustředí na odlišnosti ve vnímání subjektivních zkušeností jedinců. Mezi nejsignifikantnější autory, které bychom do této kategorie mohli zařadit a kteří zároveň přináší nové náhledy na sport, tělovýchovu a tělo patří Michel Foucault³⁰ a jeho žáci Gilles Deleuze či Judith Butler.

Zcela mimo uvedené myšlenkové proudy se nachází dílo sociologa Pierra Bourdieu. Bourdieu tvrdí, že kulturní formy (mezi něž počítá i sport) nabízí ideologické funkce, které jsou vlastní určité sociální třídě. Bourdieu vedle ekonomických kapitálů (jak tvrdí marxisté) vyzdvihuje důležitost kapitálu sociálního, kulturního či fyzického. Vnáší do sociologie také redefinovaný pojem habitus, jenž představuje soubor individuálních dispozic, které jsou odrazem vnějších struktur a současně však i, skrze praktické jednání aktéra, vnější svět

²⁵ MALCOLM, Dominic. Sport and sociology. New York: Routledge, c2012, s. 37.

²⁶ HALL, M. Ann. Feminism and sporting bodies: essays on theory and practice. Champaign, IL: Human Kinetics, c1996.

²⁷ HARGREAVES, Jennifer. Sport, culture, and ideology. Boston: Routledge & Kegan Paul, 1982.

²⁸ ELIAS, Norbert. O procesu civilizace II., Sociogenetické a psychogenetické studie.. Praha : Argo, 2007.

²⁹ ELIAS, Norbert; ERIC, DUNNING. Quest for excitement: sport and leisure in the civilising process. New York, USA : [s.n.], 1986.

³⁰ MARKULA, Pirkko a Richard PRINGLE. Foucault, sport and exercise: power, knowledge and transforming the self. New York: Routledge, 2006.

produkují. V tomto případě je dle Bourdieua vkus a volba (např. způsob trávení volného času) determinována vytríbeností, jež je svázaná s určitou sociální třídou.³¹ Detailněji budou koncepty Pierra Bourdieua, ale i Norberta Eliase a Michela Foucaulta představeny v následující podkapitole.

Třeba podotknout, že vyjma zde představených „progresivních“ směrů stále existují „konzervativnější“ přístupy k historii sportu argumentující zdánlivě jasnými archivními daty a pracující tradičními pozitivistickými přístupy stále rezonujícími v historiografii. Příkladem takového přístupu ke sportu a tělovýchově jsou práce britského autora Jamese Riordana³² či Henryho Mortona³³. Riordan se ve své knize *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR* věnoval zejména sovětskému charakteru sportu a tělovýchovy, přičemž vedl výkladovou linku od 60. let 19. století, až po svou současnost, tj. 70. léta 20. století. Zajímavou optikou nahlížel diferenci mezi sportem a tělovýchovou. Zatím co sport považoval za privátní jedincovu doménu, tělovýchovu jednoznačně spojoval se státem a státní politikou. Ačkoli je jeho nahlížení na dějiny sportu poněkud jednostranné, je Riordan jedním z prvních autorů věnující se povaze sovětského sportu a fyzikultury a v mnohém inspiroval mladší autory, jako například Susan Grant³⁴. Příznakovosti ruského, potažmo sovětského chápání sportu a fyzikultury bude věnována zvláštní podkapitola této práce.

2.1 Teoretické inspirace pro bádání o tělovýchově a sportu

Následující část bude věnována teoretickým inspiracím, o které se téma tělovýchovy a sportu, tedy v dosud vytyčeném kontextu problematiky konstrukce, výchovy a formování moderních těl, může opřít. *Politikou těla*³⁵, jež prostupuje celou prací, jsou rozuměny praktiky a strategie, které společenské mechanismy vytvářejí a pomocí nichž řídí lidské tělo. Tyto mechanismy si též nárokují kontrolu těla individuálního i kolektivního. Jejich mocenské

³¹ SMITH, Earl. *Sociology of sport and social theory*. Champaign, IL: Human Kinetics, c2010. , s. 165.

³² *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1977, RIORDAN, James. *Sport, politics, and communism*. New York: Distributed exclusively in the USA and Canada by St. Martin's Press, c1991, RIORDAN, James a Arnd. KRÜGER. *European cultures of sport: examining the nations and regions*. Bristol, UK: Intellect, 2003.

³³ Morton, Henry W., *Soviet sport: A Mirror of Soviet society*, New York, Collier Books [1963].

³⁴ GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013.

³⁵ Viz. FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení* [online]. Praha: Dauphin, 2000, GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013, BUTLER, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016.

působení je zprostředkováno zákony, disciplinací na pracovišti, ale také konzumním tlakem či se objevuje v mezilidských vztazích. Nelze tvrdit, že existují jakási obecně platná a všeobjímající pojetí, na nichž se badatelé zkoumající politiku těla shodují. Východiska se různí dle jednotlivých škol a skupin vědců.³⁶

Za stěžejní na tomto místě tedy považuji výzkum Pierra Bourdieu, Norberta Eliase a Michela Foucaulta. Tito tři autoři podle mého soudu znatelně ovlivnili vědecké nahlížení na vztah mezi jedincem, společností, státem, sportem a tělovýchovou. Namísto vyčerpávajícího výkladu jejich díla se pokusím o shrnutí důležitých konceptů a myšlenek, jež přinášejí. Podstatný je přitom způsob, jakým vybraní autoři sledují povahy moci ve společnosti. Akcentování jediného motivu obsáhlého vědeckého díla těchto tří autorů s sebou nese jistý druh eklekticismu, jehož jsem si vědoma.

Následující odstavce slouží ke stručné sumarizaci nejzákladnějších sportovně-sociologických východisek. Za další poskytují lepší orientaci v teoretické části práce, která umožňuje nahlédnout tělovýchovné, sportovní a konkrétně i hokejové prostředí optikou režimních očekávání včetně internalizace ctnosti kázně a podřízení individuálního ega nadřazenému společenství, o jehož prospěch šlo především. Zvolené koncepty významně poukazují na paralely a nabízející se kontexty v promýšlení povahy vztahů mezi jedincem a kolektivem, včetně možností, jakými si jej lze objasnit.

2.1.1 Pierre Bourdieu

Práce Pierra Bourdieu se v prosperujících 60. letech na Západě zajímaly o tzv. kulturní kapitál, jenž se stával determinantem životních vyhlídek lidí. Bourdieu byl názoru, že nerovné rozmístění tohoto typu kapitálu, který zahrnoval kvalifikaci, kulturní znalosti a všeobecný přehled, konstruuje sociální hierarchii. Mezi kulturní kapitál řadil i volbu konkrétního sportu. Jako jeden z prvních sociologů se totiž prvně začal seriózně zabírat způsoby, jimiž tráví jedinci svůj volný čas. Konkrétně se proto zabýval i sportem, jakožto jednou z možných volnočasových aktivit.

V roce 1979 publikoval knihu *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*³⁷, v níž poprvé prezentoval tezi o sociální nerovnosti ve společnosti, jež byla

³⁶ Giulianotti Richard, Introduction: Sport and Social Theorists, s. 1-10, in: ED. BY RICHARD GIULIANOTTI. Sport and modern social theorists. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004.

³⁷ BOURDIEU, Pierre. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Velká Británie: Routledge & Kegan Paul, 1986.

zapříčiněna vkusem a estetickým cítěním. Bourdieu tvrdil, že jsou to právě kulturní praktiky (způsoby trávení volného času), které ztělesňují mocenské vztahy. Sportovní preference jedince, jež jsou součástí jeho individuálního výběru, mají podíl na utváření celé sociální hierarchie ve společnosti.³⁸ Sociolog pro pochopení společenských nerovností tedy vede úzkou linku mezi kulturními praktikami, kapitálem vzdělání a sociálním pozadím jedince, přičemž soudí, že ekonomický kapitál nemá rozhodující funkci.

V díle Pierra Bourdieua je přítomen prvek strukturalistické filozofie, nahlízející na svět z konkrétních hierarchických pozic, která těla zaujímají. Sportující jedinec se tak vědomě či nevědomě hlásí k jisté sociální stratě a tato jeho praxe s sebou nese konkrétní symbolickou hodnotu. Sportem produktivní tělo tak plní především politickou funkci svým aktivním přispíváním k legitimizaci a naturalizaci sociálního řádu, jenž spolukonstituuje.³⁹ Jak vyplývá z uvedeného, Bourdieu nevidí tělovýchovu a sport jako nevinného společenského aktéra, nýbrž mu připisuje normativní funkci. Zejména z toho důvodu, že do sportovního a tělovýchovného diskurzu zasahují a promlouvají další diskurzy (lékařský, církevní, vzdělávací, ekonomický i módní), které se snaží těly manipulovat. Tato teze pojí (ve výkladu navazující) Foucaultův koncept těl dozorovaných a situovaných v mocenských vazbách s Bourdieuovým chápáním indoktrinované společnosti.

Centrálními pojmy učení Pierra Bourdieua jsou habitus, kapitál a pole. Těmito třemi sociologickými kategoriemi vysvětluje jedincovu na první pohled svobodnou volbu a rozkrývá principy fungování mocenských vztahů. Habitus Bourdieu rozumí jako soubor individuálních dispozic, jaké jedinec přijal za své pod vlivem sociální pozice, kterou zaujímá. Tyto předpoklady jednání nejsou zcela vědomé, avšak jsou sdílené s lidmi s obdobnými prožitky. Způsob, jak jedinci dispozice nabývají je dán jejich kulturním kapitálem. Pod pojmem kapitál Bourdieu chápe konkrétní formy produkované moci. Vedle ekonomického kapitálu zmiňuje ještě kapitál sociální, vzdělanostní, symbolický a právě kulturní. Zatímco symbolický kapitál odkazuje k reputaci a dobré pověsti, kapitál kulturní zahrnuje jedincovi dovednosti, úroveň jeho vzdělání i vyjádření estetického cítění a vkusu.⁴⁰

Prostor, jež aktéři užívají k vyjádření svých habitů, nazývá Bourdieu pole. V tomto prostoru se střetávají autonomní (podřízené) dispozice jedinců s nadřizenými standardy. Vyšší

³⁸ MALCOLM, Dominic. Sport and sociology. New York: Routledge, c2012, s. 43.

³⁹ MAGUIRE, Joseph A. a Kevin YOUNG. Theory, sport & society. North America: Emerald, c2002. Research in the sociology of sport.

⁴⁰ Tamtéž, s. 168.

dispozice jsou na nižších závislé, neboť potvrzují jejich významnosti a důležitost. Tato vzájemná podmíněnost vlastní všem sociálním třídám umožňuje vzniknout mocenským mechanismům v celé společnosti.⁴¹ Nutno dodat, že rozdělení společnosti do tříd autor vnímá na základě sdílených pozic jedinců v sociálním prostoru mající podobné dispozice.⁴²

Nad rámec Bourdieuvých nosných myšlenek, které jsou pro výzkum v oblasti sportu a tělovýchovy doplňující, je zajímavé připomenout i autorovo varování před automatickým přejímáním způsobů myšlení a subtilních forem moci, jimiž se zastřešuje věda. Bourdieu upozorňuje na expertní jazyk, kterým technokraté a intelektuálové zastírají svou libovůli a vynucující si přijetí jimi deklarovaných hierarchií od níže postavených.⁴³ Blíže se na tento způsob vytváření a organizování vědění zaměříme později u Michela Foucaulta. Z hlediska ledního hokeje nese tato poznámka svou důležitost, neboť, jak bude zřejmé ve čtvrté kapitole, expertní vědění, v inkriminovaném případě lékařské vědy, legitimizovalo a spoluformulovalo nároky a požadavky poúnorového režimu i na poli ledního hokeje.

Bourdieuovy úvahy poukazují na normativní roli sportu. Konkrétně autor zamýšlel již samotný výběr určité disciplíny, jež není volena nahodile, nýbrž je vybrána v důsledku standardů odpovídající postavení jedince v sociální hierarchii. Sport svým způsobem rovněž legitimizuje stávající společenský řád, a to zejména z důvodu vzájemné spojitosti mezi dispozicemi „vládnoucích“ a „ovládaných“, jedna bez druhé by nebyly schopny existence. Na příkladu poúnorové tělovýchovy v Československu můžeme chápat dále v práci zmíněný státní apel na informování klubového vedení ze strany sportovce o jeho zdravotním stavu nejen jako striktně formulovaný příkaz od vedoucích k vedeným, ale rovněž jako úspěšnou realizaci a důkaz poslušnosti a funkčnosti celého režimu, neboť „ovládaná“ třída měla reagovat uposlechnutím onoho rozkazu.

2.1.2 Norbert Elias

Mezi další teoretiky sportu a s ním spjatých společenských věd patřil zakladatel figurativní sociologie Norbert Elias vysvětlující procesy ve společnosti na základě sítě vzájemných závislostí mezi jednotlivými aktéry. Různorodé mocenské protiváhy registroval v rámci rodiny, školy, na pracovišti, v občanské společnosti i mezi státy. Pro mnohé poststrukturalisty se stal inspirativním svým chápáním lidského subjektu. Tvrdil o něm, že

⁴¹ Tamtéž, s. 169.

⁴² Pierre Bourdieu, Sport and social class, in: Social Science Information (SAGE, London and Beverly Hills), 17, 6 (1978), s. 819-840, odkaz: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/053901847801700603?journalCode=ssia>, náhled [18.10.2017]

⁴³ P. Bourdieu, Teorie jednání. Praha: Karolinum, 1998, s. 155.

není pasivní součástí společenského procesu, nýbrž jej sám vytváří. Ve svém díle se snažil překlenout propast mezi tradičními dvěma dichotomickými koncepty ve vztahu jedinec a společnost, a sice weberovským zkoumajícím individuality, a durkheimovským zajímajícím se o sociální realitu bez ohledu na individua. Elias však viděl subjekt v jeho jedinečnosti a současně jej sledoval v rámci mocenského rozprostření sil ve společnosti.

Ostatně moc chápal spíše jako sociální zdroj vznikající a zanikající uvnitř společnosti než jako něco hmatatelného a dané společnosti implementovaného z venku. Ze zmíněného vyplývá, že moc v Eliasově podání nesměruje jednostranně od shora dolů, tedy od vládnoucí třídy k ovládané, ale že i „ovládaná“ třída disponuje mocí. Její síla spočívá v tom, že umožňuje „vládnoucí“ třídě tuto moc produkovat.⁴⁴

V Eliasově známé knize *O procesu civilizace*⁴⁵ autor zobrazuje průběh kultivování a vzdělávání Evropanů od 9. po 20. století a všímá si jejich dlouhodobých osobnostních změn. Z makrosociálního hlediska autor definuje civilizovanou společnost na základě dílčích procesů: civilizovaná společnost má státní formu, jež je garantem míru, v civilizované společnosti roste sociální rozdělení a zvyšuje se rovnost v přístupu k moci mezi sociálními třídami, mezi pohlavími i mezi generacemi. Jednotlivé procesy a jejich vzájemná provázanost jsou součástí racionalizace organizace lidských vztahů. Verbalizováním nároků na sebedisciplinaci jedince se moc státu zvyšuje. Stát je posléze garantem bezpečnosti, výběřčím daní i soudcem.⁴⁶ Stává se také čím dál více zdrojem civilizovaného chování s právem správnost posuzovat a dokonce ji i vyžadovat. Z důvodu zvýznamňování role státu ve společnosti hovoříme o Eliasově přístupu jako o etatistickém. Pro hokejovou praxi jsou jeho myšlenky hodnotné právě z hlediska provázanosti soukromé sféry se státní, na něž poukázal jako jeden z prvních. V poúnorových časech nedošlo jen ke zestátnění průmyslu, mělo dojít i k zestátnění mysli a těl jedinců.

Při mikrosociologické sondě jsou sledovány subtilnější procesy.⁴⁷ Zatím co ve středověku bylo chování jedinců pudové a spontánní⁴⁸, do 16. století se začínají objevovat požadavky etikety a vybraného chování, které určitým způsobem omezují lidi v jejich přirozenosti a jedinec je tak svázán řadou společenských pravidel. Sebeomezování vrcholí

⁴⁴ RICHARD GIULIANOTTI. Sport and modern social theorists. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004, s. 148.

⁴⁵ ELIAS, Norbert. O procesu civilizace II., Sociogenetické a psychogenetické studie. Praha: Argo, 2007.

⁴⁶ RICHARD GIULIANOTTI. Sport and modern social theorists. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004, s. 150.

⁴⁷ SMITH, Earl. Sociology of sport and social theory. Champaign, IL: Human Kinetics, c2010., s. 21.

⁴⁸ ELIAS, Norbert. O procesu civilizace II., Sociogenetické a psychogenetické studie. Praha: Argo, 2007, s. 270.

v době osvícenství, kdy jsou na jedince kladeny přísné nároky redukci vlastní pudovosti, včetně tabuizování lidské sexuality. Právě posilování mechanismů sebekontroly považoval Elias za charakteristický rys moderní společnosti, v níž má monopol vnější moci absolutistický stát. Tvrdil, že jedinec pod dlouhodobým tlakem státních struktur na svou seberegulaci a sebekontrolu mění své vnímání a jeho vědomí se tím stává efektivně kontrolovaným.⁴⁹ Tato teze podporuje ústřední myšlenku předkládané práce, jež pokládá modernizační státní regulace nejen za zdroj blahobytu, ale i omezování svobody, která získala v jeho pojetí novou podobu.

Prostorově Elias zasazoval zrození moderního sportu na britské ostrovy. Termínem *sportifikace* označoval komplexní sadu změn, které v tamní společnosti představovaly standardizování sportu, explicitní deklarování jeho pravidel, striktní kontrolu hrubého chování a zdůrazňování étosu fair play. Zmíněné změny v oblasti sportu byly dílčí součástí vše zahrnujícího civilizačního procesu. Autor též přinesl vysvětlení, proč právě v Anglii *sportifikace* započala. Zmiňuje, že tento proces souvisí s politickou a sociální vyspělostí země. Na rozdíl od Německa či Itálie byla Anglie či Francie časově dříve národnostně sjednocenou zemí. V porovnání s Francií však v Anglii byla absolutistická forma vládnutí rozbita již v 17. století jakožto dopad občanské války a slavné revoluce (1688). Právě v důsledku vyšší míry demokratizačních prvků a nižší míry centralizace mohlo dle Eliase dojít v anglické společnosti ke dřívějšímu nástupu modernizace a zrodu moderního sportu. Tudíž se tak v 18. století mohla anglická aristokracie a šlechta, organizující klubovou formu volnočasových aktivit, bavit boxem, kriketem, dostihy či honem na lišky. Od 19. století v tzn. druhé vlně *sportifikace* se přidává fotbal, rugby, hokej, tenis či vodní sporty, jejichž hlavními aktéry je buržoazie. Tato průmyslová střední třída se organizuje ve sportovních asociacích a uniích.⁵⁰

Jeden ze symptomů „civilizované“ společnosti dle Eliase je chybějící prostor pro „vybíjení“ agresivity. Středověká společnost tolerovala relativně velké množství brutality, v moderní době si tak tuto potřebu kompenzuje ve sportu. Zejména fotbal⁵¹ byl v počátcích silně násilnou záležitostí, zejména nižších vrstev v Británii odkud vzešel. Okolo poloviny 19. století se jeho povaha měnila, postupně se fotbal pomocí zavádění pravidel reguloval a

⁴⁹ ELIAS, Norbert. O procesu civilizace II., Sociogenetické a psychogenetické studie. Praha: Argo, 2007, s. 274.

⁵⁰ DUNNING, Eric., Dominic MALCOLM a Ivan. WADDINGTON. Sport histories: figural studies in the development of modern sports. New York: Routledge, 2004, s. 8-14.

⁵¹ DUNNING, Eric. a Kenneth. SHEARD. Barbarians, gentlemen and players: a sociological study of the development of rugby football. 2nd ed. New York: Routledge, 2005.

zejména díky anglickým veřejným školám, na nichž učitelé prostřednictvím sportu formovali/disciplinovali žáky z aristokratických kruhů hodnotami buržoazie.⁵² Elias společně s Dunningem tak vysvětlují, že vývoj sportu a tělovýchovy byl svázán s procesem demokratizace anglické společnosti, jelikož se vládnoucí třídy začaly přizpůsobovat většímu tlaku ze zdola.⁵³ Sport se tak stal vhodnou příležitostí k vyjádření moderní společnosti potlačovaných primárních instinktů s dalekosáhlými celospolečenskými dopady. Sportu a tělovýchově Elias připisoval i pozitivní funkce, jako například zprostředkování sociální mobility jedince a přispění tak k modernizačnímu procesu. Z problematiky sportu a tělovýchovy Elias učinil téma vhodné i pro akademické prostředí. Jeho starší texty byly inspirací pro další badatele zejména mezi 60. a 70. lety.⁵⁴

Kritika označovala Eliasovu figurativní sociologii za deskriptivní a nedostatečně výzkumně podloženou. Elias se pokoušel obsáhlou meta-narací civilizačního procesu objasnit celé lidské dějiny, což lze ovšem považovat za prakticky nesplnitelný úkol. Figurativními vztahy uvnitř společnosti tak lze, dle jeho kritiků, až příliš jednoduše vysvětlit cokoli. Konkrétně z řad stoupenců Michela Foucaulta mířila k Eliasovu dílu výtku o opomenutém zájmu o jedincovu subjektivitu, lidské tělo či přeceňování role státu.⁵⁵

Přesto Eliasovy teze představují podnětný impuls k promýšlení povahy sportu, tělovýchovy a státu v moderní době. Elias obdobně jako Bourdieu tvrdí, že jedinec není v celospolečenské síti pasivní a bezmocný. Naopak jej považuje za aktivní složku procesů ve skupině lidí. Stát si dle Eliase v instituci sportu vydobyl naprosto exkluzivní postavení, v němž umožňuje poskytovat občanům prostor pro „vybíjení“ potlačovaných pudů. Tato ventilace nadbytečné energie je umístěna z pohledu státu vhodně, tedy například na fotbalovém hřišti. Jedinci tím pádem již nezbývá dostatek sil na angažování se na destabilizování vládnoucího systému.

2.1.3 Michel Foucault

V otázkách povahy moderní moci, vztahu státu a jedince zcela jistě i v kontextu tělovýchovy a sportu jsou pro řadu autorů inspirativní výzkumy Michela Foucaulta. Jedná se

⁵² RICHARD GIULIANOTTI. Sport and modern social theorists. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004, s. 153.

⁵³ ELIAS, Norbert; ERIC, DUNNING. Quest for excitement: sport and leisure in the civilising process. New York, USA : [s.n.], 1986, s. 179.

⁵⁴ MALCOLM, Dominic. Sport and sociology. New York: Rotledge, c2012, s. 47.

⁵⁵ RICHARD GIULIANOTTI. Sport and modern social theorists. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004, s. 156.

zejména o koncept disciplinace, biomoci, vládnutí, státního dozorování a panopticismu, stejně jako mechanismy sebeuvědomování, které využívají historici, kulturní či genderová studia.⁵⁶ Ve svém díle Foucault využívá souběžně dvou metod práce, archeologické a genealogické. První zmíněná metoda výzkumu odhaluje danou časovou vrstvu uvažování a zkoumá téma v rámci dobového kontextu, čili jak bylo téma v dějinné etapě promyšleno, s čím bylo spojováno a jakých nabývalo významů.⁵⁷ Metoda genealogická se snaží na téma nahlížet průřezově v rámci různých časových vrstev. Cílem není odhalit jediný zdroj, z jehož téma vyvěrá, ale spíše vyjevuje všechny diskontinuity, které zkoumanou látkou prochází, neboť rovněž ovlivňují její povahu.⁵⁸

K pochopení obsahu moderního konceptu péče o tělo a zdraví je přínosné zohlednit pojetí biomoci nebo biopolitiky. Kategorie biomoci představuje v posledních desetiletích často recipovaný koncept v chápání uplatňování moderní disciplinační moci ve společnosti, a to u zahraničních i tuzemských autorů⁵⁹. Tato podkapitola si nedělá nárok na vyčerpávající rozbor Foucaultových tezí, snaží se však prizmatem „dohlížecí a trestající moci“ nazírat na problematiku sledovanou v intencích této práce, totiž normování a cvičení těl, organizování pohybových aktivit a sportování. Dalším zohledněným úhlem pohledu je Foucaultova biomoc ve své produktivní podobě, prostřednictvím které dochází k péči o kvalitu populace. Koncept biomoci počítá s rostoucí mírou modernizace společnosti, včetně státem garantovaného zajištění zdravotního a hygienického standardu.⁶⁰ Rovněž je pro tuto práci podstatný Foucaultův koncept governmentality, jímž nahlížím fenomén sportu jako jednu z technologií vládnutí.⁶¹

⁵⁶ DREYFUS, Hubert L., Paul RABINOW a Michel FOUCAULT. *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann, 2010. ISBN 978-80-87054-20-8.

⁵⁷ Betty Jane Cataldi, FOUCAULT'S DISCOURSE THEORY AND METHODOLOGY: AN APPLICATION TO ART EDUCATION POLICY DISCOURSE 1970-2000, DISSERTATION, The Ohio State University, 2004, s. 58-70. Dostupné z: https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1089160056&disposition=inline. (náhled dne 26. 12. 2017).

⁵⁸ M. Foucault, *Diskurs*, autor, genealogie, Praha: Svoboda, 1994, s. 77.

⁵⁹ Ze zahraničních autorů jmenujme například RAIL, Geneviève. *Sport and postmodern times*. Albany: State University of New York Press, c1998., BLACKSHAW, Tony a Tim. CRABBE. *New perspectives on sport and 'deviance': consumption, performativity and social control*. New York: Routledge, 2004., CAUDWELL, Jayne. *Sport, sexualities and queer/theory*. New York: Routledge, 2006. Z českých autorů uveďme například ROUBAL, Petr. *Československé spartakiády*. Praha: Academia, 2016. *Šťastné zítřky* (Academia).

⁶⁰ FOUCAULT, Michel, Michel SENELLART, François EWALD a Alessandro FONTANA. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009.

⁶¹ Thomas Lemke, Foucault, Governmentality, and Critique, Rethinking Marxism Conference, University of Amherst (MA), September 21-24, 2000, Dostupné z: <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV-2.pdf>. (Náhled dne 16. 12. 2017)

Foucaultem zformulovaný mocenský koncept⁶² je i s odstupem několika desetiletí stále aktuální a funkční zejména díky konstruktivistickému prvku, jenž je jeho teoretického pojetí součástí. I pro pochopení role přisuzované tělovýchově a sportu v rámci poúnorové diktatury a konkrétně i organizace ledního hokeje je důležité, že Foucault chápe moc jako systém vztahů v rámci celé společnosti, jenž zahrnuje každého jedince a nic nebo nikdo mimo něj nestojí⁶³. Foucaultova moc přitom není pouze represivní, ve smyslu utlačování, nebo stigmatizace těl. Celospolečensky propletená mocenská síť⁶⁴ může rovněž působit stimulačně, což je zprostředkováno normalizačním charakterem moci. V souvislosti s mocenským vlivem vědy a vědění, kterým Foucault současnou společnost charakterizuje, jsme svědky uplatňování vědeckého diskurzu (v našem případě třeba medicínského), jenž usiluje o normalizaci společnosti v mnoha rovinách. Realizaci takto chápané moci, coby dítěte modernity, osvícenství a industrializace, můžeme sledovat od 17. století, kdy se začíná uplatňovat starší podoba mocenské technologie biomoci. Jedná se o takzvanou disciplinární technologii těla („politická anatomie lidského těla“), jejíž mocenský náboj se od konce 18. století proměňuje a Foucault pak o této moci hovoří jako o technologiích regulující život (biopolitika).

Disciplinační charakter moci souvisí s potřebami rozvíjící se kapitalistické společnosti, se zájmem o nárůst kapacity pracovních sil, současně s poslušností pracujících těl a snadnější manipulací s nimi. Tyto technologie působí na lokální úrovni (škola, továrna, nemocnice, věznice a dle mého soudu nakonec i sportovní oddíl) a formují a disciplinují těla jednotlivců. Tělo, jako objekt a současně i prostředek takového normativního působení se stane tělem ukázněným, snadno přizpůsobivým a dokonalým – stane se strojem.⁶⁵

⁶² FOUCAULT, Michel: Zrození biopolitiky. Kurz na Collège de France (1978–1979), Brno 2009

⁶³ Foucault se ve svém eseji *Subjekt a moc* z roku 1982 přiznává k tomu, že spíše než explicitní zájem o moc v jeho bádání převažuje touha zkoumat různé historické způsoby, jakými jsou lidské bytosti měněny v subjekt. Jeho zájmem bylo poukázat na fakt, že se všechny teoretické i institucionální prvky podílejí na konstituování subjektu. Ten lze přitom chápat ve 2 polohách: v prvním případě jde o podřízení někomu jinému skrze kontrolu a závislost, ve druhém případě je subjekt spoután svou vlastní identitou skrze své sebeuvědomování a svědomí. Srov. *Subjekt a moc*, str.202.

⁶⁴ V rámci této sítě Foucault říká, že mocenské vztahy fungují na základě „nepodřiditelnosti“. Existuje tedy jistá míra neústupnosti na straně principů svobody. „Mocenské vztahy v sobě z pravidla zahrnují potenciál odporu či boje, v kterém však se protivící se síly neeliminují a neztrácejí svou specifickou povahu. Každá je stálou hranicí druhé strany, bodem možného obratu. Navíc každý mocenský vztah má tendenci stát se vítěznou strategií.“ Foucault Michel, *Subjekt a moc*, str. 224-225.

⁶⁵ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení* [online]. Praha: Dauphin, 2000, s. 200. Vztah racionalizace tělesných výkonů v prostředí tovární výroby, tj. člověk jako stroj viz například SARASIN Philipp, *Die Rationalisierung des Körpers. Über „Scientific Management“ und „biologische Rationalisierung“*, in: *Týž, Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse*, Frankfurt am Main 2003, s. 61-99.

A opět i z hlediska pojednávaného ledního hokeje je současně důležité nezapomínat, že koncept biopolitiky je komplexnější, neboť cílí na celou společnost, v rámci které stát dozoruje a kontroluje zdraví celého kolektivu. Těla se stanou předmětem regulačních zásahů, vědeckého zájmu či aplikace poznání. Povaha této druhé éry biomoci je manipulační a regulační.⁶⁶ Praxe biopolitiky má za cíl zvýšení životní úrovně ale i fyzické kvality celé společnosti. Činí tak prostřednictvím kontroly jedince a užívá implicitní mocenské mechanismy, jimiž se snaží pozvednout jedince i kolektivy. Tělo uchráněné před patologickými vlivy se však stalo zároveň tělem v konečném důsledku nesvobodným, tělem dozorovaným ocitnuvším se v síti mocenských vazeb, jež mělo nést užitek konkrétní zájmové skupině, společnosti, národu či státu.

V obou podobách se biomoc stává součástí politiky a vládnutí. Jejím primárním cílem je výchova, ukázněvání a sledování zdraví těl, která podrobena dohledu a dozoru se stávají v ideálním případě těly poslušnými, maximálně efektivně fungujícími a využitelnými. Biomoc ovšem není praktikována jednoduše explicitně, nýbrž je halena do hávu vědy, o čemž rovněž svědčí konkrétní aspekty organizace pounorového ledního hokeje. Foucault popisuje biomoc vícedimenzionálně, přiznává jí významný tvořivý potenciál, zvláště v oblasti medicínského a hygienického pokroku a produkce nových stále více sofistikovanějších vědeckých znalostí. Důmyslnější disciplinace těl se pod rouškou „normalizace“, různých vzdělávacích technik a vědeckých opodstatnění jeví jako horší, ve smyslu rafinovanějšího a skrytějšího zkázněvání.⁶⁷

Třeba zmínit, že biomoc ve Foucaultově pojetí představuje pouze jednu z možných realizací vztahu mezi věděním a mocí, mezi mocí a subjektem, mezi věděním a subjektem. Její předobraz bychom mohli vystopovat již v antickém nároku na sebeovládání. Nelze tedy „vlastnit moc“, nevlastní ji ani stát. V tomto bodě je Foucault v přímém rozporu s výše zmíněným Eliasem, jelikož Foucault nevyzdvihuje pouze roli institucí a jejich donucovacích technik⁶⁸. Moc není ani pouhým jednosměrným aktem represe. Je utvářena vztahy mezi silami v rámci společnosti, jenž zevnitř strukturuje. Podstatné je také to, jakými mechanismy je moc v rámci společnosti distribuována a že se v podstatě jedná o neustále měnící se silový vztah nabývající rozdílnou intenzitu, směr i smysl. Foucaultovský koncept moci můžeme definovat i jako individualizaci potvrzující, neboť bytosti jsou rozlišovány různou mírou participace na

⁶⁶ DREYFUS, Hubert L., Paul RABINOW a Michel FOUCAULT. Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky. Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 212-214.

⁶⁷ Genevieve Rail, Jean Harvey. Body at Work: Michel Foucault and the Sociology of Sport. *Sociology of Sport Journal*, 12, 1995, 164-179, University of Ottawa, 1995.

⁶⁸ FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993, s. 4.

mocenském poli a svou subjektivizaci realizují v obou Foucaultovských chápáních moci. Jednak jako subjekty podřízené vnějšímu dozoru a jednak jako sebe sama disciplinující aktéři.⁶⁹ Jednodušeji řečeno, Foucault nehovoří pouze o potlačení autonomie jedince a jeho rozplynutí se v davu. Naopak registruje i jeho subjektivní projevy chování a jednání.

Jako funkční se ve vztahu ke sledovanému tělovýchovnému a hokejovému zájmu jeví i Foucaultův koncept *governmentality*, v němž vyjádřil své teze týkající se moci a státu. *Governmentality*, kterou se Foucault zabýval ve druhé polovině 70. let, v sobě sémanticky pojímá „vládnutí“ (*governing*) a „způsob myšlení“ (*mentality*), což indikuje skutečnost, že není možné studovat technologie moci bez adekvátní analýzy politické racionality. Upozorňuje tím na důležitý fakt státem zaváděných technik myšlení, chování a praktik, které jsou na subjekt v první řadě uvaleny, ale následně se s těmi to „vládními strategiemi“ subjekt ztotožňuje a bere je takřkajíc za své.⁷⁰ Tyto sebedisciplinační praktiky více rozvádí Foucault ve svém konceptu *panoptikonu*, jenž popisuje jako technologii moci, jejímž cílem je disciplinace těl jedinců. Bytosti kontrolují sami sebe i sebe navzájem a vyšší dozorčí moc již není třeba.⁷¹

2.2 Politika těla ve Foucaultově stínu

Pro potřeby této práce ještě doplníme *politiku těla*, tedy instrumentalizaci lidského organismu, které v odborné literatuře v zásadě vychází z dvou výkladových konceptů. První z nich, esencialistický, chápe lidské tělo jako biologickou a genetickou danost s určitými vrozenými fyzickými a smyslovými předpoklady. Toto pojetí akceptují zejména vědy přírodní. Druhý přístup, konstruktivistický, zdůrazňuje naopak roli kulturní a jazykovou, přičemž je spojován s poststrukturalistickými paradigmaty v sociálních vědách. Tento druhý koncept přisuzuje kultuře a jazyku natolik zásadní funkci, jakou je konstruování těl, včetně jejich smyslovosti, chování či vnímání genderu. Tělo jako společenský konstrukt je tak

⁶⁹ Tinková, Daniela, *Biomoc a "politická anatomie lidského a společenského těla"*. Foucaultův koncept "biomoci" ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. Tinková, Daniela. In: *Conditio humana – konstanta (č) i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Sborník příspěvků z workshopu "ANTROPOLOGIE - HISTORIE - TEORIE" konaného na FHS UK v Praze dne 17. 11. 2005 / Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007 s. 115-135.

⁷⁰ Lemke Thomas, *Foucault, Governmentality, and Critique* (2002), dostupné z: <http://www.thomaslemkeweb.de/engl.%20texte/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV.pdf> (Náhled dne 19. 10. 2017).

⁷¹ Foucault, M. 2000. *Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězeňství*. Praha: Dauphin, s. 276.

subjektem podléhajícím proměnám kulturních vzorců a systémů a rovněž hierarchii tvořící a měnící, neboť není pasivní konstantou.⁷²

Tělo bylo v průběhu dějin součástí filozofického, lékařského, literárního i uměleckého zájmu. Jeho reflexe byla odlišná z pohledu křesťanské církve, renesančních malířů i osvíceneckých encyklopedistů. Michel Foucault byl zastáncem názoru, že právě myšlenková epocha 17. a 18. století začala tělo disciplinovat veřejnou mocí. Ať už se jednalo o proces medikalizace a s ním související rostoucí nároky na hygienu, práce schopná těla v továrnách anebo nároky na státní brannou potřebu fyzicky zdatných rekrutů, stávalo se tělo a tělesné praktiky postupně více a více cíleně korigovány a reglementovány.

Předcházející řádky a odstavce směřovaly k snad i očekávanému konstatování – součástí společenského prostoru, v němž jsou tělo a tělesnost nově komunikovány je i tělovýchova a sport, včetně uplatnění strojů vzniklých za průmyslové revoluce, například cvičebního náčiní, bicyklu apod. Tělo se stává ikonou osvobozujícího pokroku a maximalizace lidských možností, stejně jako symbolem represivního útlaku moderního státu dovedeného do tragického vyústění v koncentračních a vyhlazovacích táborech 2. světové války. Vnímání vědců zabývajících se dějinami těla postupně dospěla k závěru, že tělo má nejen své dějiny, ale rovněž dějiny spoluvytváří. Jak soudil zmíněný Elias, tělo je podrobováno postupnému nárůstu a akceptaci sociálních a individualizovaných norem lidského jednání, včetně jejich strukturování a naturalizování tak, aby se stalo tělem úspěšným.⁷³

Pojetí těl a potažmo jejich formování a manipulování zaujalo kromě Foucaulta vícero sociálních vědců, kteří jej dále rozvíjeli⁷⁴. Částečně kriticky se ke konceptu biomoci vymezovaly gender studies, které vytýkaly Foucaultovi nereflektování rozdílného chování biomoci vůči pohlaví.⁷⁵ Judith Butlerová ovšem na Michela Foucaulta navázala v jeho teorii subjektivace, podřízené moci-vědění⁷⁶. Hlavní zdrojem nosných myšlenek je teze Butlerové o

⁷² LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed. Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, s. 14.

⁷³ LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed. Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, s. 21.

⁷⁴ Viz Deleuze G., Foucault, Herrmann & synové, 1996., Andrewa, D., „Posting up: French post-structuralism and the critical analysis of contemporary sporting culture“, in: J. Coakley and E. Dunning, Handbook of Sport Studies. London: Sage, s. 106-37.

⁷⁵ Oksala, Johanna. "Anarchic Bodies: Foucault and the Feminist Question of Experience." Hypatia 19, no. 4 (2004): 99-121. <http://www.jstor.org/stable/3811058>. (Náhled dne 11. 10. 2017).

⁷⁶ FOUCAULT, Michel. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení [online]. Praha: Dauphin, 2000 [cit. 2017-03-26]. Studie. ISBN 80-86019-96-9., FOUCAULT, Michel. Dějiny sexuality. III, Péče o sebe. V Praze: Herrmann, 2003.

kulturně determinovaném konstruování lidských těl, o jejich typizaci a mocenské podmíněnosti. Výzkumnou otázkou studií Judith Butlerové je hledání daností, které vytváří identitu genderu.

Autorka tvrdí, že zdrojem genderové identity není biologická danost, ale diskurzivně-praktická regulace těl prostoupená mocí, což představuje tělo jako výše avizovaný kulturní konstrukt, který je mocenskou sítí záměrně artikulován a poté pak zrealizován. Podvědomé adoptování tohoto konstruktů za vlastní identitu, což vlastně pokládáme za „přirozené“ a „normální“, jen potvrzuje autorčinu myšlenku o normativním působení mocenské struktury na formování lidských myslí.⁷⁷ Butlerová dále předpokládá, že identitotvorné konstrukce subjektu nejsou jednorázová záležitost. Normativní diskurz, jehož jsou těla součástí, musí vyvinout celý propracovaný systém indoktrinačních praktik, o jejichž úspěchu vypovídá opakovaná praxe, kterou těla automatizují v dlouhodobém časovém horizontu. Vytváření takovéto stereotypizace, která stvrzuje mocenský diskurz je velmi efektivní a současně velmi manipulativní. Možnost vzepřít se systému z vnějšku považuje Butlerová za nemožné, však destrukci zevnitř struktur nevylučuje. Co je významné i v kontextu této práce, Butlerová s Foucaultem poukazují na absolutní přítomnost moci v rámci struktur celé společnosti, nicméně za totální ji považují jen v jejím nároku. K plošnému dozoru se moc tedy jen přibližuje. Linie úniku jsou tudíž možné, jak tvrdí autorka,⁷⁸ a jak lze konečně očekávat i v případě samotné praxe ledního hokeje v čase poúnorovém.

Se zřetelem k místy stručně, místy širěji představeným koncepcím Norberta Eliase, Michela Foucaulta a Judith Butler bude i v této práci nahlíženo na tělo jako na proměnlivý historický objekt, neustále se rekonstruující fenomén, jenž nemůžeme oddělit od celospolečenského kontextu. Takto pojaté tělo nepředstavuje pouhou biologickou danost, ale stává se nositelem i prostředníkem šíření a legitimizace četných kulturních, společenských i politických významů, což chce dokladovat i tato práce.

Soudím, že témata formativní kontroly těl, rozproštění moci ve společnosti, povahy moderního státu i s jeho účelovou podporou tělovýchovy a sportu jsou jedním z vkladů konceptů Michela Foucaulta, na něž bych chtěla tímto textem na příkladu konkrétní tuzemské materie navázat. Zajímavým impulsem pro výzkum je rovněž přiznání plodného, respektive pozitivního aspektu moci. Uplatňování moci nebylo pouhým jednosměrným represivním

⁷⁷ BUTLER, Judith. *Závažná těla: o materialitě a diskursivních mezích "pohlaví"*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016, s. 242.

⁷⁸ Více ŠTYS, Filip. Tělo [online]. 2006 [cit. 2017-03-26]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/26507>. Vedoucí práce Miroslav Petříček.

aktem. Však tělo, které se v síti vertikálně i horizontálně působících mocenských vztahů ocitlo, se současně stávalo tělem aktivním, osvobozeným a mocným z hlediska své vlastní emancipace.

V našem případě poúnorového hokejisty šlo o zpřístupnění tohoto dříve elitářského sportu širší hráčské i funkcionářské základně. Státní zájem o produktivitu těla a tělesné výkony například sportovcům-hráčům ledního hokeje umožňoval trávit vlastní volný čas oblíbenou sportovní činností s lepším vybavením a zázemím či zajištění kvalitní zdravotní péče a v některých případech i vyšší životní úrovně. Pro někoho nevinná zábava však mohla přesto být v kontextu očekávání a cílů komunistické diktatury nástrojem formativního dozoru ba snad až sofistikované represe.

Pohlédnutí na československou poúnorovou tělovýchovu a sport, důkladněji na lední hokej, prizmatem Foucaultova učení, považuji za atraktivní, neotřelé a společensky obohacující. Chtěla bych odkrýt bohatou rozmanitost uvnitř zvolené časové vrstvy. Nepůjde mi o zachycení kontinuit ve vývoji československého poúnorového ledního hokeje jakožto populárního sportovního fenoménu. Proto ostatně nestojí v názvu textu dějiny ledního hokeje.

3 Tělo mezi sportem a tělovýchovou

3.1 Vymezení pojmů

Následující kapitola chce kontextualizovat tělovýchovnou evoluci a dohledat v ní opakující se vzorce a tendence. Snahou je poukázat na aspekty a fenomény, jež stály u zrodu a průběžného vývoje moderní tělovýchovy a ze zpětného pohledu jsou tedy, někdy možná v modifikované podobě, její neoddělitelnou součástí napříč časy i politickými režimy. Záměrně jsou sledovány v jejich šíři počínaje 18. stoletím tak, aby komplexní pohled pomohl lépe porozumět charakteru a (ne)původnosti komunistické tělovýchovy a povaze ledního hokeje po roce 1948 v Československu.

Pro bádání o vývoji, stavu a charakteru sportu a tělovýchovy je třeba vyjasnit pojmosloví. Ačkoli se oba termíny velmi často vyskytují pospolu, jejich význam je rozdílný. Termín *sport* [z pův. lat. *disportare* – rozptylovat, bavit se] znamená „pravidly přesně vymezenou činnost (zaměřená původně hlavně na cvičení tělesné zdatnosti), osvojovaná a rozvíjená v tréninkovém procesu a předváděná na soutěžích“⁷⁹. Pojem v sobě zahrnuje prvek zábavy, rozvoj tělesné kondice a aspekt konkurence. Oproti tomu termín *tělesná výchova* značí „rozvíjení tělesných a pohybových schopností a dovedností, fyzické a psychické odolnosti, pohybové kultivace (...) součást všeobecného vzdělávání“⁸⁰. Související pojem *tělesná cvičení*, který je vysvětlen jako „záměrná pohybová činnost, mající za cíl zvýšení pohybové výkonnosti, zdatnosti, zdraví a pracovní schopnosti...“⁸¹ v sobě komponují edukační element ve snaze o zkvalitnění charakteru populace v širším slova smyslu.

James Riordan upozorňuje na typické okolnosti doprovázející počátky moderního sportu. Ten se stal soukromou doménou nově vzniklé sociální třídy, tedy dělnictva, jež byla dítětem industrializace a urbanizace. Jako raně se objevující společenský „vynález“ byl sport svázán s národností a sociální třídou. Dělníci, ženy a etnické menšiny (jako například Židé či Romové) až do 19. století sportovat nemohly. Sport byl spjatý se státní politikou, orientací na co možná nejlepší výkon jedince v soutěži s ostatními. Na druhé straně tělesná výchova inspirovaná učením Jahna v Německu, Nachtegalla v Dánsku, Linga ve Švédsku, Lesgafta v Rusku či Tyrše v českých zemích představovala pedagogický, politický a vojenský prostředek budování národní identity. Organizace tělesné výchovy počítala se zahrnutím

⁷⁹ Sport. In: Universum. Praha: Odeon, 2002.

⁸⁰ Tělesná výchova. In: Universum. Praha: Odeon, 2002.

⁸¹ Tělesná cvičení. In: Universum. Praha: Odeon, 2002.

mužů i žen, šlechty i poddaných, majitelů továren i jejich dělníků. Počítala s jednotným národním tělem. Ve státním zájmu, působící skrze konkrétní tělo, bylo totiž zahrnout a aktivizovat všechny aktéry ve jménu zkvalitnění životních standardů. Záměrným jevem, jež významově rostoucí fenomén tělesné výchovy doprovázel, bylo užití národní jazyka, jako symbolu jednoty a rovnoprávnosti.⁸²

Susan Grant zmiňuje, že terminologický rozdíl mezi sportem a tělesnou výchovou je zvláště názorný v ruském a posléze sovětském prostředí, kde se vžil pojem fyzkultura. Toto, podle Grant ideové kultivování těla je chápáno v širším slova smyslu a zahrnuje spektrum oblastí od hygieny, zdraví, obranyschopnosti, práce schopnosti, trávení volného času, vzdělávání až po obecnou kulturní osvětu populace. Fyzkultura se stala životním stylem, s vlastní životní filozofií a módy chování, jejímiž garanty se staly státní zájmy a politika usilující v případě zaostalého Ruska o dosažení evropských standardů.⁸³ Grant navazuje na tezi o průběhu identitotvorného procesu v Sovětském Rusku, který rozvádí Sheila Fitzpatrick v knize *Everyday Stalinism*⁸⁴ a říká, že státně řízená propaganda fyzkultury, organizování společnosti a vzdělávání byly nastaveny způsobem, jímž došlo k žádoucímu praktikování socialistického životního stylu.⁸⁵ Detailněji se fyzkultuře věnuje závěr této kapitoly.

Navzdory faktu, že ve většinové odborné literatuře je zrod současné tělovýchovy a sportu spjat s více či méně pozitivně konotovanou modernizací, existují i autoři s opačným názorem. Nikolaus Karzer aplikoval ve svém výzkumu věnujícím se sovětské kultuře koncept sociální disciplinace, jehož součástí je vznik nových a zánik starých hierarchií a mechanismů rozdělovací moc ve společnosti. Disciplína zahrnutá v modernizačním procesu formovala těla, prostředí i veřejný prostor. Jako nástroj státních zájmů měl sport a tělovýchova společensky aktivizující potenciál. Avšak poté, co se společnost dostala do bodu prohlubující se unavenosti z čekání na stále nepřicházející lepší zítřky a kdy se počáteční entusiasmus pro budování nové společnosti a nového člověka vyčerpal, aktivní participace a nadšení lidí opadlo. Bylo nahrazeno pasivitou a rezistencí.⁸⁶

⁸² RIORDAN, James a Arnd. KRÜGER. *European cultures of sport: examining the nations and regions*. Bristol, UK: Intellect, 2003, s. 1-3

⁸³ GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013, s. 1-9.

⁸⁴ FITZPATRICK, Shelia. *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times ; Soviet Russia in the 1930s*. [1. paperback ed.]. New York: Oxford University Press, 2000.

⁸⁵ GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013, s. 4.

⁸⁶ NIKOLAUS KATZER .. [ET AL.] (EDS.). *Euphoria and exhaustion: modern sport in Soviet culture and society*. [Online-Ausg.]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2010, s. 9-12.

Důraz na efektivní zapojování tělovýchovných praktik do každodenních životů občanů se stal trendem v mnohých evropských státech od počátku 20. století. Původně německé tělo-
cvičné představy se konfrontovaly se zájmy o lidskou fyziologii a formovaly pojetí
tělovýchovy v Dánsku, Švédsku, českých zemích, Francii, Anglii i Rusku. Jedním z rysů
tělesné výchovy byl rostoucí význam každodenní hygieny, pobytu na čerstvém vzduchu a
slunci, stejně jako snaha o komplexnost ve stravě a vhodnost v odívání, posilující patriotismus
či zodpovědné sexuální chování. Meziválečné společnost zažívala také krizi maskulinity i
feminity, jež nabývala v Británii, Francii, Německu, Rusku a dalších státech odlišných podob
a intenzit. Poválečná koncepce tělovýchovy silněji poukazovala na nutnost regenerace a
zotavení těla po útrapách a zranění, kterými si prošlo mužské tělo v prvním světovém
válečném konfliktu. Potřeba odpočinku byla důležitá i pro tělo ženské, na které během války
byly vznášeny vyšší nároky ve smyslu zastoupení mužské práce. Právě vstup žen do prostorů
a oblastí tradičně zastoupenými muži krizi feminity prohluboval. Obě pohlaví byla navíc pod
tlakem reprodukce kvalitní a fyzicky zdatné populace.⁸⁷

Moderní koncept tělovýchovy zřetelně výhodný a prospěšný pro stát, nebyl
geograficky vázán pouze na Evropu. Susan Grant upozorňuje, že tělovýchova se rozvíjela i
v Severní a Jižní Americe či britských koloniích od konce 19. století. Nicméně až po první
světové válce lze tvrdit, že se její hodnoty rozšířily mezinárodně. S tendencemi dohonit
civilizovanější vyspělejší národy, podpořit patriotismus, povstat proti nenáviděné imperiální
vládě či ukočírovat alkoholismus se nesly národní podoby tělovýchovy v Turecku, Číně,
Spojených státech nebo Brazílii.

Unikátní byla forma, v jaké byla propracována a kontrolována tělovýchova a sport v
nacistickém Německu a bolševickém Rusku, včetně jejich státně řízené propagandy.⁸⁸
Navzdory odlišnostem mezi „totalitárními“⁸⁹ státy, jakými bylo hitlerovské Německo a
stalinský Sovětský svaz měly obě státní ideologie snahu vytvořit moderní společnost plnou
lidí „nového typu“. Idea komunismu i nacionálního socialismu vyzdvihovala za tímto účelem
nutnost fyzické zdatnosti a zocelenosti. Jen totiž takový jedinec mohl dospět i k emoční a
mentální síle, pevné vůli a odhodlanosti a směl se stát součástí kvalitativně vyššího kolektivu.

⁸⁷ GRANT, Susan. Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s. New York: Routledge, 2013, s. 15.

⁸⁸ Tamtéž, s. 16.

⁸⁹ K povaze a charakteru debaty o totalitarismu viz GEYER, Michael a Sheila FITZPATRICK, ed. Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu. Praha: Academia, 2012. Historie (Academia), srov. Keys Barbara, The Body as a Political Space: Comparing Physical Education under Nazism and Stalinism, in: German History 27, č. 3, 2009, s. 395-413.

Tato lepší společnost, byla původně podrobena nacistickému a socialistickému experimentu, mezi jehož prvky patřila ideologická agitace, společenský pokrok i represe. Podobnost lze najít i mezi vnímáním tělesné kultury v Sovětském svazu a ve fašistické Itálii, kde v plném proudu probíhala masivní kampaň za aktivní participaci občanů na „nové společnosti“. Fašistická prezentace filmu, divadla či sportu měla ukazovat úspěchy státu zasazujícího se o zlepšení kvality života svých občanů, a tím tak pomáhala ke identifikování se s režimem.⁹⁰

3.2 Pohled do minulosti – dohledání počátku a kontinuit

Pro potřeby této práce se v následujících odstavcích přesuneme od Musolliniho Itálie hlouběji do minulosti, v níž budeme „nalézat“ opakující se projevy a tendence, které se staly součástí moderní tělovýchovy a sportu. Ono sledování, či přesněji utváření kontinuit a diskontinuit vytvoří vhodné souvislosti pro identifikaci povahy poúnorové tělovýchovy v Československu. Níže nastíněný tělovýchovný kontext mimo jiné umožní lépe porozumět strategiím, které komunistická vládnoucí garnitura zaujala v oblasti školství, osvěty, zdravotnictví, obrany i práce a jakou roli v nich zaujímal tělovýchova a sport.

Startovací čarou pro sledování proměn moderní tělovýchovy, tělocviku a důrazu na pohyb budiž situace před zhruba 350 lety, tedy časy pruského království Fridricha Viléma I. Tento vladař, který je znám pro svou militantnost a vojenský dril dychtil po dokonalé armádě, jež by plná zcela poslušných a oddaných jedinců dominovala na bitevních polích. Aplikovaný novověký disciplinační způsob pruské armády vycházel z vojenského tělocvičení, vstříc dohlížecím a obranným požadavkům státu. Tento trend byl rovněž přítomen ve švédském tělovýchovném systému, nebo v dánském hnutí, jehož prvotním impulsem pro vznik se stala vojenská porážka ve válce proti Prusům.⁹¹ Kombinace pruských vojenských úspěchů spojená s požadavkem silné armády plné zdatných těl a touhy po jednotném státě rozdmýchávala patriotistické tendence, které sehrály v konstituování tělovýchovných spolků zcela exkluzivní roli. Národ či stát přece mohly adekvátně chránit jen dobře cvičené a fyzicky silné lidské organismy.

Do práce na vojenských reformách se zapojila i elita čerpající intelektuální podněty z myšlenek osvícenství. Přejímala nové pojetí lidského těla, které mělo fyzicky zhmotňovat

⁹⁰ ANDERSON, Sheldon R. The politics and culture of modern sports. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2015, s. 83-115.

⁹¹ ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Vydání 1. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky. ISBN 978-80-200-2537-1., s. 25.

abstraktní pojmy Rousseauovy teorie společenské smlouvy, podle níž se celá společnost lidí musí podřizovat kolektivem formulovaným zákonům.⁹² Dozor nad těmito těly byl dán dle Rousseauovy smlouvy do rukou státu a státních orgánů, v jejichž pravomoci bylo vymáhání poslušnosti a oddanosti. Osvícenští myslitelé oprášili antický ideál souladu duševní a fyzické krásy (*kalokagathia*), který se později promítl do počátků tělocvičných počínů turnerství i sokolství a stál také u zrodu moderních olympiád. Ovšem tělovýchovné tendence hledali i v méně vzdálené minulosti, a sice ve středověku.

Přestože byla tělesná kultivace jako taková středověkou církví odsouzena, jistě se například striktní poslušnost a dobrá fyzická kondice vyžadovala od rytířů sloužících svému pánu a účastnících se oblíbených rytířských turnajů.⁹³ Obdobně lze objevit nějakou formu předchůdce novodobého tělocvičení i v období renesance a baroka. Však cvičení, zejména formou her náleželo jen do vyšších společenských vrstev a jako takové bylo rozvíjeno v rámci standartních aristokratických praktik (jízda na koni, tanec, šerm).

Osvícenství se svým vědeckým přístupem vyzdvihovalo zdravotní přínosy cvičení a rovněž si všímalo i přirozené krásy pohybu. Až s obnovením olympijské tradice se cvičení a sport staly širší veřejnosti přístupnější. Přestože teoretické podněty pro zrod moderního tělocvičení přicházely zejména z francouzského prostředí, prakticky se začalo realizovat v německých zemích, kde prolínání obecných vývojových trendů s konkrétním vlastním sociálně politickým vývojem zapříčinilo, že právě zde koncem 18. a počátkem 19. století dozrály podmínky pro vznik specifické formy tělesné kultury.⁹⁴

Prvně byla tělovýchovná cvičení zařazena do kurikul experimentální školou tzv. filantropů v čele s Johannem Bernhardem Basedowem, založenou v roce 1774 v Dessavě.⁹⁵ Tento počín můžeme chápat jako snahu rozšířit tělovýchovu mimo dosavadní elitní kruhy. Hnutí filantropů (humanistů, hlásajících lásku k člověku) se opíralo o myšlenky francouzských osvícenských lékařů (ocenění hygieny a pohybových aktivit ve školní praxi) a Rousseauových spisů o výchově (*Emil*), jehož podněty chtěli zařadit i do reálné výuky. „Podle Basedowova prohlášení mělo být [*Dessavské Philanthropinum* – pozn. MV] vzornou školou, školou lásky k člověku, školou radostné výchovy, která se měla uplatňovat metodou

⁹² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Reprint původního vydání z roku 1949. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002.

⁹³ OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 177-212.

⁹⁴ NOLTE, Claire Elaine. *The Sokol in the Czech lands to 1914: training for the nation*. 1st ed. Hampshire: Palgrave, c2002. ISBN 0-333-68298-X., s. 5-7.

⁹⁵ OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 464.

nenásilného a hravého vyučování. Náplň výuky měla čerpat ze tří základních okruhů. Z přírody, tj. z přirozených potřeb člověka, z potřeby školy směřujících k osvojení si určitého okruhu vědomostí a z potřeb praktického života. Cílem výchovy bylo dospět přes náboženskou toleranci k výchově vzdělaného světoobčana.“⁹⁶

Právě tělovýchova představovala pro Basedowovu edukaci stěžejní prvek. Mezi jeho tělovýchovné prvky směřující k všestrannému fyzickému rozvoji spadaly v první řadě dětské hry, dále různé praktické činnosti, které měly jedince nasměrovat k získání fyzické odolnosti, pružnosti a manuální zručnosti. Třetím oblastí byla cvičení vojenského charakteru. Koncept cvičení těla nebyl jen projektem za lepší fyzickou kondici. Ukazoval rovněž na „nezbytnou zkušenost, jako projev zdravého rozumu i výraz mladistvého potěšení, jako prostředek k dobrým mravům, jako projev lásky Boží, jako cestu k náboženské toleranci a k měšťanské rovnosti všech mírumilovných a zákonů poslušných ctitelů Boha“⁹⁷. Měl tedy naplňovat i funkci požitkovou a výchovnou. Pěstování fyzické kultury a zařazení tělovýchovy mezi školní předměty s sebou přineslo i její jisté vymezení. Nejednalo se o spontánní pohyb v neurčitém prostranství, ale nově byla organizovaná fyzická aktivita zařazena časově i prostorově, byla dána pod dozor vychovatelů vyžadujících řád a poslušnost od svých svěřenců.

Filantropy ovlivněný pruský pedagog Johann Christian Friedrich GutsMuths vytvořil v návaznosti na své předchůdce rozsáhlou soustavu cvičení a je považován za otce zakladatele moderního gymnastického systému, který vzorně přebíral antickou gymnastiku, zahrnoval též rytířské umění, dobovou vojenskou průpravu, ale i lidové hry. Jeho *Gymnastik für die Jugend*⁹⁸ byla poznamenána naturalistickými Rousseauovskými vlivy, přičemž chápal gymnastiku jako kulturaci těl, jako nezbytnou součást všeobecného vzdělání, jehož cílem bylo vybudovat tělo silné, odolné, plně sebe kontrolující. Tělo tedy mělo být zcela funkční, krásné a perfektně připravené k „užití“.⁹⁹ Cvičenci se díky pravidelné pohybové aktivitě učili kázni, podřizování se subordinaci a pořádku, ale také pro ně tělocvičení mělo podle GutsMuthse hrát roli zábavou. Cvičení mělo koneně vyplňovat (čili v podstatě eliminovat) volný čas a sloužit k rekreaci myslí cvičenců.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Elementarwerk, sv. II, kniha 6, podkapitola 15 – Vor der Kunst der Stellung des Tanzens, des Ringens und des Fechtens; podkapitola 16 – Etwas vorder Reitkunst. Basedow, Ausgewählte Schriften, s. 277., cit dle: OLIVOVÁ, Věra. Lidé a hry: historická geneze sportu. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 177-21, s. 466.

⁹⁸ GutsMuths J.CH.F, *Gymnastics for Youth: Or a practical guide to Delightful and Amusing exercises for the Use of Schools, An Essay Toward the Necessary Improvement of Education Chiefly as It Relates to Body*. London 1800.

⁹⁹ Jan Todd. *Physical Culture and the Body Beautiful: Purposive Exercise in the Lives of American Women, 1800-1870*. Mercer University Press, 1998, Lempa H. *Beyond the Gymnasium: Educating the Middle-class Bodies in Classical Germany*. Lexington Books, 2007 s. 74.

Gutsmuths byl inspirativní pro dalšího významného filantropa Gerharda Ulricha Vietha autora obsáhlé encyklopedie *Pokus o encyklopedii tělesných cvičení*. Tento *Pokus* měl za cíl podat souhrnný pohled na fyzickou kulturu, která se měla podobat antickému ideálu harmonie – kalokagathie. Encyklopedie doplněná Veithem o jeho vlastní empirické poznatky z tělovýchovy tak skýtá zcela výjimečný pramen pro dějiny fyzické kultury 18. století, obsahující mimo jiné popisy technik různých cvičení od antiky do doby svého vzniku. Celkový význam Gutsmuthsova a Veithova díla však spočívá ve snaze vnést fyzickou kulturu i do měšťanské vrstvy, pro kterou bylo pedagogické Gutsmuths-Veithovo pojetí gymnastiky bližší než elitářské rytířské cvičení. Z vývoje filantropického hnutí je přitom evidentní, že bylo silně ideově zakotveno v představách 18. století, - bylo snahou o kvalitní duševní i fyzickou výchovu krásného člověka, dobrého občana.¹⁰⁰

Pedagogické a tělovýchovné působení Guthmuthse mělo i teritoriální přesah, jeho koncept školské gymnastiky byl převzat i významným švýcarským kalvinistickým pedagogem Johannem Heinrichem Pestalozzim, rovněž vycházejícím z osvíceneckých poznatků. Inspirován německým filantropismem vyzdvihoval fyzickou výchovu, ve smyslu manuálních dovedností, které by měly být vštěpovány již malým dětem, zejména činnou prací. Pestalozziho výchova byla šířena ale i do Španělska, zejména díky donu Francesco Amorosovi, uplatnění našla též ve Švédsku či Dánsku. Švédský gymnastický systém, též Lingův (dle vychovatele Petra Henrika Linga), byl diskutován i v rámci anglické školské praxe, však až do počátku 20. století se tělesná výchova nestala pevnou součástí vzdělávacích kurikul.¹⁰¹

3.2.1 Turnerství

Tělovýchova počátku 19. století přesunula pozornost od jedince a jeho vlastního pokroku a výkonu ke kolektivu – státu či národu, jehož měl být jedinec integrální součástí. Reálná přítomnost napoleonských vojsk na německém území a dozvuky Francouzské revoluce způsobily nárůst vlasteneckých a národněemancipačních tendencí. Ty se formou bojovného nacionalismu transformovaly do prosazení armádních reforem a následně se smrštila tělovýchova do svého militaristického a kolektivního pojetí, ve kterém dosud dominovala šlechta. Občanský odpor a boj proti francouzské okupaci zavedl příčinu ke vzniku různých spolků, více či méně spjatých s armádou, spojených však s fyzickým výcvikem,

¹⁰⁰ OLIVOVÁ, Věra. Lidé a hry: historická geneze sportu. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 478.

¹⁰¹ OLIVOVÁ, Věra. Lidé a hry: historická geneze sportu. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 501.

kterého se účastnila především měšťanská mládež. Nejznámějším a nejvlivnějším spolkem se stalo turnerské hnutí Friedricha Ludwiga Jahna, jež se profilovalo jako nacionální a od počátku 19. století získávalo na popularitě hlavně mezi studenty. Jahn a jeho současníci považovali tělocvičení za politickou záležitost.¹⁰²

Úspěšnost v protinapoleonských bojích, na nichž se podíleli i Jahnovi cvičící, Turneři, způsobila nárůst uznání nejen ze strany veřejnosti, ale i oficiálních kruhů. Pruská vláda zařadila od roku 1817 tělovýchovná cvičení do školních kurikul. Důraz v turnerských spolcích byl položen hlavně na organizaci, disciplínu a kázeň a požadavek bezpodmínečného podřízení cvičebnímu kolektivu.¹⁰³ Jahnem založená společná veřejná cvičení (turnfesty) měla původně charakter národního rituálu, jehož úkolem bylo evokovat jednotu národa a prostřednictvím kterého měl Jahn v úmyslu získávat pro svou národní myšlenku politickou podporu.¹⁰⁴ Vedle položení základů turnerského hnutí, užití tělocvičených nástrojů, zavedení vlastní terminologie a ukotvení tělovýchovných spolků tkví Jahnův význam zejména v jeho úloze průkopníka tělocvičení, k jehož myšlenkám se vracela na něj navazující evropská tělovýchovná hnutí a všechny politické režimy.¹⁰⁵ Opomenout jej, by znamenalo vynechat důležitý vývojový uzel v tělovýchově. Rovněž pro kontextualizaci poúnorové podoby tělovýchovy a ledního hokeje v Československu je podstatné danou evoluci načrtnout.

Chápání tělovýchovy po porážce revoluce 1848 bylo odlišné, než jak jej formuloval Jahn a jemu předcházející filantropové. Na rozdíl od původního důrazu na individualitu a soutěživost se nyní stalo primárním úkolem zocelujícího tělesného cvičení hromadné nesoutěživé pojetí rigidně organizovaného pohybu v rámci armádního prostředí. Více než o výkon jednotlivce mělo jít o preciznost provedení cviku. Požadavek sebekontroly a seberegulace ze strany cvičenců byl vymáhán důsledně a nekompromisně.¹⁰⁶

¹⁰² Waic Marek: Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports, M. Waic (ed.), Praha 2004, s. 129-158.

¹⁰³ BURIAN, Michal. Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2217-0, s. 19.

¹⁰⁴ WAIC, Marek. Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0768-9, s.133.

¹⁰⁵ ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Vydání 1. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky. ISBN 978-80-200-2537-1., s.28.

¹⁰⁶ Bismarckova mocenská politika ve druhé polovině 19. století oživila nacionalistické tendence. I turnerské hnutí nabylo znovu na významu, jelikož vojenské expanze podmiňovány fyzickou připraveností německého obyvatelstva. Cvičení bylo přítomno v armádě, ve škole, ale pronikalo i do nejširší společnosti, kde systém jednotného cvičení také představoval „speciální formu národní komunikace“. Právě díky hromadnému jednotnému cvičení měli jedinci příležitost zažít a procítit národní myšlenku silného všenněmectví, která by jinak zůstala pouze abstraktní. OLIVOVÁ, Věra. Lidé a hry: historická geneze sportu. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 508.

3.2.2 Sokolské pojetí tělovýchovy a sportu

Od 60. let 19. století se rodilo rovněž české nacionální tělovýchovné hnutí. Miroslav Tyrš¹⁰⁷ založil roku 1862, v čase všeobecného oživení veřejného života, první sokolskou jednotu. Jeho aktivity ale nebyly omezeny jen na gymnastiku, vykazovaly obecné hodnotové vlastenecké postoje. Tělovýchova a všeobecně fyzická kultura pro něj nepředstavovaly pouze jednotlivé cviky a pohybové sestavy, i sokolské cvičení mělo mít národo- a identitotvorný přesah, jenž vycházel z programu českého národního hnutí. Tyršovou snahou bylo formovat tělocvičení přesahující aristokratické a intelektuálské kruhy a reflektující myšlenky západního měšťanského liberalismu.¹⁰⁸

Česká inteligence podpořila Tyršovo pojetí tělovýchovy a gymnastiky, kterou zařadil jako svébytnou součást konceptu českého vlastenectví. Členská základna sokolských jednot se však sestávala z měšťanstva i dělnictva, pro které sokolské cvičení nabízelo srozumitelnou a přístupnou filozofii. Sokolské hnutí deklarovalo kromě záměrně prováděného fyzického cvičení a nácviku skupinových sestav, také organizování společných exkurzí a věnování se zpěvu českých písní. Pro celé hnutí, odvíjející se od *Pražského tělocvičného spolku*, se stal symbolem sokol, demonstrující hrdinství a pocházející ze slovanského folkloru.¹⁰⁹

Tyršem formulovaný sokolský program byl ideově ovlivněn Jahnovým pojetím gymnastiky vysoce oceňujícím cvičení nejen jako zdraví prospěšnou aktivitu, ale především vyzdvihoval odolnost těl podstatnou z pohledu národa jako celku. Stejně jako Jahn se i Tyrš snažil zasadit formovaný tělovýchovný koncept do minulosti, která měla sloužit jako jeho ideová podpora a měla plnit legitimizační funkci. Český národ dle Tyrše myslet vlastenecky a všestranně, tedy právě i tělesně se rozvíjet.¹¹⁰

Sokolské hnutí jakožto podnik národní se vymezovalo vůči německému živlu a sám Tyrš byl přesvědčen o smysluplnosti „drobné“, neutuchající aktivity, kterou je každý Čech a Sokol především povinen vůči národu z důvodů existenčních, emancipačních a mravních¹¹¹.

¹⁰⁷ Petr Roubal Tyršovu čechizaci zdůvodňuje jako příležitost sociálního vzestupu, který Tyršovi (a Fügnerovi) zajistil jeho „(pseudo-) vědecký přístup“ k tělovýchově. Srov. ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Vydání 1. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky. ISBN 978-80-200-2537-1., s. 47.

¹⁰⁸ NOLTE, Claire Elaine. The Sokol in the Czech lands to 1914: training for the nation. 1st ed. Hampshire: Palgrave, c2002. ISBN 0-333-68298-X., s. 21-25.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 43.

¹¹⁰ OLIVOVÁ, Věra. Lidé a hry: historická geneze sportu. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979, s. 508.

¹¹¹ „Plyne z toho především pravda, že národové, čím menší jsou, tím větší činnost vyvinouti musí, aby i při skrovnějším počtu svém platnými a závažnými členy lidstva byli a zůstali, a že ve všem o zdravý vývoj a postup svůj tím více dbáti musí. Neboť zde snáze a rychleji stanutí a zkáza všemu tělesu se zdělí, kdežto při národech

Podle sokolského programu bylo rovněž důležité etické poslání tělovýchovy. Ostatně Tyrš i jeho současníci se vyslovovali k současným celosvětovým otázkám, nejen k tělocvičné problematice. Často tak našli v tělovýchově a pohybu recept na jejich řešení. Tělovýchova podle nich povzbuzovala mravní uvědomění, železnou kázeň a podporovala lidské ctnosti¹¹².

Další Sokolskou ideou byla myšlenka obrany vlasti, částečně se překrývající s vlasteneckým aspektem tělovýchovy. Tyršovo chápání národní obrany se skládalo ze čtyřech složek – dovednost ovládat zbraň, efektivní organizování, fyzická zdatnost branců a jejich morální kvality, symbolizující předpoklad vojenské připravenosti. Za tímto účelem měly sokolské jednoty rovněž vznikat, tedy podporovat odvahu, sebedisciplínu a soutěživost prostřednictvím gymnastických cvičení.¹¹³ Vycvičené a zdravé tělo se tak dostává do seznamu atributů správného vlastence.

Jen těžko bychom mohli tvrdit, že sokolské myšlenky nesly v sobě pouze vojenský aspekt a záměrem cvičení bylo pouhé zvýšení fyzické zdatnosti pro případ války. Na sokolský fenomén je třeba nahlížet i jako na hnutí široce se zasazující v oblasti vzdělávání, školství, podpory veřejného národního aktivismu. Fakt, že se pak vlastenecky poučení a fyzicky zdatní jedinci mohli stát součástí armády je spíše druhotný efekt.¹¹⁴

V sokolské myšlence o přínosu tělocvičení figuruje i národohospodářský prvek, nicméně myšlena není pouze hmotná práce. Rádce sokolský dokládá, že v sokolském pojetí přinese pracovitost v nejširším slova smyslu též svobodu jedinci, ale i národu¹¹⁵. Schopnost

velkých to dlouho trvat může, než neduh celou hmotu pronikne a zdravý život její překoná. To nám ovšem ukládá čilost a bdělost zvýšenou. Však kdož by nechtěl činit se a bdít? Vždyť i ta jistota z toho nám kyne, ta druhá pravda z toho sleduje, že žádná moc zevní, žádná síla hmotná a surová o sobě nezničí národy, že život národů, pokud na výsluní pravdy, dobra pokroku obecného se vyvinuje, je v srovnání tomto neranitelný jako paprsek sluneční, a že jej nepřemohou a nezahubí nižší moci temnosti, lež neb násilí proti němu vyslané“ In: Tyrš Miroslav, *Náš úkol, směr a cíl, Rádce sokolský*. Praha: Česká obec sokolská, 1897. s. 23–35

¹¹² „(...) přítomná společnost civilisovaných zemí evropských (...) dnes trpí chorobou (...). Většina smělejších opravářských duchů, (...) vidí ji jako nedostatek mravního uvědomění, mravního citu; jako nemravnost v nejširším slova smyslu. (...) Nemravná nadvláda strany nad stranou, společenské třídy nad třídou, podlost, bojácnost, lstivá úskočnost (...) to všecko si vidíme podávati ruce denně kolem sebe. (...) Sokolské jednoty (...) jsou povinny přibíratí ve svůj program, při své lidovosti, nepalčivější otázky den, majíce dle svého určení pracovati k povznesení mravních snad lidu československého. (...) Jedním z hlavních a nejspolehlivějších prostředků. Jímž sokolská myšlenka jest s to, aby působila na duševní úroveň, jest sokolský tělocvik. (...) Jisto jest, že tělocvik řízen ethickými zásadami působí neobyčejnou měrou na duši – tady se dokládá, znamenalo by nositi dříví do lesa.“ In: Rádce sokolský, s. 17.

¹¹³ NOLTE, Claire Elaine. *The Sokol in the Czech lands to 1914: training for the nation*. 1st ed. Hampshire: Palgrave, c2002. ISBN 0-333-68298-X., s. 94.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 95.

¹¹⁵ „Práce činí člověka pánem přírody, neboť přemáhá překážky v cestu mu kladení, sílí a tuží vědomí nadvlády své nad ostatním světem, což jej povznáší musí a důvěry ve vyšší povolání jeho mu dodává. Národ, jenž ve všech svých vrstvách jest pracovitým, nikdy nebude trpěti nedostatkem, a tak jako jednotlivec pomocí práce stává se nezávislým a svobodným, podobně i národ pracovitý svobodným se stane (...)“ In: Rádce sokolský, s. 10.

práce pak citovaná publikace dává do souvislosti s tělesným zdravím, je by mělo být tělocvikem tuženo.¹¹⁶

Podstatné je rovněž zmínit sokolský aspekt celonárodního kolektivu bez politických a sociálních animozit a štěpení. Sokol jako celonárodní tělovýchovné a vlastenecké hnutí deklaroval snahu vtáhnout do svých řad alespoň pro nějaký čas ideálně celý národ, každého jednotlivce, a to bez ohledu na politické preference a sociální původ. Smyslem bylo zajistit jednotné a silné všenárodní těleso mající v rámci českých zemí, ale i Evropy své nezastupitelné postavení.

3.2.3 Další tělovýchovné organizace

Ze sokolských tradic vycházející spolek Orel se vůči svému masovějšímu konkurentovi vymezoval především ustálením na křesťanských hodnotách, k nimž měl sekularizovaný Sokol daleko. Orel, vzniklý v roce 1909, sjednotil křesťanskosociální tělocvičné odbory, katolické tovaryše i svatojosefské jednoty.¹¹⁷ Mezi hlavní zásady, s nimiž se měl každý člen Orla ztotožnit, patřily národní myšlenka, zásada demokracie a sociální spravedlnost.¹¹⁸ Však stěžejním charakteristickým rysem orelského pojetí tělovýchovy a sportu byla náboženská důležitost, vedle níž se se mohl rozvíjet i kulturní a sportovní život. Orel volal i po křesťanské obrodě národa, měl pevnou vizi budoucí lepší společnosti a silné naděje vkládal do mladých katolíků. Tato „nová společnost“ tak mohla dát národu tolik potřebné zdravé, obětavé a morálně silně jedince. Typickým prvkem orelských myšlenek byla i solidarita a rovnostářství mezi členy. Orlové nevyznávali národní, třídní ani stavovskou

¹¹⁶ „Tu ovšem třeba, aby každý jednatel nalezl prostředky, jimiž by pracovní síly své rozvinul a v tom spočívá důležitost tělocviku, jakožto prostředku takového, pro hospodářství národní velevýznamného. To přeci nepopíratelně, že národ z lidí silných a zdravých více práce vykoná, než národ slabochů a mrzáků, kteří jednak v plné síle věku mladého daleko za oněmi zůstávají, jinak též předčasně stárnou, mnohem dříve stávají se ku práci neschopnými, nehledě ani ku zvýšené úmrtnosti jejich.“ Rádce sokolský, s. 11.

¹¹⁷ VEJVAR, Stanislav. Dějiny tělovýchovné organizace Orel v Čechách 1909-1948 [online]. 2014 [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104086>. Vedoucí práce Jana Čechurová, s. 49-52.

¹¹⁸ „...byla orelská tělovýchova vzdálena moderním naturalistickým sportovním teoriím, a tudíž bylo přirozené, že různé druhy cvičení byly pouze prostředkem k vyšším, transcendentálním cílům, které Orel sledoval. Duchovní, nadpřirozené hodnoty měly v Orlu přednost před tělovýchovou jako volnočasovou zábavou nebo programovým závoděním. Orelští myslitelé, z velké části katoličtí kněží, definovali smysl orelské tělovýchovy. Rozuměli cvičení jako prostředek k otužení těla, které tak má být odolnější vůči různým tlakům a zkouškám tohoto světa. S cílem, aby orlové neustrnuli na samoúčelném pěstování fyzické kondice a na pouhém soutěžení, orelští vzdělavatelé vždy poukazovali na to, že přes bezpochyby záslužnou tělovýchovu, radost z pohybu a odpočinku spočívá smysl Orla v tom, že má být věrným hlasatelem Kristova Evangelia a má plnit povinnosti, které vyplývají z jeho příslušnosti k Církvi, národu, vlasti a rodině.“ IN: VEJVAR, Stanislav. Dějiny tělovýchovné organizace Orel v Čechách 1909-1948 [online]. 2014 [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104086>. Vedoucí práce Jana Čechurová, s. 49-52

výlučnost.¹¹⁹ Vedle Sokola Orel existoval až do poválečného sjednocení tělovýchovy zaštitěného zákonem z roku 1949 o státní péči o tělesnou výchovu a sport.

Od stále početnější sokolské základny, jež se deklarovala jako nadstranická, se odštěpila skupina cvičenců toužících i po politické angažovanosti. Na prahu 20. století se odtržení cvičící hlásili ke vzniku Dělnické tělovýchovné jednoty (DTJ), postavené na levicových myšlenkách. Základy DTJ byly položeny na pěstování her, soutěží, pořadových a pochodových cvičení.¹²⁰ Primární snahou však byla podpora dělnické třídy, úsilí o její fyzickou i duchovní emancipaci na základě sociálního demokratismu.¹²¹ Současně však i etika DTJ kladla velké nároky na osobnost cvičence a kontrolovala jeho volnočasové aktivity v duchu „správného“ a v důsledku vlastně měšťanského nekontroverzního života.¹²² Odstěpením levicového křídla DTJ vznikla v roce 1921 Federace dělnických tělocvičných jednot (FDTJ) – později, od roku 1926, Federace proletářské tělovýchovy (FPT) jejíž vedení bylo v jádru komunistické.¹²³ Vedle fyzických výkonů se obě jednoty soustředily na posilování kulturního života a de facto i formování kolektivní identity členů i s jejich ideovým obzorem. Podporovaly společné besedy, kolektivní návštěvy koncertů a výstav či vlastní divadelní představení. FDTJ byly specifické také svým mezinárodním záběrem.¹²⁴

Pro úplnost dodejme do výčtu tělovýchovných a sportovních organizací také ATUS (Arbeiter turn und Sportverband) a Německý turnerský svaz existující v českém prostředí mezi léty 1919 a 1945. Jeho zastřešující organizací bylo Německé turnerstvo (Deutsche Turnerschaft)¹²⁵, ve kterém české země představovaly vlastní kraj. Náplní stanov německo-českých turnerů byla tělovýchova vycházející z Jahnových tělocvičných zásad ale také boj za

¹¹⁹ VEJVAR, Stanislav. Dějiny tělovýchovné organizace Orel v Čechách 1909-1948 [online]. 2014 [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104086>. Vedoucí práce Jana Čechurová, s. 49-52.

¹²⁰ Dělnické tělovýchovné jednoty také pod svou záštitou začaly posléze organizovat skauting, lehkou atletiku či lyžování, chtěli totiž oslovit i mladší věkovou kategorii.

¹²¹ STEINIGER, Bohumil. Tělocvičné spolky a skauting v období Rakouska-Uherska. Historický obzor, 2003, 14 (1/2), s. 34-39.

¹²² Silný apel u členů této organizace byl kladen na službu třídě. Členové Dělnických tělovýchovných jednot se podíleli svou účastí na národních strážích, plucích stráže svobody a dokonce se rota dělnických jednot zúčastnila v roce 1919 i zásahu proti Slovenské republice rad. V průběhu 1. republiky se DTJ prezentovaly jako antikomunistická organizace. Antonín Klabusay, Tělovýchovné a turistické spolky Kolínska do roku 1939, Praha 2007, Bakalářská práce, Filozofická fakulta UK, vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/50442/>. (náhled dne 10. 12. 2017).

¹²³ VEJVAR, Stanislav. Dějiny tělovýchovné organizace Orel v Čechách 1909-1948 [online]. 2014 [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104086>. Vedoucí práce Jana Čechurová, s.80.

¹²⁴ Zaujímaly na základě stanovisek kongresů Rudé sportovní internacionály její kurs a to jak po stránce ideové, tak po stránce organizační. Pro ostatní tělovýchovné organizace byla tak FPT nerovným partnerem, hlavní překážkou byla právě ona silná myšlenková, respektive politická vyhraněnost. Kösl, Jiří – Krátký, František – Marek, Jaroslav, Dějiny tělesné výchovy. II. Od roku 1848 do současnosti. Praha 1986, s. 78.

¹²⁵ Tělocvičný spolek založený v roce 1868 s postupně silícími pozicemi ve společnosti. Ustaven na silném nacionalismu, jež československá správa sledovala s nedůvěrou již od 20. let 20. století.

vlastní národní myšlenku, jelikož se odmítali identifikovat s nově vzniklou Československou republikou. S nástupem Konrada Henleina na pozici svazového náčelníka tělocviku Německého turnerského svazu pak nic nebránilo rychlé uniformitě s politikou NSDAP.¹²⁶

3.2.4 Nacistické pojetí sportu

Přístup k tělovýchově, tělesnosti a pohybu obecně ve službách režimů od 18. století vede k úvaze o povaze a významu tělocvičení v pojetí velkých ideologií 20. století. Sportu a tělovýchově se obecně dostávalo stále větší pozornosti, byla přístupnější, a tedy masovější. Vyjma popularizace můžeme mluvit i o komercializaci sportu prostřednictvím médií a nových technologií. V německém prostředí nové sportovní disciplíny, jako například motorismus a leectví, měly v tradici turnerství pevnou základnu a sport se mohl ještě více zvědčtit. Zejména v letech trvání Výmarské republiky souvisel se sportem též požadavek nárůstu výkonnosti a zdůrazňování demokratičnosti a rovnosti šancí. Oblast tělovýchovy a sportu a její komerční potenciál (též politický) měl význam i pro hospodářství, zmíněný rozvoj techniky a obecně pro rozmach industriální společnosti, což lze považovat za širší meziválečný trend.¹²⁷

Tělocvičení mělo dopad nejen na zdraví jedince, na zlepšení náplně a kvality života, ale jak je zřejmé z dosud zmíněného také neslo zřejmé politické konotace, jak již bylo patrné u Sokola či Orla. Dělníkům ve Výmarské republice se mělo díky sportu posilovat tělo i sebevědomí, též upevňoval smysl pro kolektivitu a v některých případech měla tělovýchova eliminovat sociální konflikty a animozitu zaměstnanec vs. zaměstnavatel.¹²⁸ Pro vyšší sociální vrstvy demonstrovalo zase cvičení jistou náhradu za nemožnost vojenské průpravy. Však nacistická ideologie šla ještě dál a chápala tělovýchovu jako prostředek k tužení národního sebevědomí, jako snahu o obnovení branné moci, i jako polovojenský výcvik.

Tělovýchova umožňovala nacionálněsocialistickým politikům a ideologům uplatnit své specifické formativní snahy i zde, poněvadž si byli velmi dobře vědomi politického významu a oblíbenosti sportu. Předpokladem silného státu se měla stát zdatná a krásná těla symbolizující pevné národní sepětí, ideál „nového člověka“ a tedy jistou zárukou sebezáchovy. Nacistické zdůrazňování a touha po stále lepších výkonech zavedli tělocvičení

¹²⁶ BURIAN, Michal. Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2012.

¹²⁷ REICHEL, Peter. Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu. Praha: Argo, 2004. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa. ISBN 80-7203-604-1., s. 217

¹²⁸ Například tělovýchovná organizace DINTA působící v německých továrnách. Byla založena roku 1925 v Düsseldorfu s cílem překonat animozitu mezi dělníky a zaměstnavateli. Snahou bylo trénování fyzické zdatnosti za účelem vyšší produktivity práce.

jinam, než jak jej tradičně chápal Jahn v čele turnerského hnutí. Jejich původně elitářské pojetí sportu a pohybu vylučovalo nižší vrstvy i odvracelo pozornost od výkonu jednotlivce, jelikož jen silné zocelené mužstvo mohlo prezentovat sílu národa.¹²⁹ Turnerské spolky v čase Výmarské republiky, stále sebe chápající jako národní sílu společnosti však částečně dopomohly nacionálněsocialistickým vůdcům k moci¹³⁰, nicméně odplatou se jim stalo zrušení a zakázání činnosti jejich spolků z roku 1933, a to zejména z toho důvodu, že neodpovídalo jednotné koncepci nacistické tělovýchovy.¹³¹

Nacistický tělovýchovný vůdce a člen SA Hans von Tschammer und Osten, předseda Nacionálněsocialistického říšského svazu pro tělesná cvičení, dal po roce 1933 pokyn ke sjednocení veškeré tělovýchovy a odstranění nepohodlných osob v rámci různých sportovních svazů – zejména levicovní a židovští sportovci a funkcionáři museli opustit svá místa. O cvičence soupeřilo SA pojetí tělovýchovy propagující tělocvičení a sport brannou myšlenkou a tendencí k „ochraně rasy a národa“ a Hitlerjugend nárokuje primárně dohled nad mládeží. Však nacistická tělovýchova měla také zájem nabídnout pohyb i starším lidem, matkám s dětmi, či poskytnout rekreaci těžce pracujícím dělníkům v lázních a podobně. Pro nadšence bylo též možno získat „říšský odznak zdatnosti“. Předválečné sportovní vyžití ve Třetí říši bylo realizovatelné i výstavbou nových sportovních hal, tělocvičen, bazénů a střelnic, které byly využívány nejen jednotlivci, nebo sportovními kluby, ale také sportovními organizacemi v rámci různých podniků. Oblast tělovýchovy byla rozparcelovaná mezi sféru branné tělovýchovy, vrcholového sportu/olympismu a sportu pro široké lidové vrstvy, přičemž všem společným jim byl důraz na fyzickou zdatnost, chápání sebe sama, jakou součást větších celků a adorování vlastního národa.^{132 133}

Genderové čtení nacistického vnímání tělovýchovné otázky nám poodkrývá ještě jeden zajímavý pohled, jenž politika vládnoucí strany věnovala ženám. Novější publikace

¹²⁹ REICHEL, Peter. Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu. Praha: Argo, 2004. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa. ISBN 80-7203-604-1., s. 220.

¹³⁰ Spíše než k nacismu tíhli turnéři ke konzervativní pravici, jejich cílem byla péče o národ, ne o rasu. Srov. ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Vydání 1. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky. ISBN 978-80-200-2537-1., s. 38.

¹³¹ KRÜGER, Michael. Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí volného času. In: WAIC, Marek. Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Praha: Nakladatelství Karolinum Praha, 2004, s. 129-158. ISBN 80-246-0768-9., s. 130.

¹³² REICHEL, Peter. Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu. Praha: Argo, 2004. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa. ISBN 80-7203-604-1., s. 222.

¹³³ O explicitním propojení nacistické tělovýchovy a politiky jasně svědčí i organizování a propaganda kolem Olympijských her v Berlíně v roce 1936, kdy byl divákům podán pouze obraz velkolepě pojatých her s tradičním doprovodem nekonfliktních a mírumilovných poselství olympiád, který na krátko překryl praxi realizování norimberských zákonů, diskriminace a mučení oponentů režimu. Grandiózní koncepce berlínských olympijských her však více demonstrovala politickou převahu režimu, než boj o olympijské medaile.

zkoumají v této oblasti ženy i jako aktivní aktéry spolupodílející se na výstavbě systému.¹³⁴ Primárním úkolem „Echte deutsche Frau“ bylo sice mateřství, plození silných a rasově žádoucích árijců, stejně jako zaujímání dominantní role v domácnosti, nicméně v deklarování této ženiny úlohy nebyla vládnoucí politika konzistentní. Pro potřeby moderní ekonomiky, například v čase ekonomické deprese, však byly nároky na fyzickou zdatnost přeformulovány a ženy se měly stát fyzicky zdatnými nejen pro potřebu reprodukce, ale též i pro nezbytné zastoupení mužských pozic v továrnách během války.

Ženské pozice ve společnosti byly sice deklarovány jako silné, neotřesitelné a mýtické¹³⁵, nicméně nelze hovořit o rovnoprávnosti. Zejména z toho důvodu, že nacisty připisovaná důležitost a hodnota ženské práce se zakládala pouze na přínosu, jímž může žena obohatit nacistickou společnost a přispět k jejímu prospěchu. Ačkoli se nacionální socialismus prezentoval jako moderní hnutí otevřené i německým ženám a vědomě se snažil marginalizovat maskulinní dominanci, realita byla odlišná.¹³⁶ Stěžejním se staly potřeby říše, jíž muselo být vše pořízeno. Hodnota ženy tak byla jinými slovy založena na jejím příspěvku k dosažení cílů, jež byly formulovány muži. Z hlediska tělovýchovného se měla správná árijka věnovat péči o sebe ve smyslu udržování adekvátní hygieny, měla se vyvarovat sexuálně nežádoucího chování tak, aby se nedopustila hanobení rasy, rovněž měla být fyzicky statná, zdravá a plodná. Prototypem nacistické ženy se stala také žena zprostředkující malým árijcům německou kulturu, včetně kýženého světonázoru. Tělovýchova pro potřeby nacistické politiky sehrála podstatnou roli svým přispěním k vytváření nové společnosti, jejíž členové byli fyzicky i psychicky odolní na bitevním poli, v továrnách, v péči o domácnost i o rozmnožující se potomstvo.¹³⁷

3.2.5 Sovětské pojetí tělovýchovy a sportu

Navzdory povahovým specifikum nacismu a stalinismu, můžeme na poli tělovýchovy a tělesné kultury obecně nalézt shodné rysy obou totalit. Sovětský systém fyzkultury

¹³⁴ ED. BY KEVIN PASSMORE. Women, gender and fascism in Europe, 1919-45. Manchester: Manchester Univ. Press [u.a.], 2003, Harvey Elisabeth, Serving the volk, serving the nation: women in the youth movement and the public sphere in Weimar Germany, in: L. E. Jones and J. Retallacj (eds), Elictions, Mass Politics, and Social Change in Modert Germany, Cambridge, 1992.

¹³⁵ ED. BY KEVIN PASSMORE. Women, gender and fascism in Europe, 1919-45. Manchester: Manchester Univ. Press [u.a.], 2003, s. 33-56.

¹³⁶ Tamtéž, s. 54.

¹³⁷ Rupp Leila T., Mother of the „Volk“. The image of Women in Nazi Ideology, in Sign, The University of Chicago Press, vol. 3, no.2, 1977, p. 362-379, dostupné z: https://www.jstor.org/stable/3173289?seq=1#page_scan_tab_contents. (Náhled dne 15. 11. 2017).

kombinoval politiku, výchovu a estetiku. Obdobně jako nacistický model tělesné kultury, tak i sovětský model měl zájem vyvolat u cvičenců dojem kolektivní identity, která by sledovala jasný, státem určený cíl. Obojí pojetí tělovýchovy si též zakládalo na politické oddanosti, fyzické síle a na aktivní účasti při budování nové společnosti, jakou si nacismus a stalinismus sami definovali.

Krása těla spojená s fyzickou zdatností spadala též do dobového uvažování o tělovýchově ve 20. a 30. letech 20. století také v Sovětském svazu. Toto uvažování navazovalo na 19. století, jemuž v rámci tělovýchovy dominovala gymnastika. S přeměnou společnosti, její urbanizací a industrializací však fyzkultura získala na významu. Nešlo jen o gymnastiku, ale také o hygienu, stravování, vhodné odívání, jak bylo načrtnuto výše. Výchova těla v tomto smyslu znamenala pro stát práce schopné, zdravé a silné jedince, kteří jsou schopni nejen manuálních činností.¹³⁸

Od konce 19. století se v ruském prostředí objevil pojem fyzkultura, který v sobě nesl jistou všeobjímající ideologii kultivace těl. Tento termín do ruského prostředí zanesl pruský cvičitel Eugen Sandow chápající fyzkulturu jako nauku dotýkající se kultu těla a téměř všeho, co s tělem a tělesností souviselo. Narůst zájmu o fyzickou kulturu na počátku 20. století kopíroval evropský vývoj a vycházel zejména z německého turnerství, švédské gymnastiky a českého sokolství. Ruští vědci Pyotr Lesgaft a později Ivan Pavlov zvýšili hodnotu konceptu fyzkultury především poukázáním na její souvislost se zdravím a hygienou, což bylo obzvláště žádoucí v čase probíhající průmyslové společnosti, jež potřebovala kvalitní, zdatné a zdisciplinované dělníky.¹³⁹ Svůj význam měla fyzkultura i pro potřeby obrany státu, pro něž chtěla utvářet adekvátní vojenskou sílu. Právě Velká válka, občanská válka a jistě také bolševická revoluce intenzivně formovaly pojetí fyzkultury.¹⁴⁰

Péče o tělo představovala ne cíl, ale pouze prostředek fyzkultury. Jejím vlastním účelem bylo zformování nové sovětské společnosti kontrolované na poli fyzické zdatnosti, estetické úrovně, ale také dozorované v oblasti sexuality, kriminality a zdraví stávajících i

¹³⁸ GRANT, Susan. *Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. Routledge Research in Sports History. ISBN 978-0-415-62966-9., s. 10.

¹³⁹ Tamtéž, s. 12.

¹⁴⁰ Násilí a krveprolití s nimi spojené dodalo nový impuls pro chápání maskulina, nově i feminina. Nejen mužská těla byla nositeli fyzických i psychických útrap spojených s válkou, ta totiž měla dopad i na životy a těla žen. Rostoucí participace žen na poli sovětské fyzkultury způsobily nejen požadavky fyzkultury samotné, která si vytyčila zahrnout do své sféry vlivu co nejširší veřejnost včetně žen, ale také bolševická politika apelující cíleně na ženy, aby se staly „novými“ a lepšími sovětskými občany.

budoucích generací. Fyzkultura proto představovala celospolečensky působící politický nástroj monitorující a v rámci společnosti korigující odchylky od očekávaného, respektive prosazovaného normálu. A to nejen fyzického – pojem fyzkultura a hnutí Proletkult do sebe zahrnoval kromě dohledu nad fyzickými těly také jejich mentální výchovu. Nešlo jen o budování muskulatury, socialistická idea cílila i na duševní mobilizaci ohromného množství všech lidí.¹⁴¹

Sovětští odborníci na oblast fyzkultury se zasazovali o tělesnou a zdravotní osvětu hlavně v zájmu hospodářském a politickém.¹⁴² Vlastně se i v sovětské fyzkultuře opakuje již připomenutý (nejen) sokoský moment – tělovýchova stála v popředí zájmu národního hospodářství a měla mít též vliv na potlačení nežádoucích a patologických jevů ve společnosti, třeba alkoholismu či prostituce. Pravidelně konaná cvičení se totiž stala prostředkem zaplnění a tudíž i kontroly volného času (především) mládeže, jež na nevhodné chování neměla mít jednoduše čas a energii. David Hoffman však v této souvislosti připomíná naivitu a utopičnost fyzkulturních představ, jež se v reálné praxi nepodařilo plně uskutečnit. Za deklarovaným úsilím o zlepšení životních podmínek, stály ve skutečnosti pouze industriální a politické zájmy.¹⁴³

Na podobu fyzkultury měla enormní dopad její avizovaná vojenská a branná složka. Zejména od počátku 30. let můžeme hovořit o intenzivnějších militantních tendencích. Od této doby se sovětští fyzkulturní odborníci zaobírali fyzickou zdatností rekrutů Rudé armády a po zjištění nevalných výsledků se rozhodli hledat tělovýchovnou a zdatnost podporující podněty v zahraničí.¹⁴⁴ Inspirací jim byla nacistická tělesná výchova, v níž představovala tělesná zdatnost mužských i ženských těl největší a nejvíce žádoucí předpoklad vojenského úspěchu a síly národa.

Pro navazující čtení o poúnorovém ledním hokeji není bez kontextuálního významu, že kromě zlepšení fyzických výkonů podporovalo sovětské tělocvičení též týmového ducha, disciplínu, vytrvalost, důmyslnost, solidaritu, odvahu, rozhodnost, připravenost na

¹⁴¹ „Workers, women, national minorities, children – everyone at some point was encouraged to become a participant in the effort to construct communism through their physical and emotional involvement in inter alia agitation campaigns, shock-work, Pioneer activities, festivals, and later parade.“¹⁴¹ In: GRANT, Susan. *Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. Routledge Research in Sports History. ISBN 978-0-415-62966-9., s. 22.

¹⁴² Hoffmann David, *Cultivating Masses: modern state practices and Soviet socialism*, New York, 2011, s. 112.

¹⁴³ Hoffmann David, *Stalinist Values, The cultural norms of Soviet Modernity*, London 2003, s. 37.

¹⁴⁴ GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013, s. 46.

sebeobětování. Sovětští experti dokonce došli k závěru, že nacistický sport jde ruku v ruce s přípravami na válku a nemínili nacistickou připravenost podcenit.¹⁴⁵ Předválečná sovětská fyzkultura se proto po nacistickém a fašistické vzoru nesla v duchu vojenských cvičení, závodů ve střelbě, podporovány byly též bojové sporty a vojenské přehlídky symbolizující kázeň, sílu a socialistickou jednotu společnosti. V kontrastu k nacistickým vojenským přehlídkám však sovětské nedemonstrovaly rasistickou a diskriminační politiku.¹⁴⁶

Politika těla zahrnuje i genderové chápání subjektu, neboť fyzkultura se dotýkala i úlohy žen, jejich těl a mateřství. Na ženské i mužské tělo byly režimem kladeny normativní nároky, které daná pohlaví předurčovaly pro státem požadované úlohy. Role matky byla chápána jako enormně důležitá. Propaganda si velmi dobře byla vědoma vlivu, jaké má matka na své dítě. Cílem státem organizované fyzkultury byla proto edukace dívek a žen v oblasti hygieny, zdravotní péče, sexuality, péče o potomstvo, včetně výživy a odívání. V dítěti totiž stát viděl budoucí silné a uvědomělé dělníky/vojáky či reprodukce schopné matky/dělnice. Žena musela být tedy v první řadě zdravá, silná a kultivovaná, aby dosáhla ideálu „kvalitní matky“ a výkonné pracovnice, který jí byl vytyčen. Sovětská žena byla podrobena disciplinačním a dohlížecím mechanismům státu, který o jejím těle rozhodoval.^{147 148}

V souvislosti s tématem práce je nutné zmínit očekávání režimu nejen od bezpohlavní masy obyvatel. Požadavky na ně kladené se různily i dle kategorie rodu. Nacistická i sovětská politika těla přiřazovala mužům, ženám i dětem jisté role. Explicitně vyjevovala genderový ideál a odklon od něj představoval v očích režimu nepřijatelnost. Obdobně tak v případě ledního hokeje v poúnorovém Československu se dá hovořit o jistých stereotypních

¹⁴⁵ Hoffmann David, *Cultivating Masses: modern state practices and Soviet socialism*, New York, 2011, s. 119.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 123.

¹⁴⁷ GRANT, Susan. *Physical Culture and Sport in Soviet Society: Propaganda, Acculturation, and Transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2013. Routledge Research in Sports History. ISBN 978-0-415-62966-9, s. 97.

¹⁴⁸ Ačkoli myšlenky bolševické revoluce s sebou nesly jistou snahu o demokratizaci a rovnost pohlaví a skutečně se ve 20. letech jisté konkrétní kroky ve prospěch „osvobození“ žen ze zajetí domácností realizovaly (jako například legislativní usnadnění možnosti se rozvést, nebo zákon legalizující potraty), realita 30. let byla odlišná. Státním zájmem byla pronatalitní politika spočívající ve zdůrazňování a vyžadování především mateřské úlohy žen, stabilních rodin a tradičního genderového uspořádání. S rostoucí militarizací a potřebou dělnic však mateřský úkol ustupoval nové úloze ženy – pracovnice. Sovětským ideálem se stala žena matka, rodič a perfektně pečující o děti a domácnost v kombinaci s ženou dělnicí, jež je schopná zastat tradičně vnímané mužské práce (například jezdit s traktorem). Tyto nároky byly ovšem předimenzované a ve spojitosti s nerovným finančním ohodnocením jejich výkonů v zaměstnání, v komparaci s muži na stejných pozicích, se nedá hovořit o naplnění politiky rovnosti.

předobrazech, z nichž byli předem automaticky vyloučeni „nestandardní“ jedinci, kteří do schématu nezapadali – ženy jako sudí či lékařky, nebo duševně či tělesně handicapovaní.¹⁴⁹

3.3 Tělovýchovné cíle v čase se neproměňující

Ne bezúčelně obšírný tělovýchovný kontext se snažil vystihnout základní motivy a příčiny zdůrazňování významu tělocvičení a obecně pohybové kultury, jak je identifikovatelná v evropském prostředí od konce 18. století. Snahou bylo evidovat shodné rysy, paralely a vědomě načrtnout kontinuity, které se prolínaly i do tělovýchovného československého prostředí v čase stalinismu.

Je zřejmé, že požadavek fyzické zdatnosti včetně tělesné produktivity a zdraví byl aspektem charakteristickým pro moderní společnosti a jejich tělovýchovné tendence. Bylo tomu tak z důvodu brannosti státní či národní populace, jejího zdraví, tedy zřejmé kvality. Rovněž tak byl výcvik jedinců motivován i jejich vyšší pracovní výkonností. Podstatnou komponentou tělovýchovy byla též mravní výchova, včetně důrazu na vlastenectví, jehož síla se měřila masou cvičenců.

Politika, výchova i estetika těla byla trvale přítomna u Gutsmuthe, turnerů, sokolů, orlů, i u DTJ a jejich odštěpené FDTJ. Jejich existence slouží významně pro potvrzení formativní role a důležitosti tělovýchovy. Rysy se překrývají též i v nacistickém a sovětském pojetí tělovýchovy a sportu. Jedná se tedy o shody napříč časy i politickými zřízeními. Pojetí a cíle tělovýchovy považuji za nadčasovou charakteristiku moderní společnosti a nároky jejich politických a státních reprezentací vůči občanům a kolektivům. Nacistická rasová a tělovýchovná politika či sovětská fyzkultura se mohou stát snadno součástí jednoho rodokmenu spolu s českým sokolstvem: „Jedním z důvodů, proč jsou pro nás tak záhadné *[fascismus a stalinismus jako „choroby moci“, pozn. MV]*, je, že navzdory své historické jedinečnosti nejsou nijak původní. Používaly a zdokonalovaly mechanismy, které byly ve většině ostatních společností již přítomné. A více než to: navzdory svému šílenství používaly do značné míry ideje a prostředky naší politické racionality.“¹⁵⁰

¹⁴⁹ Jako dovětek mimo hlavní text práce lze nastolit otázku, jak těsně byl s líčenou fyzkulturou recipovaná i v poúnorovém Československu spojen státní rasismus. K otázce foucaultovské biomoci a rasismu např. Martin Stingelin (ed.) *Biopolitik und Rassismus*. Frankfurt am Main, 2003. Přehledně pro českého čtenáře Eva Šlesingerová, Eleonóra Hamar, Csaba Szaló: *Konceptualizace pojmů rasa a rasismus: Sociologický pohled* dostupné <http://socstudia.fss.muni.cz/dokumenty/080710100932.pdf> (náhled dne 28. 12. 2017)

¹⁵⁰ Foucault Michel, *Myšlení vnějšku*, Praha 2003, s. 197.

Jestli, respektive do jaké míry a v jaké podobě byl i v československé poúnorové sjednocené tělovýchově přítomný prvek normalizujícího formování, masovosti, aspekt branného významu sportu, funkce kultivace těla i ducha z medicínského hlediska a jejího dopadu na pracovní výkonnost i natalitu, začneme poznávat na dalších stránkách.

4 Československá sjednocená tělovýchova

Foucault považuje různé vědecké výpovědi, filosofické systémy, instituce, architekturu školních budov ale také zákony, normy či předpisy za dispozitivy, jež dávají do pohybu, potažmo předpokládají technologie moci. V rámci dispozitivů autor eviduje, jakým způsobem instituce integrují jedince a jak formují jejich funkce v kolektivu.¹⁵¹ Společnost je organizována mimo jiné zákony, které mají plnit úlohu kontrolní a donucování. Rovněž je lze chápat jako výraz jakési společenské domluvy. Ti, co je schvalují, jsou zvolení zástupci lidu, tudíž zákony jimi přijaté by teoreticky měly vyjadřovat vůli společnosti. Navzdory takřka neexistujícím demokratickým prvkům v poúnorové společnosti je nutné na tento aspekt týkající se povahy zákonů upozornit a mít jej na paměti při čtení dalších stránek.

Zákony, vyhlášky a normy představují pomocnou strukturu a současně předpoklad organizování a určitého „směru“ působení mocí v těle společnosti, stejně jako napomáhají definovat to, co by mělo být *normální*. Současně však jejich přijetí ani v poúnorových poměrech neznamenal automatické a úplné prosazení se mocenských vazeb. To se týká i sjednocené tělovýchovy, tedy kýženého cíle a současně mocenského (organizačního, tudíž i dohledového) prostředku poúnorového režimu. Státní dozor nad sportem vedl k proměně mocenských vazeb ve společnosti, neboť sport a tělovýchova se z partikulární záležitosti lidského volného času staly státním problémem. V případě ledního hokeje se pak hokejové prostředí tedy stalo podporované, ale současně též dozorované ze strany státu.

Byla však vůbec v poválečném čase možná existence na státu nezávislé tělovýchovy? Celosvětová společnost se po roce 1945 silně integrovala a o Sovětském svazu a jeho satelitech toto tvrzení platilo dvojnásob. Československo se nelišilo od okolních zemí a po dramatických časech mnichovské krize, druhorepublikové agonie a především nacistické okupace směřovalo k jednotě a pospolitosti.¹⁵² Za imperativem národní jednoty se zpětně odhaluje snazší organizace a kontrola. Iredentistické postoje byly kritizovány jako nestátotvorné. Po komunistickém převratu navíc byla jednotná organizace přípustná jako jediná, oficiálně nebylo možné se ocitnout mimo ni.

¹⁵¹ Vávra Martin. Sociologické aspekty díla Michela Foucaulta [online], [cit. 21.12.2017], dostupné z: http://diskurz.wz.cz/Texty/Foucault_a_sociologie.pdf.

¹⁵² Srov. BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.

Dlužno dodat, že myšlenka integrování organizací zabývajících se sportem, turistikou či skautingem není požadavkem objevujícím se prvně v roce 1945. Hrozící nacistické nebezpečí zalarmovalo vedení Československé obce sokolské (ČOS), Orla a Svazu DTJ k přípravě zákona o branné výchově, přijatého v roce 1937. Nicméně k reálnému sjednocení do Národního svazu tělesné výchovy, jak se měl orgán jmenovat, nakonec v dalších měsících ani letech nedošlo. Nacistická protektorátní politika neměla zájem na sjednocování československé tělovýchovy a všechny vlastenecké spolky zakázala, včetně Sokola¹⁵³, Orla¹⁵⁴ či Junáka¹⁵⁵. Existovat nadále mohl jen režimem tolerovaný Svaz DTJ.¹⁵⁶

Zcela automaticky se předpokládalo, že sloučení všech tělovýchovných organizací se uskuteční po válce pod hlavičkou Československé obce sokolské. V první řadě kvůli zkušenostem, které získala tato organizace ve druhé polovině 30. let a v druhé řadě díky početnosti, legitimizující tradici a všeobecnému respektu, jímž byl Sokol nahlížen. Těchto důvodů využila i KSČ po roce 1945. Svůj prvorepublikový antagonismus vůči ČOS komunistická strana odložila. Na místo něj nasadila sokolskou myšlenku jako klíčový nástroj “národní revoluce” a vyzývala své členy ke vstupu do Sokola.¹⁵⁷ V duchu tělovýchovné jednoty a politiky “pokrokových tradic”¹⁵⁸, jež měla pomoci KSČ vybudovat po skončení války ve společnosti akceptovatelné místo, se nesly stranické úvahy již během moskevského exilu: „(...) že to bylo ujednáno už v Moskvě. Přirozeně ten, kdo viděl jednou fyzikální přehlídku v Moskvě, nemohl býti ani na minutku v pochybnostech, co znamená právě taková sjednocená tělovýchova a že ji opravdu potřebujeme”¹⁵⁹. Alespoň tak později v roce 1949 hovořil Zdeněk Nejedlý při debatě o návrhu zákona o státní péči a tělesnou výchovu a sport.

Poválečná touha po jednotě se však neukázala jako bezvýhradná. Junák i Orel se distancovali od sjednocující myšlenky již v květnu 1945 a problematická byla rovněž situace na Slovensku. Sokol, pod nějž se měla nová sjednocená československá tělovýchova

¹⁵³ Definitivní zákaz pro existenci Sokola padnul konkrétně na jaře 1941.

¹⁵⁴ Orel byl na konci listopadu 1941 zakázán na Moravě, v Čechách byl úředně rozpuštěn v září 1942.

¹⁵⁵ Junák nemohl dále působit od října 1940.

¹⁵⁶ Marek Waic se domnívá, že tomu tak bylo z důvodu potřeb dělníků do válečného průmyslu. S jejich nezbytnou přítomností v továrnách musel režim tolerovat i jejich spolkový život. KALOUS, Jan a František KOLÁŘ, ed. Sport v komunistickém Československu 1945-1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 19.

¹⁵⁷ ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia), s. 95.

¹⁵⁸ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa: výbor statí*. Praha: Práce, 1946.

¹⁵⁹ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 34. schůze, 14. 7. 1949. Část 3/12. (Náhled dne 10. 10. 2017).

organizovat, totiž pro Slováky ztělesňoval odmítaný čechoslovakismus.¹⁶⁰ Navazující jednání mezi organizacemi měla za následek realizování varianty federativního uspořádání sjednocení, jejímž výstupem se stal Československý tělovýchovný svaz založený v roce 1946.¹⁶¹

Komunisté adaptovali a v důsledku i realizovali sokolský sen o vlastním jedinečném postavení v oblasti fyzického i morálního výcviku národa pro boj za “národní cestu ke komunismu”. Petr Roubal zmiňuje, navzdory specifčnosti poválečného diskurzu, ve kterém bylo komunistické radikalizaci a patetickým sokolským výzvám přenecháno volné pole, podobnosti mezi představami KSČ a ČOS o uspořádání a obnově poválečné československé společnosti. Poukazuje rovněž na výše zmíněnou stylizaci KSČ do podoby nositelky sokolského nacionalismu, dále také na reinterpretaci sokolského slovanství (nově socialistické slovanství) a v neposlední řadě na nový výklad sokolských ambicí přerodu celé společnosti - ‘Co Čech, to Sokol’, jež se shodovaly s dějinnou úlohou komunistické strany - tvorby nového socialistického člověka.¹⁶²

4.1 Zákon o státní péči o tělesnou výchovu a sport

De jure byla sjednocená tělovýchova posvěcena zákonem o Státní péči o tělesnou výchovu a sport ze 14. července 1949, na jehož základě se představitelem lidové demokratické péče o tuto oblast stal Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport. V jeho čele stanul ve funkci předsedy člen vlády. Správním orgánem pro věci tělesné výchovy byl zřízen Státní úřad pro tělesnou výchovu a sport, jehož předseda byl jmenován prezidentem. Proč ale chtěl stát pečovat o rozvoj tělesné výchovy a sportu přímo samostatným zákonem? V kontextu této práce zaujme jeho první paragraf: „Úkolem tělesné výchovy a sportu v lidové demokracii je udržovat a zlepšovat zdraví lidu, zvyšovat jeho tělesnou a brannou zdatnost a pracovní výkonnost a vychovávat k odhodlanosti a statečnosti při obraně vlasti a jejího lidové demokratického státního zřízení.“¹⁶³

Projednávaný zákon skutečně nesl zásadní význam pro budování demokracie nového typu.¹⁶⁴ Během diskuze došlo i na sugestivní zdůrazňování Tyršova dědictví: „(...) Ale už

¹⁶⁰ Dlužno podotknout, že sportovní a tělovýchovná autonomie Slovenska se dle zákona uskutečnila až v roce 1968, při přijetí zákona o federativním uspořádání ČSSR.

¹⁶¹ KALOUS, Jan a František KOLÁŘ, ed. Sport v komunistickém Československu 1945-1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 35.

¹⁶² ROUBAL, Petr. Československé spartakiády. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia), s. 98.

¹⁶³ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-187> (náhled dne 27. 12. 2017)

¹⁶⁴ “Neváhám prohlásit, že tu jde o jeden ze základních zákonů naší lidové demokracie, kdy péči o rozvoj tělesné výchovy a sportu bere do svých rukou stát.” Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální

Tyrš připomínal, že zdatnější úsilí malé části nemůže změnit povšechný výsledek obecného snažení a bojování, protože zlomek, který by zůstal napořád zlomkem, neměl by nikterak rozhodnou cenu pro život národní. A právě v této souvislosti vyložil Tyrš, co mu leželo nejvíc na srdci: Sokolská tělovýchova všem, všemu lidu, neboť 'co všechn lid nezná, nikdo nezná, co lid ještě nedověd', nikdo nedověd', co lidem se nestalo, nikým se nestalo'.¹⁶⁵ Vzorem pro poúnorové sjednocení se skutečně měly stát hlavní zásady „masové sokolské tělovýchovy, jak je stanovil už před 80 lety veliký pokrokový demokrat a vlastenec, dr. Miroslav Tyrš.“¹⁶⁶ V debatě také zaznělo, že správně chápáná tělovýchova, jak již upozorňoval Tyrš, nemá být samoúčelná, ale má sloužit „vlasti a národu, svrchovanosti lidu, Slovanstvu, ustavičnému pokroku a obraně míru“¹⁶⁷.

Výsledný zákon upravoval i institucionální zajištění tělovýchovy na Slovensku. Pro potřeby řešení záležitostí národní či regionální povahy, vyžadující „k zajištění plného rozvoje hmotných a duchovních sil slovenského národa zvláštní úpravy“, byl zřízen Slovenský úřad pro tělesnou výchovu a sport. Úkolem obou státních úřadů byl dohled nad rozvojem resortu, který měl být vykonáván skrze směrnice povahy ideové, metodické, zdravotní, organizační i hospodářské. Tato direktiva byla následně sladěna s pokyny ministerstva školství, věd a umění, potažmo s předpisy ministerstva národní obrany, pokud se jednalo o vojenskou tělesnou výchovu a sport v rámci Sokola.

Součástí tělovýchovného zákona z roku 1949 bylo i zavádění ocenění, jež měla sloužit k „povzbuzení tělovýchovné činnosti a k všeobecnému zvýšení tělesné, pracovní a branné zdatnosti lidu“. Propůjčované tituly „mistr sportu“, „zasloužilý mistr sportu“ byly udělovány na základě výjimečných mezinárodních úspěchů sportovců. Zatímco získání „Tyršova odznaku zdatnosti“ bylo umožněno cvičencům, kteří „dosáhly předepsaného stupně zdatnosti“ a působili na domácí půdě. Vyjma motivačních hodnot, projednával dokument i majetkovou otázku. Sloučené tělovýchovné a sportovní organizace musely převést své jmění na

knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 34. schůze, 14. 7. 1949. Část 3/12. (Náhled dne 10. 10. 2017).

¹⁶⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 34. schůze, 14. 7. 1949. Část 3/12. (Náhled dne 10. 10. 2017).

¹⁶⁶ Tamtéž.

¹⁶⁷ Tamtéž.

Československou obec sokolskou, případně byly jejich nemovitosti a zařízení vyvlastněno. Tento proces upravovalo ustanovení o vyvlastnění k účelům obrany státu.¹⁶⁸

Zákon se stal prvním právním zásahem do struktur oblasti československé tělovýchovy a sportu, jež byla od dob monarchie organizována na základě dobrovolnosti spolkového života. Nyní se však dostala i tato sféra života pod dohled státu a direktivy vlády a komunistické strany, jejíž potřeby formovaly tělovýchovný obsah. Stojí přitom za zamyšlení, proč k uzákonění přistoupil až komunistický stát. Za tímto procesem mohl stát význam, jenž tělovýchově socialistický projekt připisoval, či/a tendence zjednodušit dohled nad strategicky chápanou tělovýchovou a sportem. O tom, do jaké míry bylo aplikování státních zásahů úspěšné v praxi, svědčí i debaty v roce 1952, jejímž výsledkem byl další zákon o organizaci tělesné výchovy a sportu z 12. prosince téhož roku.

4.2 Zákon o organizaci tělesné výchovy a sportu

„Dosiaľ sa telovýchova nestala aktívnym činiteľom v našej budovateľskej práci. Je ešte vždy prevážne odtrhnutá od našich závodov, fabrik a podnikov. Práve preto, že chýba spojenie s pracoviskami, kde prebieha boj za vytvorenie nového spoločenského poriadku, stojí telovýchova mimo tento nový život.“¹⁶⁹ Jasně formulovaná komunistická nespokojenost s dosavadní kvalitou tělovýchovy a sportu v kombinaci s politickým a celospolečenským utužením vyústila v roce 1952 k rychlému přechodu na jejich centrální státní řízení. Samozřejmě však při zachování poúnorové etatizace významu a role tělovýchovy a sportu: „Tělesná výchova a sport jako významná složka kultury je v lidové demokracii neodlučitelnou součástí socialistické výchovy.“ Za její úkol zákon explicitně považoval „především udržovat a zlepšovat zdraví lidu, zvyšovat jeho tělesnou a brannou zdatnost a pracovní výkonnost a vychovávat k odhodlanosti a statečnosti při obraně vlasti a jejího lidově demokratického zřízení v duchu socialistického vlastenectví, jakož i v boji za udržení světového míru.“¹⁷⁰

Nelibost oficiálně vyvolávalo neuspokojivé využívání zkušeností sovětské fyzkultury a také chabé plnění Tyršova odznaku zdatnosti, jenž byl přejmenován na Připraven k práci a

¹⁶⁸ Zákon č. 187/1949 Sb. o státní péči o tělesnou výchovu a sport. In: Sbírka zákonů 23. 7. 1949, částka: 56/1949. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=21711&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>. (Náhled dne 6. 10. 2017).

¹⁶⁹ Poslanec Daubner v diskuzi při projednávání zákona, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 69. schůze, 12.12. 1952.

¹⁷⁰ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1952-71> (náhled dne 27. 12. 2017)

obraně vlasti (PPOV) a Bud' připraven k práci a obraně vlasti (BPPPOV). Nově vzniklý Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport měl být vykonavatelem jednotného státního řízení, přičemž kontrola provádění tělovýchovy byla prováděna v rámci pracoviště každého cvičence. Dozor nad pracovišti probíhal z několika center: Ústřední rada odborů, ministerstvo školství, věd a umění, ministerstvo pracovních sil, Sokol, ministerstvo národní obrany a ministerstvo národní bezpečnosti. Volnočasový sport byl realizován pod Revolučním odborovým hnutím (ROH), které vytvořilo devět organizací s názvy Spartak, Baník, Tatran, Jiskra, Dynamo, Slavoj, Slovan, Lokomotiva a Slavia. Armáda koordinovala činnost klubů s názvy Armádní tělovýchovný klub (ATK), Tankista, Křídla vlasti a pod patronát ministerstva národní bezpečnosti spadaly Dělnické sportovní oddíly (DSO) Rudá hvězda. Tělovýchova na venkově probíhala pod vedením DSO Sokol.¹⁷¹ Pouze tedy v "nerevolučním" prostředí vesnic, kde nejsou "jednoty odborářské tělovýchovy" mohly tělovýchovné a sportovní organizace nést tento tradiční název. S přijetím zákona č. 71/1952 Sb. o organizaci tělesné výchovy a sportu tak odborná literatura mluví o faktické likvidaci Sokola.¹⁷² Atmosféra procesu tvoření zákona byla poznamenána i mezinárodní politickou situací a vymezováním se ve vztahu k obrazu nepřítele, tzv. "bojem za mír"¹⁷³. I z toho důvodu se ve znění zákona, konkrétně vytyčených tělovýchovných úkolů, objevil pro tuto dobu charakteristický dovětek.¹⁷⁴

K úplnosti nutno doplnit informaci o tělovýchově dozorované Svazem pro spolupráci s armádou (SVAZARM), který vznikl ze zákona v roce 1951. Pod zmíněným svazem se soustřeďovaly branné činnosti a jeho cílem se stala příprava branců k výkonu vojenské služby. Státní výbor TVS byl rovněž pověřen spoluprací se SVAZARMem, jejichž činnost měla směřovat ke "zvýšení branné připravenosti lidu". Po celou dobu existence komunistické

¹⁷¹ KALOUS, Jan a František KOLÁŘ, ed. Sport v komunistickém Československu 1945-1989. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 48.

¹⁷² JAN B. UHLÍŘ a Marek WAIC. Sokol proti totalitě 1938-1952. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu, 2001, s. 157.

¹⁷³ RANDÁK, Jan. *V záři rudého kalicha: politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015, s. 304-305.

¹⁷⁴ Mírotvorné poselství reflektovalo i řeč poslankyně Kleňhové-Besserové, která při diskuzi k zákonu zdůrazňovala sovětský příklad v boji za světový mír: "Jsme si však vědomi, že mír nelze si jenom přát. Za mír je nutné bojovat (...) Naše smlouva se Sovětským svazem nám dává neocenitelný pocit jistoty a bezpečnosti proto, že víme, jak opravdově sovětský lid bojuje za mír. (...) ..my jsme se v Sovětském svazu na vlastní oči přesvědčili, jaká síla a hloubka je v mírovém budování sovětského lidu, který je si vědom toho, že svou prací přináší největší dar světovému míru. My jsme se však přesvědčili též o tom, že sovětský lid podle slov moudrého praporečníka míru soudruha Stalina vzal věc míru pevně do svých rukou a chce ji vésti a povede ji až do konce." Poslankyně Kleňhová-Besserová v příspěvku při projednávání zákona, Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 69. schůze, 12.12. 1952.

vlády se přitom těšil armádní sport jistému protekcionismu a nebylo náhodou, že nejlepší sportovci a sportovní týmy byl součástí vojenských struktur.

Zákon z roku 1952 také upravoval vzdělávání pedagogů a Státní výboru určil dohled nad výběrovými a vysokými školami tělovýchovnými a sportovními učilišti. Od roku 1953 pak vznikl Institut tělesné výchovy a sportu v Praze, coby odborná vysoká škola, na které stát umožňoval prominentům získat vzdělání. Odměnou mu tak vznikla profesně, tedy i odborně, a ideologicky vycvičený okruh expertů, jenž mohl organizovat tělovýchovu dle sovětského fyzikurního vzoru.

Poslední legislativní úprava, která se zajímala o organizaci sportu v období sledovaném touto diplomovou prací, vyšla z roku 1956. Dle zákona č. 71/1956¹⁷⁵ se správou československé tělesné výchovy a sportu měl zabývat výhradně Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV). Hlavním důvodem nutnosti úprav stávajícího stavu byla roztržičnost center, z kterých stát tělovýchovu řídil. Byl to právě ČSTV jeho ústřední výbor, který financoval vrcholový sport a jemuž podléhaly jednotlivé sportovní svazy, například ten hokejový.

4.3 Lední hokej v Makarencově stínu

Zákony a vládní a státní opatření se samozřejmě neobjevila zčistajasna. Byla projevem důležitosti tělovýchovy a sportu pro komunistický projekt. Tělovýchova a sport včetně ledního hokeje, jak bylo průběžně v práci zopakováno, nepředstavovaly samoučelnou a hodnotově neutrální činnost či sféru každodenního života. Šlo v podstatě o promyšlenou a na vědeckých, v daný čas především Pavlovových a Makarencových základech založenou a přinejmenším navenek vysoce hodnocenou aktivitou.¹⁷⁶ Oficiální a pro daný čas autentické zdůvodnění proč se právě tělovýchově a sportu dostává od režimu takové pozornosti, vystihl, vedle citovaného znění samotných zákonů, poslanec Československé strany socialistické Josef Šafařík. Ten konkrétně tvrdil, že tělesná výchova a sport jsou: „[j]edním z významných

¹⁷⁵ Sbírka zákonů Československa, zákon č. 68/1956 Sb., o organizaci tělesné výchovy.

¹⁷⁶ „Tělesná výchova a sport má v naší lidově demokratické republice významné poslání: zocelovat zdraví pracujícího lidu měst i venkova pro budovatelské úsilí, zvyšovat jeho tělesnou a brannou zdatnost, poskytovat mu radost a osvěžení po práci.“ Tělesné výchově a sportu bylo určeno „stmelovat stále širší masy dělníků, rolníků a pracujících inteligence pro splnění úkoly, vytyčených komunistickou stranou a vládou, pěstovat zvláště v řadách mládeže i ostatních pracujících city hrdého socialistického vlastenectví a nadšení k obraně lidově demokratické vlasti.“ Na nejvyšší úrovni měla tělovýchova rovněž podporovat mezinárodní setkávání s reprezentanty Sovětského svazu a dalších lidově demokratických zemí. Dle dobové vládní usnesení měla „rozněcovat city proletářského internacionalismu a posilovat jednotu pracujících celého světa v boji za uhájení a upevnění trvalého míru.“ Nástup československé tělesné výchovy a sportu na novou cestu, Orbis 1953, s. 30-31.

prostředků k výchově nového socialistického člověka (...) jedná se o neodlučitelnou součást naší národní kultury a socialistické výchovy“¹⁷⁷. Klíčovým je přitom slovo *výchova*. Jejím prostřednictvím se snažil režim formovat a orientovat občany.¹⁷⁸

Foucault nahlíží na vztah moci a vědění jako na spojené nádoby. Dříve totiž, než moc působí, tak moc/vědění vytváří realitu. Obdobně tak produkuje pravdu dříve, než ideologizuje či maskuje.¹⁷⁹ Vědění se však nedá zredukovat pouze na mocenské vztahy, ani na jejich jednosměrné působení. V normě se vědění/moc odvolává na výsledky vědeckých disciplín, a tím mění lidské životy.¹⁸⁰ Expertní vědění/pravda je tedy závislá na instanci, která ji produkuje. Foucault vyvozuje, že věda je jen sférou moci.¹⁸¹ Autorovy teze můžeme uplatnit i při nazírání moci/vědění pro prostředí výchovné. Socialistickou pedagogikou byl uznávaný Ivan Petrovič Pavlov. Tento ruský fyziolog a lékař přišel jako první s myšlenkou, že chování člověka i zvířete je podmíněno ne tolik vrozenými vlastnostmi nervové soustavy, ale zejména vlivy, které působily a působí na organismus v průběhu jeho individuálního života, tj. silně závisí na stálé výchově a učení v nejširším slova smyslu. Obdobně se i vrozené vlohy vyvíjejí pod vlivem výchovy a činnosti.¹⁸² Na Pavlovovy poznatky navazovat Anton Semjonovič Makarenko.

Tento sovětský pedagog považoval výchovu za „zbraň sovětské společnosti“, přičemž jeho vizí bylo též učinit výchovu nástrojem tvorby „nového člověka“. Makarenko byl inspirován v této době právě Pavlovovým vzorovým učením o vyšší nervové činnosti, který považoval (toto je skutečně důležité i pro prostředí ledního hokeje) výchovu za zásadní faktor utvářející vlastnosti jedince. Výchova nabízela jistou formu emancipace, v jejímž rámci se přeměnilo lidské patogenní myšlení a chování v jediné správné. Ostatně i z toho důvodu kladla sovětská i československá výchova takový důraz na manuální práce a intenzivně prosazovala polytechnickou školní výuku.¹⁸³

¹⁷⁷ Nástup československé tělesné výchovy a sportu na novou cestu, Orbis 1953, s. 30-31.

¹⁷⁸ „...ohromnou mravní a organizační sílu představuje tělesná výchova v životě našeho lidu...bude třeba v nových poměrech využití jejích bohatých hodnot pro výstavbu novým sociálním duchem řízeného státu.“ Leopold Vaverka, Tělesná výchova v nové výstavbě republiky, Svaz Dělnických tělovýchovných jednot československých, 1947, s. 3.

¹⁷⁹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení* [online]. Praha: Dauphin, 2000, s. 62.

¹⁸⁰ Hlaváč Ivo, Michel Foucault. Vědění a moc. Univerzita Palackého Olomouc. Dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/foucault.doc>. (náhled dne 28. 12. 2017).

¹⁸¹ FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality*. I, Vůle k vědění. V Praze: Herrmann, 1999.

¹⁸² Linhart J., Janda J., Linhartová V., Pavlovovo učení o typech vyšší nervové činnosti z hlediska potřeb pedagogiky. in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 616.

¹⁸³ „Pracovní proces poskytuje nejbohatší možnosti pro rozvoj nejjemnějších odstínů mravních vlastností.“ Kolektivy měly být vychovávány zejména prostřednictvím námahy z práce, která umožňovala zažít „socialistickou

Makarenko ve své „pedagogické logice“ zohledňoval „nejen dialektiku procesu komunistické výchovy, ale též zásady a tradice sovětské společnosti“. V jeho konceptech se výchovná teorie prolínala s praxí¹⁸⁴. Smyslem výchovy byla produkce s režimem plně ztotožněných mas naplňujících očekávání do nich stranou vkládaná.¹⁸⁵ Makarenko byl rovněž zastáncem politické pedagogiky, která podle něj je oproštěna od abstraktních ideálů či zájmů jednotlivců považovaných za škodlivé. Coby odpůrce samoučelnosti, autor tvrdil, že jediné taková pedagogika má jasně daný cíl, tedy i šanci na úspěch. Cílem politické pedagogiky je „program lidské osobnosti, který vychází z potřeb ekonomiky sovětské společnosti, z politiky komunistické strany a nikoli z reflexologie či psychologie, jak postupují pedologové.“¹⁸⁶

Jako výchozí zdroje výchovy socialistického člověka označil Makarenko vychování ve skupině.¹⁸⁷ Byl přesvědčen, že výchova má sílu dosáhnout sjednocení zájmů osobních i zájmů kolektivu, jelikož „osobnost může uspokojit své zájmy pouze skrze zrealizování zájmů společnosti“¹⁸⁸. Záměrem bylo eliminovat nekontrolovatelný jednotlivý lidský organismus, jehož nevyzpytatelnost mohla v podstatě usvědčovat systém z jeho nedokonalosti a nefunkčnosti.

Z hlediska sledovaného ledního hokeje není bez významu, že za pozitivní faktor považoval Makarenko i soutěživost mezi kolektivy. Tato rivalita neměla být žádnou „buržoazní konkurencí“, jak soudili o západním sportu sovětští i českoslovenští ideologové.

opravdovost“ a byla výsledkem „správného pochopení“ potřeb dané společnosti Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 598.

¹⁸⁴ Známé jsou Makarenkovi opatrovnícko-vychovatelské pracovní kolonie pro mládež, též zvané jako Gorkého kolonie. Makarenko inspirován optimistickou vizí Gorkým o možnostech morální obrody každého jedince se zde svým pedagogickým působením snažil napravit zloděje, chamtivce, lháře i prostitutky. Základem jeho práce byla metoda postavená na výchovném působení kolektivu. Od svých svěřenců Makarenko vyžadoval podřízení se potřebám kolektivu, zatímco jejich individualita měla být potlačena. Makarenko například učil důvěře, kterou musí pedagog projevit vůči svým chovancům, volil však často velmi nehumánní prostředky: „*Když čekala Věra poprvé dítě svolil Makarenko k provedení potratu, protože bylo nutno vytvořit možnost její výchovy. Když však čekala Věra dítě podruhé, Makarenko k potratu nesvolil, neboť v nové situaci bylo nutno postavit před Věru požadavek stát se matkou, aby se jeho splněním mohla dále kladně vyvíjet.*“ Viz: Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 599.

¹⁸⁵ „Výchova má tedy vést osobnost k plnění požadavků, jež na ni klade socialistická společnost. Socialistická pedagogika má formulovat tyto požadavky tak, aby se staly návodem pro výchovnou činnost, má zevšeobecňovat vědecké předvídaní, bez něhož se v komunistické výchově nemůžeme obejít.“ Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 595.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 596.

¹⁸⁷ „V kolektivu se učí jedinec podřizovat své zájmy zájmům společným, poznává, že je mezi nimi shoda. V kolektivu se dítě přesvědčuje, že to, co je prospěšné jednotlivci, nemusí být prospěšné kolektivu a tím konečně ani jednotlivci. Učí se chápat, že to, co posiluje kolektiv, posiluje i jeho, i kdyby mu to bylo nepříjemné, proto se učí dělat i nepříjemné věci.“ Tamtéž, s. 601.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 601.

Naopak, „pokud soutěžení nestaví jednoho chovance proti druhému, ale pomáhá stmelovat kolektiv, jde o jev socialistický.“¹⁸⁹ Odborné teze dotýkající se tělovýchovy a sportu neměly být sdíleny pouze mezi odborníky. Jejich přínos si měla uvědomovat i laická veřejnost. Poslední strany i politicky exponovaného Rudého práva se pravidelně věnovaly sportovnímu zpravodajství. Takže také nepoučený čtenář a hokejový „outsider“ mohl a měl být novinovými články ovlivňován ve svých názorech o významu pounorové tělovýchovy a sportu včetně oblíbeného hokeje.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 598.

¹⁹⁰ „Radostná perspektiva se otevírá naší tělesné výchově a sportu ve chvílích, kdy naše strana po rozdrčení bandy špiónů, zrádců a vrahů na své první celostátní konferenci přijala nové stanovy a vykračuje ještě pevnější a jednotnější k smělým cílům v budování socialismu. Právě tato spojitost ukazuje ještě víc, jak tělovýchova a sport musí být těsně spjaty s našimi úkoly v budování socialismu a v boji za mír.“ Rudé právo, Plnit usnesení strany a vlády o tělovýchově a sportu, 26.12.1952, s. 4.

5 Mocná tělovýchova a lední hokej v Československu

Michel Foucault chápe moc jako celospolečensky působící síť komplexních praktik, ve kterých moc nikdo nevlastní, ani není nikomu upřena – není tomu tak, že by ve společnosti byli ti, kteří moc mají a jiní, kteří nemají žádnou moc. Podstatné přitom je, *jak* jsou tyto komplexní praktiky vykonávány. Moc by tudíž měla být podle jeho pojetí všude a nic by nemělo stát mimo ni.¹⁹¹ Důležité je rovněž, že moc má jak represivní, tak produktivní povahu, jejím prostřednictvím něco vzniká či se proměňuje. Moc tudíž není jednosměrnou veličinou, nýbrž všemi směry působícím vektorem, pohlcujícím do sebe vše. Za zmínku přitom stojí, že lze jistě popisovat její důsledky či aktéry a instituce s ní spojované, ale ji samotnou lze vlastně popsat, zachytit a vylicit jen obtížně,¹⁹² je-li to vůbec možné.

Moderní stát, socialistický nevyjímaje, používá k dosazení oné „modernizace“ a vyšší civilizovanosti všemožné techniky. Podstatným způsobem dozoruje a reguluje životy občanů, což může odůvodňovat mimo jiné snahou o vyšší životní úroveň a občanskou zajištěnost, počítaje rozšiřováním sítě zimních stadionů a dosažitelnosti konkrétních sportovních odvětví, zlepšení zdravotnické péče, zajištění bezpečnosti či poskytnutím způsobů obživy. Ke správné analýze společnosti, ale i vládnutí, se přidává rovněž detailní znalost populace čerpaná z rozličných dotazníků, evidencí, formulářů, průzkumů a statistik. Ty poskytují režimu nástroje užité ke stabilizaci společnosti, na jejichž základě mohou být jedinci i kolektivy dále formovány.

Jak bylo zřejmé z předcházejícího výkladu a jak bude současně očividné i z dalších stránek, podstatné místo ve sféře státního vládnutí a tudíž i mocenského působení měla tělovýchova a sport. Nejen tradičně jmenované školy, nemocnice či kasárna, ale nakonec i sportovní oddíly méně i více skrytě reprodukují státní nároky a očekávání a současně jsou rovněž zdrojem zmíněných informací o zdraví a kvalitě populace. Manipulativní, respektive formativní tendence těmito institucím vlastní usilují o podrobení jedince „pravidlům hry“. Přistoupení na její podmínky mocenskou síť nejen potvrzuje, ale vytváří v ní nové vazby. Tato další spojení opakují naučené vzorce¹⁹³ a velmi rafinovaně, se zdánlivou nevinností jedince kontrolují, analyzují a přetvářejí.

¹⁹¹ ZUZANA PARUSNIKOVÁ, Biomoc a kult zdraví, in: Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 2: 131-142).

¹⁹² Michel Foucault. Geometrie des Verfaehrens. Schriften zur Methode, Frankfurt am Main 2009, s. 254-256.

¹⁹³ Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954, s. 598.

Mocenské nároky a očekávání režimu a současně expertní znalosti budou v této kapitole představeny na příkladu několika dobových brožur a publicistických či novinových článků dotýkajících se tělovýchovy jako takové i konkrétně ledního hokeje. V kontextu mocenského působení je třeba připomenout, že brožury nesou i jiné významy než pouze ty obsahové. Tyto odborné elaboráty plnily funkce nástroje šíření vědění působící současně na řadě míst Československé republiky. Můžeme je považovat za strážce diskurzu, hlídače konkrétní pravdy. Foucault soudí, že člověku vlastní vůle po pravdě (distribovaná v našem případě hokejovými brožurami), vykonává nad diskurzy jakýsi nátlak a donucovací moc, neboť diskurz pravdy slouží k ospravedlnění jeho tvůrce (v našem případě socialistického pojetí tělovýchovy).¹⁹⁴

V textech budou sledovány opakující se a vystupující motivy: nápodoba sovětského vzoru včetně adoptování zkušeností a poznatků sovětské pedagogiky, sportovcův patriotismus, práceschopnost, obranyschopnost, masovost i všestrannost sportovce – hokejisty atd. Zmíněn bude i důraz na fyzické i psychické zdraví jedince, odstranění předcházející nezdravé buržoazní výchovy. Kapitola bude rozdělena na dva tematické celky, zatímco v první větší části bude poukázáno na požadavky kladené na sportovce – hokejisty podřizující se kolektivu, v části druhé se budeme soustředit pouze na hokejistu jako individuum a na jeho v rovině orgánů a tkání detailně dozorované tělo.

5.1 Poslušnost především

Poddajnost a dodržování disciplíny a pořádku přesně konvenovalo požadavkům režimu na socialistického člověka, hokejisty nevyjímaje. Českoslovenští cvičenci a konkrétně hráči ledního hokeje se měli pro zvýšení úspěšnosti podrobovat především kázni a odpovědnosti vůči kolektivu.¹⁹⁵ Trenér Josef Herman přímo tvrdil, že v ledním hokeji „jako v žádném jiném kolektivním sportu se uplatňují nejpřesnější a nejkrásnější lidské vlastnosti. Vedle rychlosti, vytrvalosti, houževnatosti a obratnosti uplatňuje se odvaha, důraznost a bojovnost, právě tak jako postřeh, rozhodnost a důvtip a mezi nejkrásnější vlastnosti patří kázeň, soudružství a odpovědnost vůči kolektivu, bez kterých lední hokej ztrácí nejen

¹⁹⁴ Foucault Michel, Diskurz, autor, genealogie. Tři studie, Praha, 1994., s. 12-13.

¹⁹⁵ „Lední hokej přispívá k rozvoji důležitých vlastností jako je obratnost, odvaha, bojovnost, postřeh, rozhodnost, pěstuje smysl pro kolektiv a má dnes nejlepší podmínky k masovému šíření. (...) Lední hokej, který ve svém výcviku zahrnuje mnoho branných prvků, plní zákonné vymezení cíle socialistické tělesné výchovy, neboť vychovává zdatné a odvážné hochy k práci a obraně vlasti.“ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 7.

kouzlo, ale i smysl.“¹⁹⁶ Tyto vlastnosti zařadily lední hokej v poúnorové tělovýchově mezi hlavní odvětví sportu. Podstatným přitom byl vlastně nepřekvapivý a charakteristický postřeh o tom, že zmíněné vlastnosti „nelze najít a ani koupit, ty se musí vypěstovat!“¹⁹⁷

A opačně, projevy nekázně a „neposlušné“ chování bylo označeno za nanejvýš nežádoucí a nechtěné. Brožura Hrajeme lední hockey z roku 1951 hovoří o dovednosti poslouchat přímo jako o základním stavebním prvku celé socialistické společnosti.¹⁹⁸ V samotném případě hokeje násobila vědomá poslušnost hokejistovi schopnosti v utkání a usnadňovala práci trenéra. Naproti tomu nekázeň narušovala kolektiv, zadržovala výcvik a zpomalovala růst.¹⁹⁹ Přitom pěstování jedincova smyslu pro pořádek ve všech dílčích aspektech života mohlo jako jediné přinést disciplínu absolutní, na pracovišti, v zákopech či na ledové ploše. Nesystémovým chováním totiž jedinec, v tomto případě sportovec, ohrožoval kompaktnost nadřazeného celku, a tím i státní prospěch.²⁰⁰

Disciplinované a spořádané chování hokejistů na ledové ploše i mimo ni během utkání mělo v důsledku reprezentovat nové poúnorové poměry, tedy i poslušnost autoritám, v tomto hokejovém případě rozhodčím či klubovým a svazovým funkcionářům. Hráčům proto bylo doporučováno rozhodnutí rozhodčích neodporovat a přijmout jejich verdikt, tedy akceptovat pravidla jednání jako taková a s tím i vnější autoritu: „Nemá smyslu protestovat a stavět se proti rozhodčímu. Pouze kapitán se může dotázat na důvod potrestání. Ale nic víc! Rozhodčí je nejvyšší autorita na hřišti, lhostejno, zda je to váš instruktor nebo starší kamarád z mužstva jednoty. Cizí jako přítel – je to rozhodčí!“²⁰¹ Neznalost pravidel a neuposlechnutí rozsudku rozhodčího bylo považováno za slabost hráče v konečném důsledku oslabující celý tým, tedy nadřazený kolektiv.²⁰²

¹⁹⁶ Josef Herman, Lední hokej-Bruslení, roč. III, 1951, č. 10, s. 276.

¹⁹⁷ Josef Herman, Lední hokej-Bruslení, roč. III, 1951, č. 10, s. 276.

¹⁹⁸ „Kázeň je samozřejmou! Je lhostejné, kdo je cvičitelem. Ať školený instruktor, či učitel, rozhodčí kroužku nebo hráč z patronátního sokolského oddílu, kapitán mužstva nebo jen váš spoluhráč – pamatujte: je nutné, aby kázeň celého mužstva byla co nejvyšší, jinak sotva se dopracujete úspěchu!“ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 57.

¹⁹⁹ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 57.

²⁰⁰ „Socialismu má na mysli především blaho a lidské štěstí, jichž může dosáhnout člověk zdravý, radující se z výsledků společné práce. Správně vedená tělovýchova a sport znamenají mnoho pro zdravou populaci v našich zemích, pro výchovu a pro ochranu zdraví pracovních kádřů, pro snižování nemocnosti, pro pracovní kázeň a morálku, pro politické a občanské uvědomění. Vedou k údernické práci v závodech, v šachtách a na polích.“ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, Tělesná výchova na národních školách, PRAHA 1952, s. 13.

²⁰¹ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 58.

²⁰² „Pouč se, budeš mít větší požitek ze hry, nebudeš se zbytečně rozčilovat a uchráníš se možná zbytečných trestů. Rozhodně prostudováním pravidel prospěješ svému mužstvu i vlastnímu výkonu.“ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 46.

Ovšem nároky byly kladeny i na rozhodčího – pán na ledové ploše byl sám současně podržen pravidlům a očekávání. I jeho měla zasáhnout výchovná činnost. Ideální rozhodčí měl totiž disponovat vlastnostmi, jako je třeba: „mravní uvědomělost, sebekritika, sebeovládání, znalost pravidel, duševní a tělesná svěžest, bezvadné bruslení, skromnost, poctivost, vytrvalost, píle“.²⁰³ Kázeň, uposlechnutí i sebedisciplína v hokeji se zdánlivě jeví jako přirozené a pro zachování bezpečnosti a zdraví hráčů i nezbytné.

5.2 Aplikace sovětského pojetí hokeje v československém prostředí

Sověští hockeyisté „patří již dnes k nejlepším v Evropě. Jsou znamenití bruslaři a mistrovsky kombinují. Jsou prostě mužstvem.“²⁰⁴ Právě tato předloha měla stimulovat a nabádat hráče a čtenáře k následování sovětských vzorových výkonů na ledové ploše. Mnozí sportovní zpravodajové „obdivovali důkladnost a odbornost práce těchto technických kádrů – trenérů a cvičitelů, kteří *pracují celoročně podle plánu* [zvýraznila MV]. Jen tak jsme si mohli vysvětlit vynikajících techniku hole, jakou nám sověští hráči ukázali, a jen tak jsme si mohli vysvětlit i nezvyklou tělesnou, vskutku atletickou zdatnost, která našim bratrům – soupeřům byla vskutku vlastní(...) Důkladnou všestranně změřenou letní, předsezónní přípravou. A všichni naši hráči, účastníci zájezdu do SSSR, si slíbili, že na příští období se připraví stejně odpovědně jako naši přátelé ze SSSR.“²⁰⁵ Sovětská fyzkultura se tedy měla stát receptem i pro české hráče i v de facto pracovním pojetí prostupujícího československou poúnorovou společností – podle plánu. Sledování sovětských vzorů bylo přitom dáno i historicky jakožto vděk za květnové osvobození.²⁰⁶

Vedle plánu stála za úspěchem sovětských sportovců i socialistická morálka, tedy „vysoké, socialistické uvědomění sovětských lidí, kteří každým svým činem, každou svou myšlenkou pomáhají socialistické vlasti, socialistické společnosti k dalším úspěchům, k budování komunismu.“²⁰⁷ Tajemství úspěchu sovětských sportovců tkvělo v „socialistické komplexnosti“, která se projevovala kromě samotného sportu také vysokou tělesnou i duševní zdatností. Čtenáři odborné hokejové brožury tedy mohli být přesvědčováni, že právě ta umožnila sovětům stát se „platnými členy velké sovětské rodiny, aby dovedli svou krásnou

²⁰³ Lední sporty, 1949, roč. I, č. 8, s. 122.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 7.

²⁰⁶ „[s]ovětského vzoru vyjadřujeme nekonečnou vděčnost, se kterou československý hokej vzhlíží ke své osvoboditelce Rudé armádě a jejím vojákům, kteří prošli velkou sovětskou fyzkulturou, neboť vychovává k charakterově dokonalému sportovci a svým příkladem je následován dalšími, kteří ve svých učitelích a mistrech vidí vzory hodné následování.“Lední hockey-Bruslení, roč. 1953, č. 1.

²⁰⁷ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 7.

vlast ubránit proti všem uchvatitelům, aby byli nerozbornou hradbou při obraně světového míru.“²⁰⁸ Všestrannost sovětského sportovce zahrnovala stále podle odborné hokejové publikace i jeho tvůrčí, taneční či pěvecké dovednosti.²⁰⁹

5.3 Hokej jako správný patriotismus

Vedle budování socialismu měl sport a konkrétně i lední hokej přispívat rovněž k podpoře vlastenectví.²¹⁰ V knize Lední hockey na několika místech zdůrazňuje sovětský trenér Anatolij Tarasov, že kromě vyspělé taktiky a výborné tělesné i duševní připravenosti stojí za úspěchem sovětských sportovců také „bezmezná láska k vlasti, která jim pomáhala získat vítězství“.²¹¹ V jeho jednom z mnoha příspěvků, který byl uveřejněn na stránkách měsíčníku Lední hockey-Bruslení, se Tarasov zamýšlí nad nízkým sebevědomím československých hokejistů před jedním z mezinárodních utkání československé reprezentace: „Čechoslováci odpovídali: Kanadťané jsou lepší než my, ve Stockholmu jsme se porazili jen náhodou. Musili jsme se tehdy bránit – Nu, přátelé, jaká to byla odpověď? Kde zůstala hrdost těchto sportovců? Hrdost na to, že jsou československými hockeyisty, že jsou nejlepší na světě! Oni si nevěřili, protože nebyli vedeni k hrdému vlastenectví, k lásce ke své vlasti.“²¹² Tarasov měl přitom jasno: „My, sovětské sportovci milujeme svou zemi, jdoucí pod moudrým vedením soudruha Stalina ke komunismu, horoucí láskou a jsme ochotni kdykoli položit za ni své životy.“ Sovětský trenér viděl slabinu Čechoslováků v nedostatečném národním sebevědomí zapříčiněném postavou „cizího“ trenéra, Kanadťana se slovenskými kořeny Mika Buckny, který z československých reprezentantů „nemohl vychovat uvědomělé“ československé sportovce.²¹³

Vymezování se vůči minulým praktikám mělo podobu kritiky zaostalosti a vyzdvihování nutnosti „boje proti buržoazním přežitkům“. S nimi chtěli reprezentanti diktatury bojovat na řadě polí, tedy nyní i v oblasti sportu a na ledové ploše, předpokládajíce,

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ „A jací byli umělci! Jak dovedli tančit pohybu plničky národní tance, lesgiňku, kozáčka, jak dovedli krásně zpívat vojenské i lidové písně, jaký zájem měli o divadlo. Literaturu, film! Jejich všestrannost se neomezovala jen na všestrannost fyzickou, kterou můžete získat cvičením ať na ledě, v přírodě nebo v tělocvičně. Byli opravdovými lidmi socialistické společnosti. Vzdělanými, tělesně zdatnými a uvědomělými vlastenci.“ Hrajeme lední hockey, Praha 1951, s. 7.

²¹⁰ „Lední hokej je hra, ve které jsme mnohonásobnými mistry Evropy a dvojnásobnými mistry světa. Po kopané je naším nejrozšířenějším sportem. Je to hra velmi rychlá, bojovná, vyžadující rychlého rozhodování, pohotovosti, vtipu a smyslu pro spolupráci kolektivu“ Vlk Gustav a kol, Hrajeme lední hockey, Sokolské nakladatelství, Praha 1951, s. 5.

²¹¹ Tarasov A., Lední hokej, Praha 1953, s. 6.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Lední hockey-Bruslení, Leden 1951, ročník III., č. 7, s. 131-132.

že skrze poukázání na „nechutnost“ minulého vývoje, bude přijímáno poúnorové zřízení i s jeho organizací veřejného, tudíž i sportovního života snadněji. Podle propagačního zpravodaje ústředního výboru sekce ledního hokeje ČOS Gustava Vlka patřily mezi chyby minulosti, kromě pragocentrismu, i kapitalistické manýry, jež v prostředí ledního hokeje před 2. světovou válkou dominovaly.²¹⁴

Tělesná výchova tak, jak byla prováděna v Sokole a sportovních klubech mezi léty 1918-45, se dle hokejových brožur značně odchylovala od Tyršových pokrokových zásad a ideově zklamala.²¹⁵ Proměnila se totiž, z dobového pohledu, v nenásilný nástroj hegemonie buržoazní třídy, která „záměrně odváděla cvičící od hospodářských a sociálních poměrů, pod záminkou svobody sdružování vytvářela nové organizace, tělovýchovné kluby a sportovní svazy, v nichž se zneužívalo malicherného měšťáckého patriotismu a klubismu k 'bezideovosti' a organizační roztržitésti.“²¹⁶ Stát se oficiálně údajně o tělesnou výchovu nestaral a nepodporoval ji. Odkázána proto byla na svépomoc, na milodary nebo na vlastní podnikání, často ne dost seriózní, které jí nebylo vždy ke cti. Rovněž tělovýchovná učiliště nebyla budována hospodárně a tělovýchovní odborníci spolu nespolupracovali. Taková tělesná výchova vedla často až k „tělovýchovnému primitivismu a formalismu“.²¹⁷ Zejména mládež byla „záměrně odváděna od skutečného života a práce, od sociálních rozporů. Nebylo pochopení pro iniciativu a tvořivost cvičících.“²¹⁸ Negativně Vlk hodnotil i nulovou organizaci prvorepublikového hokeje a výchovy orientované na zisk.²¹⁹ Byli to zejména „zaprodanci“ a sportovní „kšeftaři“, kterým Vlk spílal. Svými sugestivními texty se snažil ve

²¹⁴ „Největší chybou minulosti bylo, že celé hockeyové dění bylo soustředěno na Prahu...Dokázali jsme organizačně podchytit na tisíc hockeyových mužstev v celé republice, ale ta organizace sloužila nakonec k uhájení ješitnosti cukrbarona, který se honosil nejlepším klubovým celkem Evropy. Samozřejmě, že ješitný cukrbaron neměl žádný zájem, aby vyrostlo u nás další silné mužstvo, tak silné, že by mohlo s jeho soutěžit. A to byly a jsou chyby, které musíme odčinit...“*Lední hockey-Bruslení*, Leden 1951, ročník III., č. 7, s. 131-132. Tak se Vlk vymezil vůči fenomenálnímu pražskému hokejovému týmu LTC, jenž patřil v meziválečných letech mezi evropskou špičku. Velká část hráčů LTC přitom tvořila i národní hokejové mužstvo. V očích režimu ztělesňoval tento pražský klub překonané a z principu závadové buržoazní a kapitalistické pojetí sportu.

²¹⁵ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, *Tělesná výchova na národních školách*, PRAHA 1952, s. 24.

²¹⁶ Tamtéž.

²¹⁷ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, *Tělesná výchova na národních školách*, PRAHA 1952, s. 25.

²¹⁸ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, *Tělesná výchova na národních školách*, PRAHA 1952, s. 25.

²¹⁹ „Za padesát let jsme nedokázali vybudovat sbor instruktorů, za padesát let jsme nedokázali uspořádat a vydat ani jedinou nácvikovou příručku. Nemáme vedoucí, ani pro dospělé, ani pro dorostence. A ty obětavé dobrovolné spolupracovníky, kteří se výchově, zvláště mládeže věnují, necháváme s jejich nesnáze a potížemi osamoceny. Nepomáháme jim, neorganizujeme je, neřídíme jejich činnost. celá naše práce, celé naše organizační úsilí se každoročně soustřeďuje na vnější reprezentaci, na mezinárodní program, na účast na vrcholové soutěži, na jeden či dva tucty špičkových hráčů. Přiznejme si, že 30 000 čs. hockeyistů nesloužíme tak, jak by bylo v zájmu našeho sportu zapotřebí... Nesloužíme dobře ani celku, široké veřejnosti, státu. To konečně chování a vystupování vyvolených hráčů, a jejich poměr k státu sám dosvědčují! Není náhodou, že většina ze sportovních krajánek, bloudících za hranicemi, je z řad hockeyistů. Je to pochopitelný následek jejich předcházející výchovy, jdou za deputátem.“ In: *Lední sporty*, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 1.

čtenářích evokovat vlastní rozhodnost tím, že dokázal na příčiny chyb poukázat, dokonce se nebál ani použít ostřejších označení pro hlavní „viníky“.²²⁰

Odhalení špatných minulých vzorů legitimizovalo novou sjednocenou poúnorovou tělovýchovu, včetně důsledků, které přinášela pro lední hokej. Snahou nové tělovýchovy bylo rozšíření zájem o hokej „z 20 vyvolených na 30 000 hockeyistů“.²²¹ Státní finance věnované podpoře sportu narůstaly²²² a spolu s tím se otevíraly i příležitosti jednotlivcům: „Máme možnosti, jaké jsme dosud nikdy neměli! Vždyť letos bude v ČSR otevřeno 12 zimních stadionů, počet, s jakým se sotva který stát ve světě může chlubit!“²²³ Čili nejen ti nejlepší, reprezentanti se měli těšit státní péči. Zpřístupnění této věci do vybavení a podmínek náročné hry umožňovalo stále většímu počtu sportovců fyzicky sílit a naplňovat volný čas oblíbenou aktivitou. Rozšířením hráčské základny mělo být postaráno o pozvednutí výkonnosti nejširších mas, o zvýšení úrovně celého československého hokeje. Tedy v důsledku o podchycení a evidenci co největšího počtu občanů a v případě mladších ročníků i branců.

Kýžené podchycení však předpokládalo novou, tedy z dobového hlediska pevnou a jednotnou organizaci s proškoleným a uvědomělým vedením, nikoli soukromé kluby.²²⁴ Také bylo třeba stabilizovat a sjednotit domácí soutěže, najít nové formy jejich organizace a uvést je v činnost. To znamenalo zapojení cvičících v rámci jednoho celku, ideálně v rámci postátněného Sokola. Jen v takové nové organizaci bylo možné vychovat „dobrého hockeyistu, ale především dobrého a uvědomělého občana! A z takových budeme vybírat i ty, kteří náš hokej a náš stát budou reprezentovat v cizině, za hranicemi. Máme takové, najdeme si je. Československý hokej nesmí v budoucnosti uspět na Praze a na jiném družstvu, vykročíme kupředu!“²²⁵

²²⁰ „Únor 1948 nás jasně oddělil od doby cukrbaronů. Cukrbaron zmizel, je zapotřebí, aby z našeho hockeye zmizely všechny nemravy a chyby, které k dnešku nepatří. Které jsou v přímém rozporu s ideami lidové demokratického státu, kladenými na sjednocenou tělovýchovu. A splnit tyto úkoly, to je náš dnešní i budoucí program. Jaké to jsou úkoly? Vytyčil je lapidárně sám prezident republiky Klement Gottwald: Československá sjednocená tělovýchova nechť vychovává občany ke zdraví, k vyšší pracovní schopnosti a branné zdatnosti. Patří všemu lidu!“ In: Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²¹ Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²² Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²³ Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²⁴ „Pro československou tělovýchovu, pro čs. hokej je důležitější najít, vychovat a shromáždit potřebný počet organizátorů, vedoucích a instruktorů, kteří by dokázali prakticky podchytit, udržet a živit zájem naší mládeže o hokej, o zdravý pohyb, o krásnou hru. Je čas a je zapotřebí věnovat se vnitřní práci.“ Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²⁵ Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

Právě tedy stále přetrvávající buržoazní přežitky – hlavně pragocentrismus, ziskuchtivost, nicotný patriotismus, klubismus²²⁶ a organizační roztržičnost byly aspekty, které nový režim na minulém vývoji iritovaly nejvíce. Zkrátka tělesná výchova, sport a tím pádem i sféra ledního hokeje svůj úkol „v nejširších masách pracujícího lidu“ musela plnit důsledněji a s vyšší efektivitou. Kromě toho tendence rozvíjet hokej i v dalších regionech souvisela s potřebou režimu rozšířit svůj vliv i mimo hlavní město republiky a být tak blíže většímu množství lidí.

5.4 Kolektivní tělo

Však mezi toužené charakteristiky socialistické tělovýchovy a ledního hokeje obzvláště patřil nárok na jedincovo myšlení i tělo. Z dnešního pohledu jde možná o pobuřující manipulaci. Nahlédnuto dobovým prizmatem se ovšem jednalo o žádoucí produktivní a nanejvýš kladné formování člověka odpovídající nejen dobovým očekáváním a požadavkům, ale vlastně i logice společenského vývoje i s jeho utvářením socialistického člověka oddaného novým pořádkům.

Lední hokej byl kvůli své kolektivní a týmové povaze pro režim velmi vhodným nástrojem, jehož prostřednictvím byly požadavky na sportovce nepřímým způsobem kladeny: „Zajištěním široké masové základny hokejových soutěží, zavedením všestranné celoroční plánované přípravy v oddíle ledního hokeje ve škole, v závodě, na vesnici podle norem odznaku zdatnosti a výkonnostních tříd, využitím všech dalších možností podle vzoru sovětské tělovýchovy vytváříme slibné perspektivy našeho hokeje.“²²⁷ Osvědčený systém sovětské tělovýchovy se měl stát základem pro práci každého hokejového oddílu. Jeho široký záběr měl umožnit i plně rozvinout vše, čím je „zkušenost našich učitelů, cvičitelů a trenérů schopna přispět k obohacení teorie a praxe ledního hokeje v duchu socialisticky chápáné a prováděné tělovýchovy.“²²⁸ A právě lední hokej, tak oblíbený v celém národě, měl všechny předpoklady k úspěšnému splnění těchto úkolů – populární, masově hraný i navštěvovaný

²²⁶ O vytváření „nezdravého sportovního ovzduší“, ve kterém byly přítomny projevy „škodlivého lokálpatriotismu, klubismu i buržoazního nacionalismu“ svědčí i zpráva zaslaná na ÚV KSČ v Praze. Výtržnosti, kterých se fanoušci týmů dopustili byly zdůvodněny tím, že „nejslabší je politicko-výchovná práce mezi sportovci i diváky“. Zpráva dokládá momentální neúspěch výchovy fanoušků i boje proti klubismu. Informace o jednání byra ÚV KSS dne 13.2.1961 o událostech při hokejovém utkání Slovan Bratislava – Rudá Hvězda Brno, s. 1-4., Národní archiv, fond Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, karton č. 25, Události při hokejovém utkání Slovan Bratislava - Rudá hvězda Brno.

²²⁷ Lední sporty, roč. I, č. 1, rok 1949, s. 2.

²²⁸ Tamtéž.

sport se měl proměnit v nástroj intervence do každodenních životů s cílem nežádoucí myšlení i chování modifikovat.

Nezbytnost „myslet kolektivně“ potvrzovaly i příspěvky v Rudém právu určené běžnému čtenáři: „(...) je pravda, že Vl. Bubník a Danda svou zkušeností i velmi dobrou a vyspělou hrou jsou oporou mužstva, ale právě oni sami si v rozhodujících střetnutích uvědomili, že bez kolektivu by nemohli dosáhnout trvalého úspěchu. Svým příkladem strhli ostatní hráče k obdivuhodnému výkonu. Jestliže si hráči Rudé hvězdy ve finálových utkáních tak úspěšně vedli, pak to plyne z jejich správného kolektivního pojetí hry.“²²⁹ Dále byl také nelibě komentován „chybějící smysl pro souhru a samostatné neúčelné sólové akce, jež jsou stálým zjevem téměř při každém utkání.“²³⁰ Nedisciplinované primadony byly hodnoceny jako samolibí, domýšliví sobci, spatřující v hokeji nejprve účel života a později účinný prostředek k výdělku a k získávání všech možných výhod a privilegií.²³¹ Kýženým se proto stalo automatické podřízení hráče kolektivně platné taktice, tedy v podstatě plánu práce. Zaměřit se na odstranění těchto nedostatků bylo velkým úkolem trenérů oddílů, kteří odpovídají za růst výkonnosti svého mužstva i za jeho úspěchy.²³² Jedinci se měli naučit stát se fungujícími, integrovanými a úspěšnými kolektivy.

5.5 Naděje pro lepší zítřky

Kolektivnost ledního hokeje byla vysoce ceněným atributem i pro práci s mládeží.²³³ I v jejím případě, ba možná především díky ní, měla být popularita ledního hokeje využita k pěstování „různých tělesných vlastností, dovedností, upevňování zdraví, otužování, k podpoře správného růstu rozvoje organismu.“²³⁴ Nešlo však jen o tělo samotné, neboť za důležité využití tohoto populárního sportu byla považována správná výchova mravních a volných vlastností člověka.

²²⁹ Rudé právo, 10.2.1954, roč. 34-35, č. 40, s. 4.

²³⁰ Tamtéž; „Sžití se s kolektivem podporuje odhodlanost za čest kolektivu bojovat, zvítězit. A to je také jedna z vlastností, které jsme dosud postrádali v našem hokeji. Odhodlanost bojovat za kolektiv a odpovědnost k celku! K tomu lední hokej dříve hráče nevedl, naopak pěstovali jsme kult skleníkovým primadon, sportovních krajánků, živnostníků, kdykoli obléknout jakýkoli dres a hrát za kohokoli. Takoví borci měřili odhodlanost na koruny, věrnost prodávali a odpovědnost nikdy nepoznali.“ Josef Herman, Lední hokej-Bruslení, roč. III, 1951, č. 10, s. 277.

²³¹ Josef Herman, Lední hokej-Bruslení, roč. III, 1951, č. 10, s. 277.

²³² Tamtéž.

²³³ *Sborník materiálů z 11. sjezdu KSČ a další usnesení o práci mezi mládeží*. Praha: MF, 1958. 91, [2] s. Na pomoc funkcionářům, propagandistům a agitátorům ČSM., KOHOUT, Jan. *Ideově politická výchova mládeže*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. 140 s. Malá politická knihovna., K výchově dělnické mládeže: [Sborník]. 1. vyd. Praha: SNPL, 1959. 85, [4] s. Knihovnička stranického pracovníka., Komunisté a mládež: [Prop. brožurka]. Praha: SNPL, 1961. 12, [2] s. Na pomoc propagandistům a lektorům.

²³⁴ Josef Herman, Lední hokej-Bruslení, roč. III, 1951, č. 10, s. 277.

V prostředí mladých sportovců se rodí nové vztahy, nová přátelství, vznikají pocity odpovědnosti vůči kolektivu a jeho prospěchu a úspěchu. Hokej je poutavou hrou, proto též velmi působí na psychickou stránku mládeže, vede k zachování pravidel, vštěpuje návyky kulturního chování v kolektivu i na kluzišti.²³⁵ Důsledným zachováním pravidel měla být mládež vedena k sebeovládání, k vzájemné pomoci, úsilí překonat překážky i soupeře a k dosažení vítězství čestnou hrou. Přistupoval zde i prvek soutěživosti, který hraje velkou roli při správném vedení a stává se hybnou silou sportovního zápolení. Výchovné hodnoty ledního hokeje jsou ještě větší, a přitom i účinnější „v porovnání s účinkem pouhého cvičení“.²³⁶ Je to proto, že to, co dělá hru hrou, je právě spojení s kolektivem a vztah mezi spoluhráči. Hokej cvičí postřeh, pohotovost, pohyblivost, rychlou reakce na proměnlivé situace, rozhodnost a odvalu.²³⁷ Časopis Lední hockey-Bruslení pomyslně doplňoval, že scelený kolektiv mladých sportovců vedený cvičitelem, ve velké míře přispívá k výchově mládeže v duchu socialistického vlastenectví a k brannosti.²³⁸

Zahájení (tělo)výchovy mělo být prováděno ideálně v co možná nejranějším věku dítěte. Lední hokej měl být v rámci svého zlidovění součástí tělovýchovných kurikul, kterými mělo projít každé školou povinné dítě.²³⁹ Jak bylo poznamenáno výše, záměrem bylo nahradit jeho předcházející exkluzivitu zpřístupněním mezi širší obyvatelstvo. V tomto duchu také promlouvala učitelská příručka²⁴⁰, jež dodávala i hodnotové přínosy praktikování tohoto sportu: „[l]ední hokej v nových osnovách zaujímá čelní místo ve školní tělovýchově a při výběru her pro nové učební osnovy se řadí nejen podle popularity a masového rozšíření, ale i podle tělovýchovné hodnoty na prvé místo.“²⁴¹ Cílevědomé a systematické vedení ledního hokeje tak mohlo s úspěchem plnit hlavní úkoly, které si vytyčily školní osnovy pro 6. až 11. ročník. Správně prováděný nácvik ledního hokeje měl: 1) upevňovat zdraví žáků, otužovat je, podporovat správný růst a všestranný rozvoj, 2) nacvičovat, zdokonalovat pohybové návyky 3) vychovávat žáka uvědoměle ukázněného, rozhodného, energického, odvážného, iniciativního se smyslem pro soudružství, pro práci v kolektivu, pro odpovědnost při plnění úkolů a pro čest své třídy a školy, 4) pěstovat uvědomělý vztah žáků ke hře a trvalý zájem o ni a zvyk pravidelně trénovat.²⁴² Péče a bezpečí, které stát garantoval dětem a mládeži, byla

²³⁵ STRNAD Martin, Lední hockey na školách, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1954, s. 8.

²³⁶ STRNAD Martin, Lední hockey na školách, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1954, s. 9.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ Lední hockey-Bruslení, roč. VIII, 1956, č. 2, s. 51-54.

²³⁹ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, Tělesná výchova na národních školách, PRAHA 1952, s. 10.

²⁴⁰ STRNAD Martin, Lední hockey na školách, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1954, s. 5.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Tamtéž, s. 8.

z dobového hlediska zárukou jistot, které generace jejich rodičů a prarodičů nahlížela z osobní prvorepublikové i protektorátní zkušenosti jako velmi potřebné a nutné.

Naděje, které komunistický projekt vkládal do mladé generace, nesměly být promarněny. Hokejový trenér Václav Piloušek na stránkách odborného časopisu *Lední hockey-Bruslení* psal o komplexní péči, jež musí být vyhlízející nové generaci věnována.²⁴³ Smysl tělovýchovy byl však mnohem vznešenější, šlechetnější a čestnější – cílem bylo vychovat národu mládež fyzicky i mravně zdatnou, s rovnou páteří, která „ověněna čerstvými květy hluboké lásky k rodičům a k vlasti pozná svou radost v poctivé práci na cestě k socialismu.“²⁴⁴ Poslušnost dětí, optimalizace jejich schopností, zvýšení jejich poslušnosti a následná integrace do systému ekonomické produktivity pak přímo popisuje teorii anatomo-politiky těla.

5.6 „Braň mír!“

Mezi požadavky na fyzickou zdatnost mladých (zejména) mužů a obranyschopností národa existuje úzká souvislost. Páteří obrany lidově demokratického státu se měli stát fyzicky zdatní jedinci. Například Vlasta Rybínová zdůrazňovala, že není možné „vynechat jediného prostředku, který nám pomůže dosáhnout vysokého cíle, vychovat co nejširší masy lidu fysicky zdatné, připravené k budování a obraně naší vlasti.“²⁴⁵

Pro lední hokej znamenal nárok na fyzickou zdatnost a s tím spojenou brannost samozřejmost. Obzvláště explicitně to vyjadřoval na stránkách časopisu *Lední hockey-Bruslení* sportovní zpravodaj a publicista Karel Bureš deklarující, že „v budování bezpečnosti naší vlasti a zvyšování branné síly našeho lidu má československá tělovýchova nemírně vážné

²⁴³ „Výchova mládeže po stránce mravní je v souvislosti s tělovýchovným výcvikem jest základním článkem úspěšné práce. Úkol tělovýchovy nezáleží jen v tom, vychovávat nám jedince nebo kolektivy fyzicky zdatné, ale také mravně zocelené, prostě lidi charakterově nezávadné a s rovnou páteří. Je třeba, aby i vedoucí se vyznačovali těmito vlastnostmi, aby vedoucí byl člověk moudrý a přitom nemyslel, že je moudrost sama, aby byl přístupný novým poznáním, aby to by člověk vážný a poctivý, slušný a odpovědný, prostě aby byl vzorem nejen svoji činností veřejnou, ale i svým životem soukromým, svým poměrem k vlastní rodině i práci. Jen takový vedoucí si získá v kruzích mládeže dokonalé vážnosti, stane se skutečným a poslouchaným rádcem i učitelem, cvičitelem i vychovatelem, a v jedné osobě matkou i otcem zároveň. Mládež se musí naučit rozpoznávat lež od pravdy, dobro od zla, poctivost od nepoctivosti, čestnost od špatností, musí se naučit správně přemýšlet o všech nových problémech a milovat pravdu, musí být trpělivá, pořádaná, dobrá a zdatná“ In: Piloušek Václav, *Lední sporty*, roč. I, č. 4-5, rok 1949, s. 116.

²⁴⁴ Piloušek Václav, *Lední sporty*, roč. I, č. 4-5, rok 1949, s. 116.

²⁴⁵ Rybínová Vlasta, *Branná výchova a sport*, Praha 1954, s. 5. Autorčina jazyková stylistika není bezpříznaková. Ne náhodou nesou názvy cvičení, jež doporučuje, vojenskou tematiku. Například se jedná o hru „náčelnickou“, „Sever proti jihu“, „Boj o dva tanky“, „pohybuj se skrytě“, „Maskuj se rychle“, „Hledání výsadkářů“. Rovněž tak aktivizační hra vybíjená má příznakové adjektivum „válečná“. Tamtéž, s. 14.

a čestné úkoly.“²⁴⁶ Podle něj bylo třeba „vychovat tělesně zdatné, všestranně vyspělé občany svého státu. Máme připravit naši mládež tak, aby naše lidová armáda mohla čerpat z nepřeberných zdrojů zdravých, zdatných, silných a své vlasti oddaných jedinců.“²⁴⁷ Z těchto vyspělých lidí, kteří svou fyzickou zdatnost doplnili výcvikem se zbraní, se měli stát zdatní obránci své země. Měli se stát silou, která se „kdykoli vítězně opře každému pokusu o zločinné rušení našeho slavného díla.“²⁴⁸ Obranné potřeby státu se měly stát pro každého správného vlastence legitimním požadavkem režimu.

Nejlépe však provázanost vojenského drilu a sportu ilustruje existence armádního hokejového klubu ATK Praha.²⁴⁹ Mezi závazky, které si tamní hokejisté dobovou mluvou „vytýkali“ patřila důsledná bojová připravenost a upevnění kázně. U příležitosti hokejového turnaje „Putovní štít únorového vítězství“, pořádaného jakožto oslava *slavných* únorových dnů si armádní hokejisté deklarovali, že: „1) budeme vždy bdělými a ostražitými bojovníky za mír, jak nám velí naše vojenská čest a povinnost. 2) proto budeme zvyšovat svoji bojeschopnost, upevňovat vojenskou kázeň, přesně a svědomitě plnit všechny naše čestné povinnosti vojáků, abychom se stali plnohodnotnými spojenci vítězné armády – armády sovětské. 3) jako příslušníci ATK budeme stále lepšími a vzornými reprezentanty celé naší lidově demokratické armády a naší sjednocené tělovýchovy a sportu v celé naší armádě.“²⁵⁰ V praxi ledního hokeje armádního klubu je disciplinační diskurz uplatňován v přímém kontaktu, nejedná se zde o tolik promyšlenou sebekontrolu a seberegulaci (selfgovernance), poddajnost a poslušnost je neodmyslitelnou součástí armádního prostředí.

O vojenském chápání hokejové přípravy svědčí i reportáž Vladimíra Janouška, který podal zprávu o dni ve výcvikovém táboře hokejistů: „Naučíme se řádně cvičení pořadová a všechny nástupy ranní, večerní i k ostatnímu zaměstnání budeme provádět vzorně, jako ukázněná jednotka. Na kluzišti budeme chodit v trojstupu a cestou si zazpíváme pochodové písně.“²⁵¹ Samozřejmou součástí sportovního pobytu se stalo tak jednotné nastupování k jednotlivým aktivitám, k jídlu, večerka ve 22 h, společná cesta na stadion a ze stadionu. Janoušek dále referoval, že „všichni poznali, že každý kolektiv se musí řídit určitými zákony a že vůle jedince se musí podřítit vůli celku. Naučili jsme se pořádku, přesnosti, kázni, a i

²⁴⁶ LEDNÍ HOCKEY-BRUSLENÍ 1952, roč. IV., č. 6, s. 161.

²⁴⁷ Karel Bureš, LEDNÍ HOCKEY-BRUSLENÍ 1952, roč. IV., č. 6, s. 161.

²⁴⁸ Karel Bureš, LEDNÍ HOCKEY-BRUSLENÍ 1952, roč. IV., č. 6, s. 161.

²⁴⁹ Armádní tělovýchovný klub Praha (ATK) existoval pod tímto názvem v letech 1948-1956, jeho nástupcem se stala ASD Dukla Jihlava – nejúspěšnější tým hokejové historie v Československu. Jeho hráči byli příslušníci lidové armády, přičemž nebylo náhodné, že právě nejlepší tým ligy představovali vojáci.

²⁵⁰ LEDNÍ HOCKEY-BRUSLENÍ, 1951, ročník III., č. 3, s. 77.

²⁵¹ Vladimír Janoušek, Lední sport, roč. I, 1949, č. 3, s. 38.

když to vždy nebylo bezvadné, přece jsme udělali krok kupředu.“²⁵² Hokejisté měli poznat v táboře na vlastní kůži, že jediné z pořádku, z osobní kázně, z kázně tréninku, z kázně v životosprávě, z kázně na ledě, na hřišti i v soukromém životě může vyrůst solidní týmový výkon.

5.7 Práce je věčná

Zcela jednoznačně se v pramenech vyskytuje přímá úměrnost mezi tělovýchovou a práce schopností populace. Stále vyšší fyzická i psychická zdatnost, kterou si režim od tělovýchovy sliboval, způsobí vyšší výkonnost na pracovišti, zmenší procento nemocnosti a neschopnosti práce. Velmi pozitivně oceňoval propojení tělovýchovy a pracovní produktivity například Martin Strnad. V rámci hodnocení úrovně ledního hokeje v Brně v roce 1951, alespoň v rovině proklamací, potvrdil vlastně akceptování mimosportovních aspektů ledního hokeje v samotné praxi: „Vedoucí a instruktoři odboru ledního hokeje kraje Brno dívají se na sport jako na prostředek masové výchovy a snaží se ve sportovním odvětví ledního hokeje uskutečňovati ty důležité principy, jež se uplatňují v socialistickém budování. *Vlastnosti získané ve sportu se snaží přenést ihned na pracoviště, takže zde sport zcela záměrně vede k zvyšování pracovní produktivity a pěstování takových sociálních vztahů a vlastností, které socialistická společnost potřebuje* [zvýraznila MV].“²⁵³ V přesvědčení, že tělesná výchova a sport co nejdříve spjata s úsilím pracujícího lidu bude plnit správně své poslání, zorganizovali krajští funkcionáři ledního hokeje veřejné akce pro pracující dorost a školní mládež v ledních sportech.²⁵⁴ Ke znásobení pracovní produktivity populace chtěl režim využít i popularizačních metod. Jednou z nich se staly různé sportovní závazky, soutěže a hry, ve kterých měli sportovci šanci vychutnat si svůj oblíbený sport, současně tím i podporovali vlastní zdraví, tedy zdatnost, jež se měla pozitivně otisknout i v pracovních výkonech.

Rok 1951 do tělovýchovného prostředí v Československu vnesl soutěž s názvem „Zrcadlo uvědomění“, kterou vyhlásila ČOS. Podstatou bylo povinné poměrování sil reprezentačních mužstev 8 hlavních sportů (mezi něž patřil i lední hokej) se záměrem ukázat tyto reprezentanty jako „sportovce nového typu“. V pravidlech stálo, že každý cvičící může pro svoje družstvo vyzískat až 59 bodů, přičemž podmínky, za kterých měl šanci body nasbírat, se přímo dotýkaly navyšování pracovních výkonů. Například nejvíce bodů (20) bylo

²⁵² Vladimír Janoušek, Lední sport, roč. I, 1949, č. 3, s. 38.

²⁵³ Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 3, 1951, s. 109.

²⁵⁴ Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 3, 1951, s. 110.

možné dosáhnout, pokud byl reprezentant „úderníkem na svém pracovišti“, dalších 15 bodů mohl obdržet reprezentant, který se honosí titulem „vzorný pracovník“, „vzorný voják“ či „vzorný student“. Nositelé Fučíkova či Jilemnického odznaku mohli pro svůj tým nabrat až 12 bodů.²⁵⁵ Mezi další bodované prerekvizity patřilo získání Tyršova odznaku zdatnosti či věnování alespoň jednoho týdne z dovolené reprezentanta na sebevzdělávání či závodění, jinými slovy opět naplnění volného času dozorující aktivitou. Počty bodů, ale i sama soutěž svědčí o důležitosti a významu, které režimní tělovýchova připisovala pracovnímu nasazení.

Nutno však dodat, že soutěž neprobíhala podle představ zadavatelů. Na stranách časopisu Lední hockey-Bruslení se objevovaly stížnosti, že se soutěže neúčastní všichni hokejoví reprezentanti²⁵⁶ a znovu vysvětlovány důvody, pro jaké byla soutěž organizována. Nositelé Fučíkova nebo Jilemnického odznaku, titulu vzorný pracovník či vzorný voják nebo student či úderník v soutěži měli dokazovat, že jsou opravdu hodni cti, které se jim dostalo. Takoví reprezentanti dosvědčovali, že „pochopili svoje poslání, že vnímají a plně chápou vše, co se kolem něj děje ve světě, pochopili nutnost budovatelského úsilí a přiřadili se sám k nejpřednějším řadám těch, co usilují o vybudování socialismu v naší lidově demokratické republice.“²⁵⁷ Takoví reprezentanti byli nazváni sportovci nového typu, který věděli, že se „již nedá provádět sport jen pro sport a že sport již není samoučelnou záležitostí, nýbrž, že slouží k utužení zdraví a ke zvýšení pracovní schopnosti a hlavně že je prostředkem k výchově nového člověka, jejíž základ spočívá v lásce k naší krásné vlasti, v boji o světový mír.“²⁵⁸ Z uvedeného znovu plyne, že za „dobrého hokejistu“ nebyli považováni jedinci, kteří by „jen“ dobře hráli, měli by dobrou hokejovou techniku, sportovní návyky i zdatnost. Stěžejním kritériem úspěšnosti sportovce se stalo jeho třídní uvědomění, plnění sportovních odznaků, výkony na pracovišti a účast na režim propagujících soutěžích. Rovněž to kopíruje trend, podle kterého byli vybíráni hráči do mezinárodních utkání. V archivních pramenech²⁵⁹ jsou snadno dohledatelná hodnocení hokejistů, ve kterých se vždy na první pozici objevuje sportovcův postoj k lidově demokratické republice, též je komentována hokejistova mravní vyspělost a úroveň, jaké dosáhl při naplňování podmínek TOZ.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ „Co však dělají ti ostatní reprezentanti? Je jich 19... Nevzali asi na vědomí soutěž a ignorují dopisy, které je do soutěže pobízely a zároveň vysvětlovaly, jak si mají počínat. Nebo snad lajdači, domnívají se, že to ještě ve dvou-třech týdnech dohoní? A nebo docela spí a nevnímají co se kolem nich děje?“ In: Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 7, 1951, s. 186-188.

²⁵⁷ Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 7, 1951, s. 186-188.

²⁵⁸ Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 7, 1951, s. 186-188.

²⁵⁹ MZA v Brně, fond: Tělovýchovná jednota Spartak Královopolská strojírna Brno, n. p. Brno, zn. f. K 715, č. 85.

Bez zájmu jistě není ani v archivu dochovaná poznámka o finanční náhradě, která měla být poskytnuta zaměstnavateli, pakliže jeho dělník/hokejový reprezentant ČSR bude ze svého místa uvolněn kvůli fyzické přípravě na Olympijské hry. Byť dokument pochází „až“ z roku 1959 a tudíž se již ocitá mimo zvolený časový rámec práce, přesto stojí za zmínku, že v daném případě nešlo o pouhý souhlas s udělením mimořádného pracovního volna, ale hlavně o to, aby byla nahrazena ušlá práci finančně.²⁶⁰ Hokejistova reprezentace vlasti se stala v důsledku vyčíslitelnou/evidovatelnou položkou národního hospodářství

5.8 Všeříkající TOZ

Další tělovýchovný apel směřující z nejvyšších vládních pozic do hierarchicky nižších se týkal všestrannosti. Úzký, velmi detailní záběr na jednu pouhou (sportovní) činnost znamenal expertizu malého množství jedinců. Podstatně přínosnější se pro režim však zdály komplexní dovednosti, plošně využitelné v celé společnosti. Pokyn „vševyužitelnosti“ se opakoval s vysokou frekvencí a úzce souvisel s požadavkem masovosti tělovýchovy a sportu. Přes částečnou autonomii různých sportovních oblastí existovalo pomyslně jen jedno cvičení, které ostatní druhy sportů zastřešovalo a bylo jim tudíž nadřazené. Tato uniformita se projevovala například v disciplínách, které podmiňovaly získání Tyršova odznaku zdatnosti, nebo v nácviku na celostátní spartakiádu. TOZ se stal společným jmenovatelem všech ostatních sportů. Režim prostřednictvím něj prováděl kýženou všestrannou tělesnou výchovu.

V případě ledního hokeje měl TOZ pomoci hokejistům ke zlepšení výkonu i k „zvýšení politické úrovně“. Lidově demokratická tělovýchova zavedla v roce 1949 TOZ zákonem, jako základ systému tělovýchovné a sportovní práce. TOZ sloužil k vyznamenání všech zdravých a zdatných občanů, připravených „k práci i k obraně vlasti, k boji za světový mír a za spravedlivější společenský řád - za socialismus. Dosáhnutí tohoto vyznamenání bude proto prvním úkolem každého hokejisty.“²⁶¹

Obecně bylo nutné pro získání odznaku splnit jak povinnou, tak výběrovou část. Povinnou část tvořily úkoly související s pracovní disciplínou včetně příznačných včasných příchodů do zaměstnání, dodržování plánu, u mládeže pak i školního hodnocení. Do části výběrové spadaly konkrétní druhy sportu. Jednotlivé disciplíny byly sestaveny způsobem, aby zjišťovaly u každého kandidáta všestrannou zdatnost tělesnou, brannou i mravní. Aspiranti

²⁶⁰ Kádrové posudky 1956. 1959. MZA v Brně, fond: Tělovýchovná jednota Spartak Královopolská strojárna Brno, n. p. Brno, zn. f. K 715, č. 85.

²⁶¹ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 55.

měli na výběr ze čtyř skupin, kterými byly rychlost (např. sprint), vytrvalost (např. orientační běh), obratnost (např. skok do dálky) a síla (např. hod koulí).

Vedle nároků na sebedisciplinu a tělesnou zdatnost vyžadovaly stanovy i doklad o mravní vyspělosti jedince. Právě ideová součást TOZ měla pokrývat propagační úkol, který byl tělovýchově uložen: „Pravidelnou ideovou výchovu provádíme při každém výcviku formou besed, nejméně jednou týdně.“²⁶² Besedy se měly konat na hřišti, v tělocvičně, v přestávce, před cvičením, nebo jak se to nejlépe hodí. Kromě ideové části TOZ měly být obsahem besed aktuální události z politického, kulturního, veřejného a sportovního života, četba politických, sportovních a jiných zpráv z novin, úryvků z knih našich sovětských autorů, debaty o filmu, divadle apod.²⁶³ Za hodnotnou byla považována taková beseda, jež měla „formu přátelského vzájemného rozhovoru.“²⁶⁴

Beseda se měla opírat o materiál otiskovaný pravidelně v Sokolském pracovníku, nebo o noviny, knihu apod.“²⁶⁵ Obsahovou rovinu měla tvořit právě ideová část TOZ: „Základem ideové výchovy všech našich příslušníků je příprava na zkoušky z ideové části TOZ, která má 'tělocvikáře a sportovce vychovávat k socialistickému vlastenectví, k budovatelské práci a k boji za mír' řekl ve svém referátě tajemník ČOS.“²⁶⁶ Na zkoušku z ideové části TOZ se měli připravovat uchazeči spolu s ostatními cvičenci na zmíněných besedách. Propagačně výchovný pracovník byl pověřen vést zápisy o výsledcích členů, měl jim „radit a pomáhat při dalším sebevzdělávání.“²⁶⁷

5.9 Lední hokej jako reklama socialismu

Roli ledního hokeje komentoval dobový měsíčník Lední hokej-Bruslení jakožto hru velmi populární.²⁶⁸ V tělovýchovných představách propagandistů poúnorového režimu mělo být umožněno pěstovat tuto bojovnou hru, posilující zdraví, sílu, rychlost i vytrvalost všem, bez rozdílu. Lední hokej měl přispět k výchově zdravých a pracovně schopných občanů, statečných obránců vlasti, a rovněž dopomoci při výchově socialistického člověka. Ambicí režimu bylo v tomto ohledu vytvořit z ledního hokeje „vitrínu socialismu“ pro mezinárodní

²⁶² Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 55.

²⁶³ Tamtéž, s. 13.

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 14.

²⁶⁶ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 57.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 15.

²⁶⁸ „V naší lidově demokratické republice, v naší sjednocené tělovýchově je lední hokej zařazen mezi sporty na nejvýznamnější místo.“ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 7.

pole, na němž by bylo tím pádem možné prezentovat hokejová vítězství jako vůbec strukturální úspěchy poúnorového společenského řádu.

Sémantika pojmů propagace a agitace nenesla v komunistickém diskurzu tak pejorativní nádech, který jim přičítáme dnes. Dobové prameny propagaci naopak velmi oceňují. Při přípravě na Sokolský den roku 1951 bylo s nadějí přepokládáno, že agitace zajistí dostatečně početné masy lidí pro akci.²⁶⁹ Propagační aktivity v sobě zahrnovaly například vztyčení vlajek Československa a Sovětského svazu, ukázkou plnění TOZ, vystoupení pionýrů či píseň práce. Masové vystoupení Sokolů na sletu dokonce pokládalo agitaci a propagaci za „páteř celého podniku“. Přičemž kreativita těchto aktivit byla pestrá. Jednalo se o vyzdobení nástěnek, vývěsních tabulí, skříněk, vyvěšením transparentů. Agitováno ve prospěch sjednocené tělovýchovy mělo být ve všech dostupných sdělovacích prostředcích: v tisku, rozhlasu, ve filmu. Oceňovanými a doručenými se stala hesla vyjadřující jistou submisivitu sovětské tělovýchově, hesla symbolizující kontinuitu tradičního Sokola v nových komunistických pořádcích či citáty odkazující k politickým velikánům a dobovým vzorům.²⁷⁰

„Sovětská fyzkultura – náš vzor!“

„Sokol patří pracujícím, Sokol brání mír“

„Soutěžíme ve sportu, soutěžíme v práci“

„Za nové úspěchy v budování i ve sportu!“

„Pro radost a osvěžení cvičíme v Sokole“

„Zdar IX. Sjezdu ČOS!“

„K IX.sjezdu ČOS – tisíc nových nositelů TOZ!“

„Dobře založená a dobře vedená tělesná výchova je třicet procent blahobytu a padesát procent bezpečnosti lidového státu.“

Vladimír Iljič Lenin

²⁶⁹ „široce rozvinutou agitační a propagační činností se postaráme, aby se v neděli dopoledne zapojila do cvičení a sportovního soutěžení školní mládež a všichni obyvatelé.“ In: Sokolský den 1951, Pokyny k uspořádání Sokolského dne 26.-27.5.1951, Praha 1950, s. 14.

²⁷⁰ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 11-12.

„Jde o to, aby bylo vychováno nové pokolení lidí zdravých a radujících se ze života, lidí schopných povznést mohutnost naší země na nejvyšší stupeň a svou hruď ji ochránit před vpádem nepřítele.“

Josef Visarionovič Stalin

„Co všechen lid nezná, nikdo nezná! Co lid ještě nedovedl, nikdo nedovedl! Co lidem se nestalo, nikým se nestalo!“

Dr. Miroslav Tyrš

„Naše lidová demokracie má největší zájem o rozšíření a upevnění tělovýchovného a sportovního hnutí, neboť chceme, aby náš lid byl zdravý a zdatný.“

Klement Gottwald

„Dělnická třída vrací sport a tělesnou výchovu původnímu poslání: Sloužit zdraví a štěstí lidu.“

Václav Kopecký, ministr informací a osvěty

„Tělovýchova a sport se stává nedílnou součástí denního života našich vojáků, kteří si plně uvědomují význam sportu pro zvyšování své fyzické zdatnosti a tím i bojeschopnosti.“

Armádní generál JUDr. Alexej Čepička, ministr národní obrany

Daná hesla, citáty, vlajky či obrazy byly permanentně přítomny ve veřejném prostoru, kde plnily výchovnou a agitační funkci. O tom, do jaké míry byl jejich obsah naplňován i v každodenní praxi, lze spekulovat. Jisté ovšem je, že samotné uposlechnutí nařízení – tedy vyvěsit a zveřejnit takováto hesla, signalizovala buď tichý souhlas s jejich konsekvencí, nebo tendence neprovokovat a „mít klid“. Měly vychovávat, působit na sebeidentifikaci diváků s režimem, a nakonec de facto i kontrolovat jejich volný čas – dobrovolná divácká návštěva sportovního utkání se totiž měla proměnit v další, byť ne nutně nápadnou formu indoktrinace. Prostředí stadionu, sportovní haly i hokejového stadionu se v tomto ohledu stávalo jen dalším prostorem politické výchovy. Takto strávený čas strávený se měl proměnit ve chvíli žádané výchovy.

V prostředí ledního hokeje měl propagačně výchovnou práci na starosti zástupce vedoucího oddílu odpovědný za pravidelnou ideovou výchovu členstva, za osobní agitaci,

propagaci a tisk.²⁷¹ Tento typ práce se měl stát přirozenou součástí celoroční činnosti hokejového oddílu.²⁷² K propagování sovětských vzorů, zásad sjednocené tělovýchovy a budování socialismu měly sloužit rozličné formy výchovy – ať už se jednalo o návštěvy filmů, divadel, výstav a jiných kulturních podniků. Propagačně výchovný pracovník měl v popisu práce také zhodnocení práce minulé.²⁷³ Jeho úkoly měly dopomoci ke zlepšení práce celého oddílu „kritikou práce vedení i celého kolektivu a umožní všemu členstvu se aktivně radou i skutkem zapojit do společné práce.“²⁷⁴

Podstatně hodnotnější než výzdoba nástěnek citáty tělovýchovných expertů bylo osobní přesvědčování: „[propagačně výchovný pracovník – pozn. MV] sestaví z nejlepších cvičenců agitační trojku, jejichž práci sám řídí.“²⁷⁵ Úkolem trojky bylo rozvinout všude osobní agitaci, opírající se o správně vedenou a prováděnou tělovýchovu a sport. Ve škole, v závodě, i při různých příležitostech jinde. Členové agitační trojky museli dobře znát význam tělesné výchovy a sportu pro úkoly budovatelské i branné a musí umět vysvětlit v očích režimu stěžejní otázky budování socialismu a boje za mír. Jejich úkolem bylo sugestivně přesvědčovat členy i nečleny tělovýchovného oddílu o režimní správnosti nových forem tělovýchovné práce a získávat zájemce o lední hokej. Podstatné je také, že členové těchto agitačních trojek měli být „bojovníky proti samoučelnému chápání tělovýchovy a sportu, mají pomoci při výchově členů v uvědomělé vlastence, projevující své vlastenectví a lásku k míru vzorným plněním budovatelských úkolů na pracovišti a čestným a ukázněným vystupováním. Dále vedou a pomáhají k zdravě chápané soutěživosti.“²⁷⁶

Vedle „přesvědčovací trojky“ bylo nabádáno k využívání všech možných prostředků propagace ledního hokeje, především však mělo jít o uplatňování socialistických cílů skrze tělovýchovné nástroje. „Agitovat a propagovat hokejový sport budeme tedy na školách, v závodech, ČSM, Pionýru, učňovských domovech i na ulici. Při volbě a přípravě agitace přihlížíme k místním poměrům a možnostem materiálu, který je k dispozici. Hojně využíváme místního rozhlasu, jímž informujeme veřejnost o hokejových akcích.“²⁷⁷ Výzvy směřovaly i k pořádání přednášek, na kterých „známý borec nebo cvičitel promluví k mládeži, k

²⁷¹ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 13.

²⁷² „Bude-li oddíl dobře plnit výchovné a agitační úkoly, bude se správně rozvíjet i jeho tělovýchovná a sportovní činnost. Cíle je vychovat ze všech členů Sokola zdravé a zdatné lidi, uvědomělé vlastence - budovatele socialismu a bojovníky za mír.“ In: Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 14.

²⁷³ „Propagačně výchovný pracovník hodnotí činnost oddílu a dosažené sportovní úspěchy.“ In: Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 14.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 15.

²⁷⁵ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 16.

²⁷⁶ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 16.

²⁷⁷ Tamtéž.

pracujícím o přednostech a problémech hockeyového sportu, poradí při přípravách na SHM v kroužku nebo družině.“²⁷⁸ Propagačně výchovný pracovník organizoval také dopisovatele do sokolského tisku a sám staral se všemi možnými prostředky o příkladnou reklamu socialistického hokeje: „Vzorné propagační skřínky, nástěnné noviny s pěknými fotografiemi, výzdoba kluzišť nebo tělocvičny sportovními kresbami. A je stejně důležité, aby všichni členové oddílu četli Sokolské noviny Ruch, odborný měsíčník Lední hockey - Bruslení a ostatní sokolský tisk, aby všichni znali Sokolského pracovníka a čerpali z jeho obsahu pro svou práci.“²⁷⁹

Režimní naděje vkládané do tělovýchovy s pomocí budování socialistické společnosti, nesměly být zmařeny. Vláda a strana chtěly uspět, přesto však nebyly zcela spokojeny. Alespoň to částečně dokládá neustálé revidování stavu práce v oddílu, přičemž v ledním hokeji to byl po celá 50. léta agitační úsek, jenž třeba podle měsíčníku Lední hokej – Bruslení pokulhával za metodickou či technickou částí: „Není žádným tajemstvím, že zde jsou doposud největší slabiny v práci našich oddílů.“²⁸⁰ V reakci na neuspokojivý stav byly znovu zveřejněny primární povinnosti hokejových oddílů. Šlo především o to soustavně pečovat o správnou ideovou výchovu všech členů oddílu. Na besedách mělo být velmi jasné a jednoduše hovořeno o smyslu a poslání tělesné výchovy, také „o významu sportu pro upevnění přátelství mezi národy, o podmínkách, která dnešní naše lidově demokratická republika pro rozvoj sportu dává.“²⁸¹

Před analýzou hokejové a tělovýchovné teorie se však podíváme na závažnost biomoci, která proniká doslova pod kůži sportovců. Argumentačně se vyzbrojuje jazykem hygieny a medicíny, jež maskuje mocenské nároky do expertní řeči zahalené, neboť dává zdání profesionality i přirozenosti.

5.10 Zdravověda = moc?

Opakujícím se zdůvodněním, proč si právě tělovýchova a sport vysloužily tolik pozornosti od režimních ideologů je „zlepšování tělesné kondice a zdraví“ populace. Jejich tvrzením a potřebám dodával vědeckou váhu a důvěryhodnost a tudíž z roviny pouhé rétorické propagandistiky vyhlášené teze vyčleňoval medicínský diskurz. Otázka zdraví

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 17.

²⁸⁰ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 18.

²⁸¹ Lední hokej-Bruslení, roč. VIII., č. 2, 1956, s. 46.

populace byla, jak bylo průběžně připomínáno, součástí modernizačního procesu ve středoevropském prostoru přinejmenším od časů osvícenství. Politiku těla a jeho zdraví měl na zřeteli rovněž socialismus. Zdraví se tak stalo cílem i prostředkem mocenského působení. Za imperativem vynikající tělesné i duševní zdatnosti stála prevence přinejmenším šetrící státní výdaje na lékařskou péči jedinců a rovněž účinným hybatelem veřejného mínění mající vliv a moc. Nejlépe se tato „tvořivá“ moc rozvíjí v produkci vědění, v expertním diskurzu, který má sílu zacházet s vůlí a rozhodováním jedinců.²⁸²

I odborné vědění mohlo přispět v zájmu dosažení „vyšší civilizovanosti“ nové společnosti k masovosti tělovýchovy. Lid měl být přesvědčen, že praktikováním cvičení se jeho zdraví upevní a jeho život bude kvalitnější. Skutečně měla být odbornost zárukou hodnověrnosti: „Má-li tělesná výchova v lidové demokracii splnit národohospodářský a politický úkol, musí být založena na vědeckém poznání a musí se opírat o výsledky vědeckého bádání tak, jak je tomu v SSSR.“²⁸³ Z toho mělo vyplývat, že působnost tělesné výchovy v socialistickém světě byla daleko širší než v řádu kapitalistickém. Neomezovala se na pouhý tělesný výcvik a výkon, nýbrž navyká jedincům také zdravé životosprávy. Měla vést k uvědomělému zlepšování hygienického prostředí, ke skutečné tělesné kultuře člověka. Její snahou bylo též vyvolávat radost z práce a ze života cvičících. Tělesná výchova ve svém socialistickém pojetí měla svou „hlubokou ideovostí, zvědečtěním a z odborněním, rozšířením mezi mládež a masy pracujících pomáhat uskutečňovat šťastný a radostný život v naší vlasti.“²⁸⁴

Důraz na dobrý zdravotní stav jedince předpokládal internalizaci hodnoty zdraví jako synonyma pro civilizovanost, úspěšnost, normalitu, morální, krásu, sílu a podobně. Tak i ústřední a svým způsobem paradigmatické Rudé právo pravidelně informovalo své čtenáře o nutnosti všestrannosti tělesné výchovy a též i o provázanosti odolnosti duše a těla.²⁸⁵ Cíle fyziologické a psychologické se měly vzájemně prostupovat a jeden bez druhého nebylo možné sledovat. Dobový zdravotní diskurz měl znásoboval nároky na disciplínu těl jednotlivců a posléze i těl kolektivních, jak je zřejmé z dobového tisku. Týkalo se to i ledního hokeje.

²⁸² Foucault, M. 1996. „Subjekt a moc.“ Pp. 195-227 in Myšlení vnějšku. Praha: Herrmann a synové.

²⁸³ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, Tělesná výchova na národních školách, PRAHA 1952, s. 14.

²⁸⁴ KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, Tělesná výchova na národních školách, PRAHA 1952, s. 13.

²⁸⁵ „Cílem tělovýchovy nejsou jen fyziologické účinky cvičení na rozvoj ústrojí a svalových skupin, ale také mravní výchova. Správně a cílevědomě prováděná pěstuje v každém jednotlivci kromě vůle, rozhodnosti, pohotovosti a odvahy též smysl pro zdravou soutěživost a vědomí příslušnosti ke kolektivu.“ Rudé právo, 4. 9. 1948, roč. 28, č. 207, s. 4.

Odpovědnost za zdraví jedinců/cvičenců nesl v první řadě učitel tělesné výchovy, posléze třeba i hokejový trenér.²⁸⁶ Povinností trenéra²⁸⁷ bylo číst odbornou literaturu seznamující čtenáře s vědeckými poznatky, sledovat a ideálně toto vědění aplikovat v praxi. Od cvičitele bylo vyžadováno mnoho²⁸⁸, měl vychovávat, a ne pouze cvičit²⁸⁹. Trenér v tomto případě substituoval stát, v rámci oddílu působil v podstatě jako dozorce, hlídač, ale také jako ochránce pečující o svěřené ovečky. Jeho údělem bylo koncentrovat se na hráčovo tělo, na správnou funkci jeho orgánů i svalů. Konečnou odpovědnost však nesl hráč, jenž měl ideálně se svým trenérem souznít a realizovat jeho rozhodnutí. Moc procházející institucí, funkcionáři i trenérem se zrcadlila na hokejistově těle, v jeho mysli a v konečném důsledku i přímo v jeho těle jako takovém. Biomoc tak reálně ovlivňovala obsah jedincových plic či žaludku, rovněž utvářela estetiku a kvalitu jeho svalové soustavy.

Obdobná byla i funkce zdravotníka hokejového týmu. Měl v popisu práce též zaměřit se na vhodnou hygienu, která s péčí o zdraví jednoznačně souvisí. Lékařův úděl u sportovního týmu nespočíval dle MUDr. Pavla Hanzda jen v odborném poučování, měl se se svým týmem takřka srůst v jednu rodinu.²⁹⁰ Lékař - přítel svými odbornými znalostmi a prací měl pomáhat při každé příležitosti, aby byl závodník co nejlépe připravený a mohl podávat co nejlepší výkony. Lékařova nenápadná spolupráce ve formě přátelské rady při tréninku, před, v

²⁸⁶ „Trenér musí být vzorem - přísný sám k sobě. Největší pozornost věnuje trenér organizaci družstva a kolektivu. Dokonalý kolektiv spojují společné zájmy, které převyšují osobní zájmy, jednotlivcovy. Vždy stavte zájmy kolektivu nad požadavek nejlepšího hráče - primadony. Primadonství je jedním ze starých přežitků buržoazního sportu a do našeho sportu nepatří.“ „Lední sporty, roč. I, 1949, č. 1, s. 4.

²⁸⁷ „Záleží na trenérovi, jak dovede podchytit jejich zájem o lední hokej. Při výcviku dbá cvičitel především na upevnění zdraví mládeže a na její ideový růst, teprve na druhém místě sleduje, zda jeho svěřenci provádějí jednotlivé prvky stylově správně.“ Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 67.

²⁸⁸ „Trenér musí zabezpečit jejich všestranný rozvoj a zdraví a musí působit na svěřené hráče, aby jejich výkon na pracovišti byl co nejvyšší.“ Oddělovat ideovou náplň od technické je nesprávné. Trénink se nesmí stát jen zvyšováním výkonu po technické stránce, ale je nejvhodnější příležitostí k výchově pokrokového občana. Trenér a cvičitel miluje svou práci, žije pro ni a sám se politicky a odborně vzdělává, aby své pracovní výsledky stále zlepšoval. Musí mít dostatečné znalosti a zkušenosti, aby byl dokonalým odborníkem. Proto se učí, pozoruje, hromadí pedagogické a sportovní zkušenosti, studuje základy sportovního lékařství, zdravotvědu, stavu těla a činnost jeho orgánů, pedagogiku, neustále zvyšuje svou politickou úroveň studiem marxisticko-leninské literatury. Tato literatura vyzbrojuje trenéra politicky a pomáhá mu k správnému vedení hráčů, protože učí spojovat teorii s praxí, odborný výcvik s politickou výchovou.“ In: Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 69.

²⁸⁹ „Žijeme v době budování socialismu v naší vlasti, v době Gottwaldovy pětiletky a pracovního nadšení, ale i v době, kdy imperialisté na Západě hrozí válkou, kdy tisíce lidí na Západě trpí nezaměstnaností a bídou a jsou žalářováni jen proto, že chtějí spravedlnost a mír. Na to na vše nemůže a nesmí hokejový trenér při své činnosti v oddíle zapomínat. Tělovýchova a sport je neodlučitelnou částí výchovy občana naší společnosti. S toho hlediska se musí cvičitel dívat na své poslání, a proto musí spojovat vlastní technický výcvik hráčů s ideovou výchovou“ In: Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952, s. 69.

²⁹⁰ „Lékař má ne z titulu své funkce, ale jako přítel a součást mužstva pomáhat borcům splnit to, co se od nich očekává v zahraničí: co nejlépe reprezentovat svůj stát a čs. tělesnou výchovu.“ Lední sporty, roč. I, 1949, č. 1, s. 4.

průběhu a po střetnutí, při stravování, při odpočinku a též ve volném čase při zábavě představuje expertní dohled nad životy hokejistů.

5.11 Čistota půl zdraví

Významným aspektem poúnorové tělovýchovy byla péče o zdraví dětí a mládeže. Do této oblasti státní starosti patří jen zdánlivě nevinné a hodnotově neutrální povinné očkování, včetně pravidelných preventivních lékařských prohlídek, i opakující se kontroly zdraví branců i sportovců. Na základě těchto informací pak režim zformuloval nezbytnosti, jimiž musí být jedincovo zdraví zajištěno – ať už se jednalo o správné držení těla, všestrannou fyzickou zátěž při sportu či hygienu.

Výchova ke zdraví přepokládala záměrné zařazení vědeckých poznatků do školní praxe: „Školní hygiena i školní sanitace jsou v dnešním socialistickém státě neobyčejně důležitou složkou péče o zdraví člověka.“²⁹¹ Osvojení množství zdravotnických poznatků bylo žádáno od osob, které právě při výkonu svého povolání mohly poznatky tohoto rázu šířit v nejširší vrstvy obyvatelstva, tedy především od učitelů.“²⁹² Škola jako instituce a učitelé jako její mluvčí měla zdravotnické nároky elementárně vyžadovat po svých svěřencích. V tomto prostředí se s jistou samozřejmostí čerpající z Pavlovových a Makarenkových tezí předpokládalo, že výchova ke zdraví bude úspěšná.

Praktické zdravotnické pokyny byly poskytovány i hokejistům: „Čistota je půl zdraví a není třeba právě při hokeji o tuto polovičku z pohodlnosti či nedbalosti přijít.“²⁹³ Lékařské požadavky vůči hráčům cílily například na jen domněle banální výměnu prádla: „cvičit a hrát v jiném úboru než ve kterém jsi na cvičení přišel a ve kterém půjdeš domů, je správné.“²⁹⁴ Hráč se musel „po hře nebo cvičení převléknout do suchého, potem neporušeného prádla, oděvu.“²⁹⁵ Požadavky státem formulované zacházely do nejjemnějších detailů. Jako absolutní se jeví dobře míněné rady hráčům ledního hokeje týkající se jejich výstroje – hráč se měl oblékat funkčně a adekvátně ke hře, ve které musel jít komfort ruku v ruce s praktičností.²⁹⁶

²⁹¹ Kredba Miloš, Školní hygiena, Příručka pro školské pracovníky a přátele školy, Praha 1953, s. 8-9

²⁹² Kredba Miloš, Školní hygiena, Příručka pro školské pracovníky a přátele školy, Praha 1953, s. 8-9.

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ Hrajeme lední hokej, Praha 1951, s. 18.

²⁹⁶ „Druhým požadavkem zdravotníků je, aby celá hokejová výstroj byla oblékána volně, aby neškodila správnému a potřebnému krevnímu oběhu. A proto používej šle, gumové šle. Potřebuješ volnost pohybu. Výstroj tě nesmí tísnit, tlačit, škrtit, ani na nohou, ani v pase ani v ramenou...“ Hrajeme lední hokej, Praha 1951, s. 18.

Dnes možná nepochopitelná, ale přesto v dobové logice podstatná, ba fundamentální důležitost zdravotní péče pro sportovce dosvědčuje i pravidelná přítomnost lékařské rubriky v odborném měsíčníku Lední hockey-Bruslení. V jejím rámci například lékař František Mach v roce 1950 komentoval nevhodnou hygienickou úroveň v ledním hokeji.²⁹⁷ Hokej se měl pěstovat z „překypujícího zdraví“ a měl přinášet „radost do života z pohybu, má zlepšit zdraví jedince, posilnit ho pro práci.“²⁹⁸ Posláním zdravotníků bylo „bdít nad hygienou prostředí, ve kterém se sport provádí, aby při závodění neutrpěli jedinci škody na zdraví a pozorovat vliv na vývoji jednotlivce po stránce tělesné i duševní.“²⁹⁹ Časté bylo proto i varování před dodržováním věkové hranice pro hokejovou hru.³⁰⁰ Zdravý organismus byl jediným předpokladem pro sportovní úspěchy. Dodržování hygieny a lékařských zásad představovalo rovněž preventivní opatření. Totiž sportem poškozený organismus byl vyloučen nejen ze závodění, ale hlavně z pracovního procesu. Stalo se přinejmenším dočasně neproduktivním.

Zajímavým dodatkem o vlivu zmiňovaného odborného časopisu Lední hockey-Bruslení, může být i zpráva redakční rady sekce ledního hokeje v Ostravě pro rok 1955/1956. Na základě vyplněných dotazníků vybraných od jednotlivých oddílů informovala ÚV Sekce ledního hokeje v Praze o propagaci ledního hokeje právě formou tohoto měsíčníku. Ze zprávy vyplynulo, že tento odborný časopis nachází své čtenáře právě v řadách hokejových funkcionářů a i hráčů, tudíž reálné čtenářstvo odpovídá původním záměrům autorů. Údajně, dle zprávy, měly být články a reportáže v časopisu obsažené „intenzivně diskutovány“. Významné reporty byly též i vyvěšeny ve vývěskách proto, aby informovaly širší veřejnost. Zpráva sledovala i iniciativu hokejových oddílů v případě předplatného časopisu. Zde bylo zjištěno, že díky propagování časopisu na aktivech sekce ledního hokeje a také na srazích cvičitelů došlo k nárůstu v počtu odběratelů časopisu. Dokonce docházelo i k zavádění teoretických poznatků do praxe v ostravském kraji. V globálním hodnocení bylo vysoce

²⁹⁷ „Nejkřiklavější závadou jsou hygienicky nevyhovující šatny, nemožná péče o dresy, součástky se při svlékání povalují po špinavé podlaze, potom se strčí do pytle, nevyperou se a opět se v nich hraje.“ Lední hockey-Bruslení, roč. II, č. 12, 28. 4. 1950, s. 72-73.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ MUDr. František Mach, Lední hockey-Bruslení, roč. II, č. 12, 28. 4. 1950, s. 72-73.

³⁰⁰ „Překračuje se hlavně kolem 18. roku, když dobrý dorostenec se nechává hrát za mužstvo dospělých... je tělesně vyčerpáván tím, že mužstvo nemá dost hráčů na střídání, jedná-li se o dobrého nebo vynikajícího hráče, nestřídá se vůbec. Vždyť jde o body! Tak toto se absolutně trpět nemá a nebude! To nám nevychovává příští kvalitní hráče, ani to nepřispívá k zdatnosti národa.“ MUDr. František Mach, Lední hockey-Bruslení, roč. II, č. 12, 28. 4. 1950, s. 72-73.

ceněno práce, kterou časopis přispěl k plánování celoroční činnosti v oddílech. Naopak pejorativní nádech měla „značná teoretičnost“ především metodických článků.³⁰¹

5.12 „Socialisticky“ fungující orgány v hokejistově těle

Zdraví hokejisty se v podstatě stávalo státním statkem, o jehož podobě měl stát i rozhodovat. Tělo se tím tak stalo objektem i subjektem moci. Zdravotní diskurz pojímal též velké nároky na životosprávu hokejisty. Správný sportovec neměl pít alkohol, neměl kouřit, případně kouření co nejvíce omezit, zdravotnický diskurz kladl hokejistům na srdce, že kouření je nejškodlivější hlavně po skončení utkání, kdy plíce pracují naplno a potřebují čistý vzduch.³⁰² S vhodnou životosprávou souvisela také pracovní morálka a dobré rodinné vztahy přispívající „ke klidu a vyrovnanosti duševní, se kterou se musí počítat nejen při všech přípravách, ale hlavně při utkání.“³⁰³ Vysoké požadavky značí totální mocenský nárok prostoupený do hlubokého nitra hráčova těla, vznášející právo zasahovat do nejmenších buněk organismu.

Pozornost byla věnována i zařazení odpočinku a relaxace, rovněž tak doporučení pobývat ve zdravotně nezávadném prostředí a střídmosti ve stravování. To vše mělo podílet na hokejistově přípravě.³⁰⁴ Regulace společnosti se projevovala i imperativem zdraví. Jeho samozřejmé přijetí ve společnosti vyžadovalo vytvoření standardu normality, která segregovala nežádoucí hygienické návyky včetně jejich vědeckého označení za „nezdravé“.

5.13 Možnosti vykoupny poslušností

V analyzovaných brožurách, odborném i neodborném tisku se opakují dva základní motivy, které jsou v předkládané práci sledovány. Přičemž se oba dotýkají politiky těla. V prvním případě se jedná o nátlak kolektivního těla na jedince, tedy nutnost podrobení se individua celku. To bylo prezentováno zejména na aspektu adoptování sovětské pedagogiky, povahy patriotismu, přesvědčenosti, obranyschopnosti, masovosti i všestrannosti sportovce –

³⁰¹ Zpráva redakční rady sekce LH za období 1955/1956, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 314, inv. Č. 526, sign. 13/1h/3b.

³⁰² Lední hockey-Bruslení, roč. II, č. 12, 28. 4. 1950, s. 74.

³⁰³ Lední sporty, roč. I, č. 10, 1950, s. 59.

³⁰⁴ „Má-li tedy hráč-hockeyista na všechno stačit se svým časem, musí životosprávu tak upravit, jak vysoké má cíle...Musí být pamatováno dostatečně na spánek a odpočinek... Práce v zaměstnání přispívá k sebevědomí, části otužilosti i tělesné zdatnosti hráče...Hockeyista se vyhýbá zakouřeným místnostem a alkoholu, špinavému prostředí. Jest dbalý toho, aby nikde neprotydl, protože tím nejsnáze onemocní...Ukázňenost i v jídle prospěje každému hockeyistovi, poněvadž dokáže to u stolu, dokáže to i na ledě“ Lední hockey-Bruslení, roč. III., č. 2, 1951, s. 45.

hokejisty. Ve druhém případě šlo o dovnitř těla vstupující požadavky, ve kterých se snaží být moc ve svém nároku absolutní. Formulované apely a doporučení totiž prostřednictvím vědy modifikují podobu a povahu hokejistových orgánů, svalů i krevního oběhu.

Nutno vzpomenout, že jen zdraví a práce schopní jedinci – cvičenci i necvičenci, mohli uskutečňovat potřeby a přání vyšší moci socialistické diktatury. Tato moc jim sice umožňovala provozovat oblíbený sport, rekreovat se, pracovat na své zdatnosti. Snažila se dokonce zlepšit zázemí a technické podmínky pro provozování daného sportu, nicméně chtěla si tak zavázat své cvičící k loajalitě a maximálnímu nasazení. Vše navíc velmi důmyslně zahalila do hávu vědy, pokroku, lepších zítřků.

Biomoci, jak bylo předvedeno, jde o formativní přetváření mysli jedinců, včetně ovlivňování jejich volného času, výběru oblečení i estetiky těla.³⁰⁵ To platí i o ledním hokeji. Nejen hráči tohoto oblíbeného sportu, ale rovněž lidé ze sportovního zázemí, ze vzdělávacích ústavů, též i veřejné prostory se staly objektem, ale i prostředkem formativního působení s cílem upevnit budovaný poúnorový řád nyní konkrétně na sportovním poli. O závažnosti tohoto mocenského působení svědčí nároky poúnorové tělovýchovy a sportu nejen na tělo v obecné rovině, ale přímo na vnitřní orgány, svaly i buněčné tkáně. I na příkladu ideálů poúnorového ledního hokeje to dokládá tezi, že moc neulpívá pouze na povrchu, ale proniká hlouběji a zasahuje pod kůži jedincova těla až do jeho vnitřností – tak bylo patrné i v dobové odborné literatuře, která se lednímu hokeji v poúnorovém čase věnovala.

Jestli se sledované nároky politiky těla formulované moderním státem odrazily i ve sportovní praxi nahlédneme v následující kapitole na případu regionálního poúnorového ledního hokeje.

³⁰⁵ OSTA, D. Margaret a Sharon Ruth GUTHRIE. *Women and sport: interdisciplinary perspectives*. Champaign, IL: Human Kinetics, c1994, s. 315.

6 Teorie vs. Praxe. Příklad poučovacího ledního hokeje v regionu

6.1 Institucionální opora

Normativní podoba ledního hokeje formulovaná rozličnými brožurami časopiseckými i novinovými texty nebyla vlastní pouze těmto veřejným materiálům. Plakátové a ideální nároky nezůstávaly pouze deklaracemi. Snadno identifikovatelné foucaultovské disciplinační a dohlížecí mechanismy lze dohledat i v interní regionální praxi. Plošné plány určené pro krajské sekce ledního hokeje byly z centra ústředního výboru delegovány na hierarchicky níže postavené okresní hokejové oddíly, jejichž povinností bylo zadání plnit. V opačném směru byl kraj pro jednotlivé oddíly první instancí, na něž se obracely s žádostmi pomoc, finance či řešením sporů. Mocenská síť socialistické společnosti byla z hlediska institucí přehledně hierarchizovaná. To však neznamená, že by jednosměrné a jednoznačné byly vzájemné mocenské vazby. Prameny totiž převážně hovoří o nízké úspěšnosti zavádění teoretických pouček do hokejové praxe a o slabém plnění předepsaných úkolů. Ale jaké to vlastně ústředním výborem formulované úkoly rezonovaly na Ostravsku?

Dle Směrnice z ÚV Sokola sekce ledního hokeje, byla základem univerzálnost hokejisty. V dobových pramenech bylo pravidelně upozorňováno nejen na zvyšování dílčí – tedy hokejové vyspělosti, ale též na potřebu všestranné zdatnosti sportovců, díky které by mohli být během hrozící války takto vychovaní cvičenci univerzálně využiti. Rovněž se tak měla všestrannost uplatnit i v profesním životě, na pracovišti jedince. Proto měla být i dílčí instance - hokejová sekce vedena dle sovětského vzoru právě na zásadách „všestrannosti, účelnosti a posilování zdraví“.³⁰⁶ Také jednání IX. sjezdu ČOS „potvrdila, že klíčovým úsekem výstavby socialistické výchovy jsou oddíly“.³⁰⁷ Jejich úkoly byly shrnuty do čtyř bodů.

Charakteristické jsou proto v daném ohledu preferovaná hierarchie cílů a hodnot při vedení jednotlivých oddílů ledního hokeje. V jejich rámci (1) měli být cvičenci vedeni k „oddanosti naší lidově demokratické republice, k budování socialismu v naší vlasti, k aktivnímu boji za mír, v duchu věrného přátelství a lásky k SSSR a generalissimu Stalinovi, k nezměrné vděčnosti a lásce prezidentu Klementu Gottwaldovi“³⁰⁸, dále (2) bylo žádoucí

³⁰⁶ Směrnice z 12.6.1952 z ÚV Sokola sekce ledního hokeje, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁰⁷ Směrnice z 12.6.1952 z ÚV Sokola sekce ledního hokeje, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁰⁸ Tamtéž.

prostřednictvím a v rámci místních organizačních jednotek zabezpečit všestranný tělesný rozvoj a zdraví cvičenců, jež byly předpokladem dobrých sportovních výsledků a výcviku. Přičemž hlavní všestrannou přípravu měla pokrývat příprava na soutěže TOZ. V bodu dalším (3) měla socialistická tělovýchova zabezpečit neustálý vzestup sportovních výkonů celého oddílu i každého cvičence jednotlivě. A konečně (4) měl být výcvik zaměřen „tak, aby cvičenci ve sportovních oddílech a jejich družstvech mohli cvičením zvyšovat výkonnost své práce a byli tělesně připraveni k obraně vlasti.“³⁰⁹ Z hlediska foucaltovského chápání moci se vlastně hokejové oddíly, jakožto nejmenší instance společensky hierarchizované sítě, měly proměnit v nejtenčí vlákna moci. Jedincovo formování bylo zajištěno každodenní návštěvou hokejového oddílu velmi nenápadně a též i velmi účinně. Proces formace probíhal jemně až téměř neviditelně.

Za splnění požadavků, které měla sjednocená pounorová tělovýchova na jedince, potažmo sportovní mužstva, byla v tomto případě odpovědná krajská sekce ledního hokeje. Oblastní dozorcí mechanismus měl rovněž povinnosti, které musel dle ústředního výboru plnit. Jednalo se zejména o následování vzorů sovětské fyzkultury. Dále o kontrolu metodického, ideového a organizačního koncipování práce trenérů a cvičitelů s přihlédnutím k hlavním zásadám masovosti, ideovosti a výkonnosti v rozvoji sportu. Směrnice pro práci krajských sekcí, která byla schválena předsednictvem ÚV Sokola v Praze, vyjmenovávala pět základních úkolů. Jednalo se o (1) zavedení systému tělovýchovy a sportu podle sovětského vzoru, (2) všestrannou pomoc rozvoji sportu v rámci kraje (zvyšování masovosti, ideovosti, výkonnosti), (3) provádění dobrovolných praktických instruktáží příslušného sportu, (4) sledování metodické, výchovné a organizačních činností okresních sekcí, (5) prověřování a sledování práce cvičitelů.³¹⁰

Dle pramenů měl tolik oblíbený lední hokej „podporu strany a vlády a všechny předpoklady k morálnímu, politickému a technickému zvýšení úrovně a tím i předpoklady pomáhat k pracovní a branné zdatnosti, dobrými výkony pak poskytovat pracujícím radost a potěšení k úspěšnému plnění budovatelských úkolů a na mezinárodních kolbištích proslavovat jméno čs. sportovců.“³¹¹ Dále se Plán rozvoje a ukazovatel úkolů řídicí sekce ledního hokeje SVTVS na rok 1954 vymezoval vůči nežádoucím jevům přezívajícím z dob minulých:

³⁰⁹ Směrnice z 12.6.1952 z ÚV Sokola sekce ledního hokeje, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³¹⁰ Směrnice pro práci krajských sekcí (podle schválení předsed. ÚV Sokola), ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³¹¹ SVTVS – Plán rozvoje a ukazovatel úkolů řídicí sekce ledního hokeje SVTVS na r. 1954, KV ČSTV Ostrava, Čs. svaz tělesné výchovy – krajský, invent.č.514, číslo kartotéky 305.

„Hlavní úkoly z plánu rozvoje na rok 1954 jsou nadále provádět očistu ledního hokeje v ČSR od všech buržoazních přežitků. Provést prověrku práce všech funkcionářů ledního hokeje a vyměnit ty, kteří zanášejí do sportu nezdravé tendence.“³¹² Tyto obecně formulované cíle dostávaly v krajích konkrétní podobu, za níž byly odpovědné regionální konkrétní hokejová oddělení.

V usnesení z celostátní porady krajských sekcí ledního hokeje konané ve dnech 15.-16. 11. 1952 se objevily tendence ke kolektivnímu uchopení daných úkolů. Účastníci si vytyčili požadavky na důslednější zakomponování fyzikálních zkušeností do plánů práce československých hokejových družstev, dále hromadně potvrdili význam socialistické výchovy hráčů ledního hokeje, jež se jevila jako navýsost politické téma: „zmobilizujeme kádry dobrovolných pracovníků s pokrokovým nazíráním na poslání tělovýchovy a budeme se opírat o zkušenosti sovětské fyzikultury.“³¹³ Zdisciplinovaní jedinci si měli uvědomit svou odpovědnost a začít vnímat povinnost s nejvyšší vážností. Kýženým bylo i vedení boje proti „samoučelnému nazírání na sport a lední hokej zvláště.“³¹⁴ Účastníci porady se shodli na „nekompromisním provozování hokeje na pracovištích, kde ve spolupráci s ROH a ČSM může jediné být zajištěna správná linie výchovy socialistického člověka“.³¹⁵ Jednalo se i o propagaci socialistického hokeje: „agitačně budeme zajišťovat účast hokejistů na oslavách 1. máje, Běhu vítězství a Sokolském dnu v jednotách na pracovištích, jelikož jsme si vědomi, že tělesná výchova a sport je účinným prostředkem výchovy socialistického člověka a proto všechny své úkoly chápeme jako politicky důležité a tak je také budeme plnit“.³¹⁶ Zmíněné závazky demonstrují (přinejmenším) formální přitakání na mocenskou manipulaci, kterou si moderní stát nárokuje jedince a kolektivy. Načež se přitakávající stanou sebedisciplinovanými, jelikož zdánlivě dobrovolně – z vlastní vůle, formulují požadavky a cítí se za ně odpovědní.

Z obecných tělovýchovných úkolů vyplývaly konkrétnější instrukce obsahující důslednější kontrolování jednotlivých oddílů po stránce organizační, ideové i fyzické. Konkrétně Ostravská sekce ledního hokeje chtěla zaručit po všech stránkách úspěšnou

³¹² Tamtéž.

³¹³ Usnesení celostátní porady předsedů krajských sekcí ledního hokeje konané 15.-16.11.1952, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, inv. č. 194, karton 87.

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ Usnesení celostátní porady předsedů krajských sekcí ledního hokeje konané 15.-16.11.1952, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, inv. č. 194, karton 87.

přípravu a provedení I. Celostátní Spartakiády³¹⁷ a zajistit na ní maximální účast „závodníků ledního hokeje a využít příprav k dalšímu rozšíření počtu aktivních sportovců a jejich účasti v oddíle všeobecné průpravy.“³¹⁸ V jinde již zmíněné snaze po maximálním podchycení občanů se hodlala regionální sekce soustředit na „práci ke zlepšení podmínek pro provozování LH na naší vesnici, zajistit maximální využití přírodního ledu organizováním soutěží“.³¹⁹ Neopomenuto mělo být „zvyšovat úroveň politicko-výchovné práce v oddílech, zlepšit učebně sportovní práci a lékařské prohlídky, spolupracovat při výchově nového sportovce a diváka.“³²⁰ Ostravská sekce se zavázala k obligátnímu využívání „všech zkušeností sovětského hokeje a zajištění co největšího růstu našich oddílů a co nejlepší jejich umístění“. Samozřejmým se stalo zasazení se o „zpevňování a zlepšování práci sekce ÚV DSO Sokol, chceme dobudovat oddílové sekce, věnovat jim větší péči a pozornost“.³²¹ V neposlední řadě si sekce vytyčila „dodržovat plán instruktaží, který vyplývá z povinnosti patrona utužovat a zdokonalovat osobní styk. Chceme také při celostátních poradách podchytit rozšiřování zkušeností z krajů z nejlepších jejich oddílů ledního hokeje.“³²²

Sledování krajského institucionálního zázemí nabízí vhled do praxe šíření ústředního vědění do krajů. Distribuce norem a úkolů do regionů svědčí o tom, jaké proklamace měly skutečně rezonovat v celé hierarchii. Zakládání a působení regionálních a krajských instancí mělo sloužit k co možná nejširšímu podchycení mas a účinnému působení moci. Krajské a okresní sekce totiž měly figurovat jako garanti politizace sportu a ledního hokeje i na místní úrovni. Měly totiž v ideálním případě synchronizovat režimní snahy a tendence. Instituce tohoto typu nejsou rozhodně hodnotově neutrální, samy totiž podle mého soudu ztělesňují dohlížecí panoptikon, jakousi kontrolní věž, která není viditelná. Jak uvádí Michel Foucault, v disciplinované společnosti jsou ohniska kontroly rozmístěna rovnoměrně po její celé šíři. Neexistuje jediný zdroj moci, ale více institucí, jež dohlíží na dílčí pole.³²³

³¹⁷ I. celostátní spartakiáda v roce 1955 měla prvořadý význam a režim ji podřizoval i hokejovou přípravu hráčů.

³¹⁸ Plán rozvoje Ostravské krajské sekce ledního hokeje na r. 1955, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³¹⁹ Tamtéž.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ Tamtéž.

³²² Plán rozvoje Ostravské krajské sekce ledního hokeje na r. 1955, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³²³ Foucault Michel, Dohlížet a trestat: Kniha o zrodu vězení, Dauphin, Praha, 2000, s. 276.

6.2 Trenér jako politik

Sovětská předloha inspirovala prostředí československého ledního hokeje i v zavedení fyzkulturou osvědčených trenérských rad. Hlavní funkcí těchto dozorčích orgánů byla koordinace výchovného působení jednotlivých trenérů a očekávání režimu. Nadřazený orgán, který trenérská rada pro jednotlivé trenéry představovala, či měla představovat, si totiž svou činností nejen pojišťoval jejich loajalitu, ale především cíleně korigoval jejich výchovné působení, světonázor a vštěpoval jim konkrétní zásady, na nichž byl systém postavený. Produktem dozoru těchto instancí měl být nový typ trenéra – odborník v konečném důsledku i svým vlastním tělem a osobností legitimizující, potvrzující a propagující poúnorové poměry jako takové. Potřeba existence trenérských rad byla zdůvodňována poukazem na kritizovaný buržoazní sportovní systém, jenž se neosvědčil. Logicky pak nová poúnorová organizace tělovýchovy měla přinést slibovaný progres ve všech odvětvích včetně ledního hokeje.³²⁴

Trenérské rady chtěly korigovat práci jednotlivých hokejových oddílů a soustavně dohlížet nad jejich správnou výchovnou metodikou. Velmi dbaly na zajištění ideovosti v práci oddílů. V ní se nejdůležitějším prvkem měly stát besedy, přednášky či promítání filmu.³²⁵ Dobový aktér, tedy hokejista, by byl těmito aktivitami, tedy mocenskými mechanismy v podstatě zcela vtáhnut do systému, jenž jej formoval. Besed, přednášek či filmové projekce se měl totiž zúčastnit ve svém volném čase. Jeho přítomnost na těchto akcích byla vnímána zcela přirozeně a nenásilně, jako výraz kolektivity a kamarádství.

Jedním z největších nedostatků, na něž si hodnotící reporty z archivu stěžují, byl personální podstav uvědomělých činovníků ledního hokeje. Lépe řečeno nouze o zdatné a uvědomělé a s režimem identifikované cvičitele a trenéry.³²⁶ U většiny z nich bylo postrádáno spojení odborné stránky s výchovnou, ve smyslu spojení 'cvičitel-vychovatel'. Stěžejním úkolem ledního hokeje bylo vedení boje za „nové formy práce proti všem nezdravým

³²⁴ „Komise reprezentantů, které byly v dřívější struktuře nedokázaly zlepšit stav věcí, stejně tak nepomáhaly nám podchytit trenéry a neměly také vliv na jejich výchovu. Teprve po návratu studijní komise ze SSSR naše struktura se mění a zřizují se trenérské rady, které nepečují jen o reprezentanty, ale mají dozor i nad trenéry. Jaká důležitost se trenérským radám přičítá, je vidět z toho, že předseda této rady je I. místopředsedou sekce.“ Plán rozvoje Ostravské krajské sekce ledního hokeje na r. 1955, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³²⁵ „Jaké jsou hlavní úkoly propagačně agitačního úseku? Především soustavně pečovat o správnou ideovou výchovu všech členů oddílu. Na besedách a aktivech je třeba hovořit o smyslu a poslání naší tělesné výchovy, o významu sportu pro upevnění přátelství mezi národy, o podmínkách, která dnešní naše lidově demokratická republika pro rozvoj sportu dává. Důležité prostředky výchovy sportovce jsou besedy, přednášky, promítání filmu a podobně...“ Hrajeme lední hokej, Praha 1951, s. 8.

³²⁶ „Slabinou je ideová práce, která v našich oddílech prováděna nesystematicky, jen živelně bez zaměření k výchově socialistického sportovce a diváka. Tento stav je zaviněn hlavně nedostatkem cvičitelů, kteří by oddílu dali správnou náplň.“ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

přežitků nejtěžší a vyžaduje obětavé práce všech pracovníků na tomto úseku.³²⁷ Očekávanými vlastnostmi, kterými měl ideální trenér disponovat, byla v první řadě politická vyspělost, za ní se objevují pedagogické schopnosti, umění organizace kolektivu, schopnost dbát na pravidelnost lékařských prohlídek a rovněž znalost hráčova soukromého prostředí.³²⁸ Trenér ledního hokeje se v tomto poúnorovém kontextu všeobecné politizace stal politickým pracovníkem.

Významným elementem tělovýchovy, sportu i ledního hokeje proto byla nezbytná nutnost podchytit a adekvátně organizovat výchovu trenérů, jak dokazují Tréninkové plány vydané krajským výborem pro tělesnou výchovu a sport v Ostravě v roce 1953. Důsledné uskutečňování a práce podle zásad oficiálních vzorů učebních programů a plánů se mělo stát „návykem a potřebou všech cvičitelů a trenérů při rozšiřování masové základny tělesné výchovy a sportu mezi pracujícími a při zvyšování sportovních výkonů našich reprezentantů.“³²⁹ Základním postulátem socialistické tělovýchovy měla být výchova „špičkových závodníků v uvědomělé, zdravé, vysoce ukázněné a odvážné budovatele a obránce socialistické vlasti.“³³⁰ Proto učebně metodická komise KVTVS svolala všechny předsedy krajských trenérských rad, aby je seznámila s těmito úkoly a vzorovými programy a plány.³³¹

Trenér měl vést k získání Fučíkova odznaku, čímž systém dával najevo, že hodnotnější z hlediska úspěšnosti hokejisty měly být kvality socialistického občana a až pak vlastnosti související s jeho talentem pro daný sport.³³² Povinností trenéra bylo též vypracovávat individuální plány činností s ohledem na různost povah a předpokladů jednotlivých hokejistů.³³³ Trenéři byli povinni sledováním ediční činnosti, výroby výzbroje, spoluprací

³²⁷ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³²⁸ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³²⁹ Tamtéž.

³³⁰ Tamtéž.

³³¹ Tréninkové plány krajských reprezentantů, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 316, inv. Č. 531, sign. 13/1h/4c.

³³² „Výchovných forem je dost, když se podíváme do překladů Makarenka a Butoviče, kteří řeší výchovu v kolektivu, kázeň pokládá za nejlepší prostředek k dosažení úspěchu a řeší princip perspektivní linie. Cíl musí být spojen s osudem společnosti, perspektiva má být spojena s osudem národa.“ Usnesení předsednictva ÚV Sokola „Účinněji přispět k budování vlastenecké obrany“. Eduard Farda, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, inv. č. 194, karton 87.

³³³ Tamtéž.

s lékaři a „prováděním usnesení předsednictva ÚV Sokola o branné schopnosti a vlastenecké obraně vlasti.“³³⁴

Mezi vytyčené nároky na cvičitele a trenéry patřila kromě zmíněné politické spolehlivosti a pedagogického umu i celá řada osobnostních vlastností. Čili nejenže trenér náležitě utvářel svěřence a působil ve smyslu jejich osobnostní a tělesné disciplinace, on sám podléhal obdobným formativním nárokům. V jeho případě šlo zejména o zásadovost, důslednost, přesnost, ukázněnost, čestnost, lásku k práci, obětavost a optimismus. Jedině takováto integrální osobnost, jež byla produktem moderní socialistické výchovy, se mohla stát stabilním prvkem systému. Ten na oplátku nabízel záruku vzdělání, zdraví i práci. Takže nejen hráč měl být výkladní skříní poúnorové politiky těla, obdobná role byla nakonec přisouzena i jeho trenéru. Ba co víc, cvičitel byl právě tím zajímavým subjektem/objektem mocenského působení – sám formován jakožto objekt měl formovat coby subjekt své svěřence v duchu stejné politiky těla.

Dnes se zdá, že pečovatelská a nároková státní moc zbavovala jedince jejich originality a autonomie, stejně tak aktivního svobodného rozhodování o vlastních životech. Navíc rafinovanějším se celý proces zdá býti při zjištění, že péče a bezpečí měly být vykoupeny poslušností a uniformitou. Ovšem v liniích dobového uvažování spočívalo štěstí člověka právě v onom přitakání poměrům. V duchu socialistické morálky měli být sami jedinci ztotožnění s „centrálním plánováním“ a řízením vlastních životů. Z hlediska marx-leninského paradigmatu společenské výchovy mělo být absolutní „odevzdání se“ do rukou státu vlastně pozitivně přijímáno tehdejšími aktéry, neboť to konvenovalo s dobovou morálkou a hodnotami minulé společnosti.³³⁵

Hodnocení práce okresních oddílů ledního hokeje na Ostravsku pro rok 1953 nebylo uspokojivé, přičemž za hlavní nešvar platila chabá propagačně výchovná práce, jež měl trenér a cvičitel v popisu své práce. Proto krajská sekce přistoupila k apelu, jenž měl cílit na každého člena „hokejové rodiny“: „Každý člen musí pochopit, že záleží především na něm jak dalece se nám podaří splnit úkol růstu ledního hokeje, a tím nastoupit cestu zvýšení jeho úrovně.“³³⁶ Bylo nutno plnit úkoly s vynaložením všech vlastních sil a „mít ukázněné vystupování a jednání spolu s úsilím o výstavbu nové vesnice. To jsou zbraně, kterými je nutno proti

³³⁴ Usnesení předsednictva ÚV Sokola „Účinněji přispět k budování vlastenecké obrany“. Eduard Farda, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, inv. č. 194, karton 87.

³³⁵ HOFFMANN, David Lloyd. *Stalinist values: the cultural norms of Soviet modernity, 1917-1941*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, s. 185-186.

³³⁶ Opatření v rozvoji ledního hokeje, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

buržoazním zbytkům bojovat.“³³⁷ V postupu proti „všem přežitkům, které v ledním hokeji ještě jsou se musí stát hlavní zbraní zlepšená propagačně výchovná práce.“³³⁸ Ta totiž v oddílech nebyla na takové úrovni, aby mohla být označena za „mocného pomocníka“ socialistické tělovýchovy.³³⁹ Ideová, propagační a kázeňská opatření měla úroveň ledního hokeje více přiblížit ideálu nárokováným státní politikou.

Nevyhovující se jevila i práce s hokejovou mládeží, jejíž trenéři postrádali „správné“ schopnosti.³⁴⁰ Nespokojenost i v tomto případě opět narážela na problém nedostatečně kvalifikovaných cvičitelů: „Dorostenecká družstva jsou většinou bez vedení a bez cvičitele. Dospělí závodníci se jejich výcviku nevěnují. Mnoho jednot dorostenecké družstvo nemá, nebo jej vede pouze evidenčně pro splnění požadavků na soutěž.“ Zkrátka „[v]elkým nedostatkem, který brzdí vývoj ledního hokeje je nedostatek školených cvičitelů.“³⁴¹ Zpráva dále hovoří o absentující autoritě trenérů i o tom, že „jednoty nevysílají svoje trenéry do škol ledního hokeje, a tím se práce při treningu skládá pouze ze samoučelné jízdy. Vážné nedostatky se projevují ovládáním techniky hry, střelby a taktiky, která nemá u našich oddílů dostatečné úrovně a často se hraje „hurá systém“.“³⁴²

Nelibě komentovala hodnotící zpráva z roku 1953 výchovu volných vlastností, za níž stáli trenéři. Údajně její podcenění totiž mělo vést k primadonství, sólistu a znemožňovalo účinně pracovat ve prospěch odstranění těchto „buržoazních přežitků“.³⁴³ Kromě trenérů směřovala kritika i do širších řad hokejových funkcionářů. U vedoucích činníků jednot se také „dosud nepodařilo odstranit nezdravý klubismus“.³⁴⁴ Navíc bylo zjištěno, že krajská sekce úkoly na dílčí oddíly efektivně a spolehlivě nepřenáší, a tím se stává, že „oddíly nejsou informovány o akcích ústřední sekce.“³⁴⁵ Znamenalo to snad, že mocenská síť byla nedokonalá či se snad potvrzuje, že je totální jen ve svém nároku? Především to dokládá, že

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Opatření v rozvoji ledního hokeje, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³⁴⁰ „Je cítit nedostatek kvalifikovaných instruktorů. Mnoho musíme doháněti. Potřebujeme v první řadě dostatek oddílových vedoucích mládeže, vedoucích mládeže v okresech, kteří s láskou a dobrým úmyslem budou se starati o výchovu budoucích reprezentantů.“ Zpráva za uplynulou sezónu 1951/52, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁴¹ Tamtéž.

³⁴² Tamtéž.

³⁴³ „V otázce mládeže je též velký nedostatek. U nich je nedostatečné materiální zajištění a vedení mládeže též není dobré. Podceňuje se důležitost výchovy morálně volných vlastností dorostenci a to je vede k primadonství.“ Zpráva za uplynulou sezónu 1951/52, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ Zpráva za uplynulou sezónu 1951/52, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

mocenské vztahy neexistují v černobílém provedení, nejsou jen vládci a ovládaní. Mocenské vztahy jsou spíše složitěji vytvářeny a formovány skrze vzájemné působení jednotlivých subjektů ve společnosti.³⁴⁶

De facto obdobná role formovaného i formujícího a vychovávajícího aktéra byla přisuzována rovněž rozhodčímu.³⁴⁷ Nástrojem jeho působení se stala pravidla ledního hokeje dodávající hře řád, tedy opět nutící hráče respektovat jim předkládaná pravidla a ovládat svou libovůli – ostatně bez pravidel by v podstatě hokej nebyl ani možný. Žádoucí v každém případě bylo, aby způsobem, který rozhodčí k interpretaci pravidel zvolí, došlo u hráčů k „uvědomění si základů mravního nazírání na sport“.³⁴⁸ Hodnocení hovoří o výkonu rozhodčích při Sportovních hrách mládeže jako o uspokojivém, neboť se „mezi vyrůstajícími mladými hockeyisty našli vychovatelé – rozhodčí pozorní posluchači. Zde měli rozhodčí široké pole působnosti a věřte že ji také plně využili, protože taková práce těšila.“³⁴⁹

Role rozhodčího tedy nespočívala pouze v momentálním vedení zápasu, ale v řízení celého mravního dospívání každého jednotlivého hráče. Proto byli sami v rámci měsíčních kurzů Škola ledního hokeje cvičeni v duchu socialistické morálky a hodnot. V ideálním případě pak měl mít každý oddíl ve svých řadách rozhodčího, který je „nejlepším učitelem celého dění při zápase. Kolik zbytečného rozčilení ušetřili by si všichni, kdyby někdo z vlastního oddílu dovedl přesvědčit ostatní, že rozhodnutí rozhodčího bylo správné. K dosažení toho bychom měli pomáhat všichni, a hlavně trenéři a cvičitelé.“³⁵⁰ Však archivu jsou dohledatelné kusé informace o jejich nedostatečném množství.³⁵¹

Na ideové práci se měli kromě trenérů a rozhodčích však podílet všichni činovníci v oblasti ledního hokeje. Toto přesvědčení lze doložit na dopisu, jenž došel na krajský výbor v Ostravě. Nadšený milicionář a podporovatel regulí vybízel krajské úřady k vyšší aktivitě: „Pro Vaší informaci sděluji Vám současně že by bylo naprosto nesprávné domnívat se že práce výchovně-politická je výlučně prací referenta pro ideovou výchovu, naopak dnes je

³⁴⁶ Foucault, M., *Dějiny sexuality I.*, Praha: Herrmann a synové, 1999, s. 110-111.

³⁴⁷ „Staré nazírání na rozhodčího se dnes již mění, již se správně chápe poslání rozhodčího, který nikoho nesoudí, ale snaží se poctivým rozhodováním vést a udržet hru v mezích pravidel, chrání zdraví hráčů.“ Usnesení předsednictva ÚV Sokola „Účinněji přispět k budování vlastenecké obrany“, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁴⁸ Usnesení předsednictva ÚV Sokola „Účinněji přispět k budování vlastenecké obrany“, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁴⁹ Tamtéž.

³⁵⁰ Usnesení předsednictva ÚV Sokola „Účinněji přispět k budování vlastenecké obrany“, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁵¹ Hodnocení úrovně ledního hokeje pro uplynulou sezónu 1952/1953. ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

každému jasné, že v rámci naší sjednocené tělovýchovy musí se o politickou výchovu starat především všichni aktivní funkcionáři, všichni pracovníci, kteří práci podobnou zastávají – zvláště důraz nutno klásti především na trenérské a cvičitelské kádry. Především okresní srazy jasně ukázaly, jak je zapotřebí věnovat pozornost výchově především trenérů. Tito budou i v budoucnu nejdůležitějšími faktory pro výchovu mladých sportovců – obránců vlasti. Zvláště dnes kdy z mezinárodního hlediska je situace vážně napjatá je nutno si uvědomit to, že i zimní sport jako je lední hokej – i když je sportem populárním – má hlavní úkol výchova zdravé, tělesně zdatné a politicky a morálně vysoce vyspělé kádry, které nám budou zárukou i obranyschopnosti našeho národa. Všechny tyto úkoly stojí před námi všemi a je zapotřebí, aby na příklad ve všech jednotách či oddílech v našem kraji staly se besedy zvykem přesně tak jako je máme i my pravidelně. Tuto perspektivu, kterou jsem tímto naznačil jistě, že chceme a budeme plnit zvláště u nás v našem ostravském kraji – kraji, který je železným srdcem naší republiky, a který současně má kádr nejlepšího budovatele socialismu. Těším se v budoucnu na spolupráci s Vámi všemi! Čest práci!“³⁵²

Doručený dopis je projevem jednotlivce, vypovídá však o tom, že v některých případech mohla být státní výchova úspěšně realizována – pisatel se angažuje v souladu s režimními potřebami. Je poslušným a sebedisciplinovaným jedincem, jenž se naučil a přijal za své vnější nároky. Zůstává však nezodpovězenou otázkou, zda není jen výjimkou...

6.3 Trenérské rady

Kromě výchovné funkce se trenérské rady staraly o propagaci, zajímaly se o zdravotní znalosti ovlivňující výkon sportovce a v neposlední řadě byly garantem branných dovedností, kterými měl jedinec disponovat. V úkolové práci musely být trenérské rady synchronizovány s obecně tělovýchovnými principy. Za tím účelem se skládaly z jednotlivých subkomisí – konkrétně šlo o propagačně výchovnou, učebně-metodickou, disciplinární, hospodářskou a komisi rozhodčích.³⁵³ Zprávy Ústřední trenérské rady však často klasifikovaly reálný stav v krajích jako nedobrý, neboť nedocházelo k nenaplnění hlavních úkolů krajským trenérským radám svěřených. Nespokojenost zasahovala i do hierarchicky níže postavených institucí. Krajskou sekci byl průběžně vyvíjen nátlak na zajištění kvalitní práce okresních rad, poněvadž podle informací o reálném stavu ledního hokeje se realita ideálním představám a

³⁵² ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 190, sign. 14/Sok/9c.

³⁵³ Tamtéž.

přáním nepřibližovala.³⁵⁴ Nezvládnutí práce trenérských rad lze totiž chápat jako ohrožení budování nové socialistické výchovy i celého socialistického projektu. Proto bylo nanejvýš podstatné, aby kraje a oddíly maximálně plnily předepsané centrální požadavky.

Například podle sdělení zprávy za sezónu 1951/1952 se hokejová sekce v přípravném období nescházela, což tamní trenérská rada neřešila. Většina členů sekce totiž nebyla přesvědčena o potřebě setkávat se i mimo sezonu a „považovala práci v letním období za zbytečnou“.³⁵⁵ Ostravská krajská trenérská rada byla ustavena na 9 lidech, z nichž „tři odpadli a neprojeví z různých příčin zájem o práci“.³⁵⁶ Krajská trenérská rada se sešla celkem 4x a z dokumentu plyne, že nesplnila plánované úkoly. Šlo zejména o chybějící kartotéku reprezentantů, ustavením jen dvou kádrů družstev, rovněž „dosud nepřipravila Sportovní školu mládeže“. Hodnocení obsahovalo informaci o nedostatku cvičitelů v kraji a o stále ještě nezahájené práci učebně-metodické komise v týmech VŽKG a KP Opava.³⁵⁷ Tyto a další konkrétní nedokonalosti trápily ostravský lední hokej, který měl vzhledem k exkluzivitě tohoto kraje být podle interních materiálů ztělesněním železné vůle, dělnické píle a přísné disciplíny.³⁵⁸ Nedocházení na schůze a pasivita hokejových činovníků byla z pohledu dohlížecího státu nepřijatelná, mocenské vztahy se mohly jen obtížně budovat při laxním přístupu jednotlivců. Musela být zjednána náprava.

Je evidentní, že nárok a ideál mocenského působení se od reality lišil. Kritizovaný formalismus, samoučelnost a očividné nerespektování příkazů shora znamená, že mocenské vztahy přesahují hranice státu. Ten totiž není schopen pojmut je do sebe všechny. Rovněž to podporuje Foucaultovu tezi o neexistenci jediného archetypu moci, která manipuluje celou společností. Autor shledává, že moc je spíše podoba strategie, jejíž vliv plyne z disponování, manévrování a taktizování. Jejím nezbytným předpokladem je pluralita střetávání mocenských linií, jež se protínají, překrývají, negují i posilují.³⁵⁹

³⁵⁴ „Lední hokej se stal masovým sportem a patří k neúspěšnějším sportům u nás a má vynikající úroveň, která je důležitým politickým prostředkem... Je třeba se na tuto práci [práce ústřední trenérské rady – pozn. MV] dívat jako na politický třídní boj, který svádíme na poli sportu. Každý neúspěch našeho národního mužstva je kvitován jako neúspěch naší pokrokové tělesné výchovy, který využívá reakce. Je třeba dívat se na naši práci velmi vážně, abychom splnili usnesení o tělovýchově a sportu.“ Zápis celostátní porady předsedů KTR sekce LH dne 23. a 24.5.1953, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, Čs. svaz tělesné výchovy – krajský, invent. č. 514, číslo kartonu 305.

³⁵⁵ Zápis celostátní porady předsedů KTR sekce LH dne 23. a 24.5.1953, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, Čs. svaz tělesné výchovy – krajský, invent. č. 514, číslo kartonu 305.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Zpráva za uplynulou sezónu 1951/52, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁵⁸ Rozbor práce sekce LH KVS v roce 1952, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁵⁹ Foucault, M., Dějiny sexuality I., Praha: Herrmann a synové, 1999, s. 104-107.

Krajská sekce ledního hokeje v Ostravě například přistoupila ke zcela konkrétním krokům usilujících o nápravu neutěšeného stavu. Striktně rozhodla o tom, že besedy a další manipulativní nástroje „ideové práce“ se musí konat 1x za 14 dní, protože „besedy byly hlavním článkem výchovné práce závodníků a součástí povinné části PPOV“.³⁶⁰ Kraj též zadal povinnosti pravidelně pečovat o vývěsní skříňku oddílu, neboť „ta má být zrcadlem života oddílu, ukázat dobré výsledky práce a kritizovat nedostatky. Úpravu skřínky provádět nejdéle 1x za 14 dní“³⁶¹. Dle opatření Krajského výboru opatření se měly stát besedy „nedílnou součástí tréninků, cvičení po celý rok a aby také diskuze po zápasech byly samozřejmostí“.³⁶² Až na dvě výjimky (VŽKG A KP Opava) nepracoval dle opatření žádný oddíl ledního hokeje podle celoročního plánu, takže po celé přechodné a přípravné období tréninky nebyly, a tím ani besedy.³⁶³ Sekce se zabývala několikrát také ideovou výchovou i ideovými tématy a „propagačně výchovný pracovník učinil opatření pro výchovu diváků i závodníků před zápasem na Zimním stadionu, především v Měsíci čs.-sov. přátelství propagací sovětské fyzkultury, podniků, pořádaných v rámci tohoto Měsíce, propagací závazků sportovců a zejména hokejistů k 35. výročí Velké říjnové revoluce“³⁶⁴. Obecně byla za příčinu nezdaru považována nedostatečná výchova a skutečnost „že většina oddílů nemá propagačně výchovného referenta a nezaměřuje svou práci ideově“.³⁶⁵ Nápravu situace, tedy zajištění vzdělání a vychování zodpovědného ideového pracovníka, měla zajistit účast některého z hokejových zaměstnanců na Škole ledního hokeje. Jednalo se o čtyřtýdenní školení, na jehož konci mělo dojít k automatizaci a internalizaci socialistického pojetí tělovýchovy.³⁶⁶

6.4 Brannost

Alfou omegou pouťorové sjednocené tělovýchovy se stala otázka fyzické zdatnosti cvičenců, tedy tolikrát již připomínaná brannost. Právě ta byla jedním z nejsledovanějších

³⁶⁰ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³⁶¹ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ Rozbor práce sekce LH KVS v roce 1952, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁶⁵ Rozbor práce sekce LH KVS v roce 1952, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 192, sign. 14/Sok/9c.

³⁶⁶ Tamtéž.

aspektů a současně i kritériem pro hodnocení československé tělovýchovy. Tendenci dokládají poznatky z celostátního aktivu krajských trenérských rad přetavené v ostravském případě do podoby usnesení jednoznačně „demaskující“ účel tělovýchovy, sportu i ledního hokeje: „Trenéři a cvičitelé si uvědomují důležitost zavedení branné výchovy do přípravy hokejistů. Zvyšování brannosti ve výcviku pomohou při přípravě nováčků před nástupem do vojenské služby a tím účinně přispějí k obranné schopnosti naší socialistické vlasti. Pomohou také práci Svazarmu.“³⁶⁷

Ostravská trenérská rada (OTR) tak měla „pomoci ústřední trenérské radě při širším výběru do národní mužstva“ konkrétně tím, že z krajských reprezentantů, mužstev a finalistů SHM navrhne politicky, pracovní a výkonnostně nejlepší hráče a „oznámíme je do 6. 6. 1952 ÚTR v Praze“.³⁶⁸ Tato sekce se rozhodla soustředit při výchově reprezentantů „nejen na technickou přípravu, ale především na výchovnou činnost, a být v úzkém styku s jejich pracovištěm“.³⁶⁹ Rovněž se tamní trenérská rada měla „starat i o individuální plán reprezentantů“.³⁷⁰ OTR měla stanovit ve svých řadách „dopisovatele“, který bude v přímém styku s okresy a oddíly a bude tlumočit jejich zkušenosti z celoroční práce oddílů odbornému měsíčníku Lední hokej – Bruslení.³⁷¹ V neposlední řadě měla OTR spolupracovat s lékaři a pomoci rozhodčím při jejich výchovné práci.³⁷² Usnesení bylo rozesláno do okresních hokejových oddílů a tamní funkcionáři ručili za zveřejnění a snahu jednotlivé body naplňovat. Jejich povinností bylo rovněž o svých aktivitách nadřízené informovat.

Jak již bylo zmíněno, pouze detailní znalost o populaci umožní modernímu státu intervenovat do aktéřova života. Informace o něm jsou získávány dotazníky, formuláři, reporty. Tento trend sofistikovanějšího dozorování a evidence potvrzují také archivní prameny z hokejové oblasti. Plán práce trenérské rady sekce ledního hokeje KVS Ostrava z 23. 6. 1952 například obsahoval úkol provést průzkum v oddílech mistrovské soutěže i krajského přeboru dotazníkovou formou. Dále se jednalo o sledování zdravotnické péče, zejména pravidelné kontroly u lékaře, dále průzkumu podléhaly informace o uskutečňování škol mládeže ledního hokeje či speciální péče o reprezentanty.³⁷³

³⁶⁷ Zápis z aktivu předsedů kraj. trenér. rad konané v Tyršově domě ve dnech 24.-25.5.1952, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁶⁸ Tamtéž.

³⁶⁹ Tamtéž.

³⁷⁰ Tamtéž.

³⁷¹ Tamtéž.

³⁷² Tamtéž.

³⁷³ Plán práce trenérské rady, sekce LH KVS Ostrava, ÚV Sokol, Ostrava 23.6.1952, ZA Opava, Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava, inv.č.198, karton 87, pozn. ZKRa.

V zápisu č. 3 z 31. 7. 1952 se pak objevují připomínky komentující stav tohoto průzkumu a vyplývá z nich, že se oddíly chovaly relativně nespolehlivě. Zadaný úkol byl totiž splněn na pouhých 50 %, jelikož jen 8 oddílů vrátilo vyplněné dotazníky. I to je možné nahlédnout jako neuspokojující výsledek výchovné, konkrétně hokejové praxe. V zápisu též stojí, že oddíly, které dotazníky neodevzdaly, budou urgovány, včetně jmen soudruhů, jež odevzdání zkontrolují do určitého data.³⁷⁴ Při opakovaném nedodání konkrétního dotazníku byly oddíly označeny za nespolehlivé, jelikož neodevzdání přesných informací o jejich jednání „svědčí o nesprávném postoji vedení oddílů k trenérské radě“.³⁷⁵ Zdánlivě malicherný požadavek na včasné odevzdání informačního protokolu tak mohl na jedné straně představovat jemný mechanismus regulace a manipulace. Na straně druhé můžeme toto chování nahlížet i v pozitivním slova smyslu. Systém měl totiž zájem na svém sebezdokonalování ve smyslu sebezáchovného pokroku.

6.5 Stadion jako laboratoř?

Jedním z aspektů toho, že není možné se ocitnout mimo síť mocenských vazeb a působení, tj. že neexistují prostory „mimo“, je nakonec i vize sportovních utkání jakožto laboratoře výchovy nejen hráčů, rozhodčích či realizačního týmu, ale i přihlížejících diváků. Procesu formování se totiž neměli účastnit pouze bezprostřední aktéři hokejového klání, ale i jen zdánlivě pasivní publikum.

V interních materiálech mířících k propagačně-výchovným pracovníkům byla například deklarována strategická úloha mužů za mikrofonem: „hlasatel musí být uvědomělým vychovatelem, propagátorem a informátorem.“³⁷⁶ Hlasatel měl „přísně posuzovat jakékoli pokusy zneužít rozhlas k šíření lokálního patriotismu, k ovlivňování rozhodčích, k rozladění obcenstva proti rozhodčím, soupeři apod.“³⁷⁷ V rozhlasu se měly objevit i „relace o životě oddílu a kritika jeho nedostatků.“³⁷⁸ Hlasatel měl také seznámit diváky s úspěchem oddílu nejen na hřišti ale i „při plnění plánu rozvoje, budování nové

³⁷⁴ Zápis č. 3 z 31.7.1952 v Ostravě, Krajský výbor Sokola v Ostravě – sekce ledního hokeje – trenérská rada, ZA Opava, Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava, inv.č.198, karton 87, pozn. ZKRa.

³⁷⁵ Průzkum činnosti oddílů LH mistrovství republiky a krajského přeboru, 1952, ZA Opava, Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava, inv.č.198, karton 87, pozn. ZKRa.

³⁷⁶ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³⁷⁷ Bodovací řád k soutěži propagačně-výchovných pracovníků a kolektivů mistr. hokej. soutěže 1953, ZA Opava, Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava, inv. č. 199, karton 87, pozn. ZKRA

³⁷⁸ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

vesnice a seznamovat diváky s plánem příštích akcí.“ Nestačilo „jen oznámit sestavy, ale je nutno říct, co závodník dělá, zda je nositelem PPOV a jak pracuje na svém pracovišti.“³⁷⁹ Jako další propagační nástroje měly sloužit vývěsky, průsvitky a plakáty pro výzdobu šaten, chodeb, stěn, ochozů, kluboven apod.

Disciplinace jedince se vlastně neprojevovala výsledky na ledě, nýbrž aktérovou schopností internalizace nové morálky a hodnot. Jako doklad pokusu o redefinici průběhu hokejových utkání se jeví Soutěž propagačně-výchovných pracovníků a kolektivů mistrovské soutěže v roce 1953. Bodovací řád k této explicitně disciplinační soutěži hodnotil chování a vystupování mužstva – konkrétně jednotný nástup i odchod kolektivu. Body měly dozorčí komisaři utkání v mistrovských zápasech strhávat za pozdní nástup, nejednotnost při pozdravu nebo odchodu, také ale i za každou trestnou minutu či za kritiku rozhodčího.³⁸⁰ Z maximálního počtu 60 bodů, jež mohl tým za utkání získat, patřilo konkrétně až 10 bodů týmů, pakliže vybral správnou hudbu – národní budovatelské písně československé a sovětské. Rovných 30 bodů získal tým, jestliže řádně uplatnil propagační materiály k popularizování socialistické tělovýchovy, plnil TOZ a využíval rozhlas.³⁸¹ Jestliže však „[n]edovede využít možnosti působit rozhlasem na výchovu lidí i na radostný průběh utkání, cenní jeho výkon dozorčí orgán přiměřeně nižším počtem bodů“.³⁸² Nadto byly dozorčí orgány povinováni žádat v průběhu i po skončení utkání nápravu chyb a nedostatků, které dozorčí komisaři a propagačně-výchovní pracovníky na sobě nezávisle zjistili.

Rovněž tak se v pramenech nachází konkrétní instrukce k výzdobě zimních stadionů vlajkami Československa a Sovětského svazu, stejně jako správné umístění obrazů Stalina a Gottwalda. Sportovní i divácký prostor stadionu a jeho zázemí měla pokrýt hesla, například „Po příkladu slavné sovětské fyzkultury budujeme socialistickou tělovýchovu v naší vlasti“, „Ať žije a sílí přátelství sportovců ČSR a SSSR“, „Po vzoru vítězných komunistů SSSR vybudujeme socialismus v naší vlasti“. Přítomná úderná provolání, obrazy státníků a vlajky měly působit na sebeidentifikace diváků s režimem a dohlížet i na jejich volný čas – dobrovolná divácká návštěva hokejového utkání se měla proměnit v další, byť ne nutně nápadnou formu indoktrinace. Prostředí hokejového stadionu se v tomto ohledu stávalo jen

³⁷⁹ Rozbor ledního hokeje a návrh na opatření, ZA Opava, KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava, kart. 509, inv. Č. 1066, sign. 14/Sok/9c.

³⁸⁰ Bodovací řád k soutěži propagačně-výchovných pracovníků a kolektivů mistr. hokej. soutěže 1953, ZA Opava, Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava. inv.č.198, karton 87, pozn. ZKR a

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Tamtéž.

dalším prostorem mocenského působení – čas strávený na zimním stadionu se měl proměnit ve chvíle žádané výchovy.

Konkrétně chtěly na stadionu diváky a hráče vychovávat i soutěže typu „o nejlepší propagaci Měsíce čs.-sovět. přátelství“ či „Pohár slušnosti“.³⁸³ Měly aktivizovat dosud pasivnější hokejové činovníky (na jejichž liknavost padaly stížnosti) a publiku vštípit vzorové socialistické chování. Iniciátorem těchto soutěží byla sekce ledního hokeje ÚV Sokol v Praze, což byl mocensky nadřazený orgán, který určoval mantinely i ostravskému hokeji a ten se snažil příkazy plnící reklamu režimu plnit.

Obdobně agitační a propagační funkci měla i vyžadovaná prezence hokejistů na ideologicky podbarvených tělocvičných akcích jako Běh vítězství či Sokolovský závod branné zdatnosti, které měly ukázat vyspělost kraje, ale i tělesnou všestrannost sportovců a jejich politickou uvědomělost – v těchto případech šlo o aktivní účast na explicitně politických mobilizujících aktivitách. Například úřední zpráva z 24. 4. 1950 vydaná krajským výborem v Ostravě upozorňovala všechny oddíly ledního hokeje, že Běhu vítězství, stejně jako Oslav svátku práce se zúčastní všichni členové hokejových oddílů povinně v dresech. „Každý oddíl musí být zastoupen v průvodu alespoň jedním kompletním mužstvem.“³⁸⁴ Stejně nucené a v důsledku potenciálně fatální bylo i soutěžení a plnění podmínek v rámci TOZ. Jak ohlašovalo nařízení ÚLH ČOS, byli povinni všichni registrovaní hráči a dorostenci splnit TOZ s tím, že „kdo nebude mít TOZ do konce t.r. splněn *nemůže být připuštěn ke hře* [zvýraznila MV].“³⁸⁵

6.6 Produktivní moc

Sonda do hokejové reality na Ostravsku chtěla pohlédnout na každodenní život dobových aktérů, jenž může být přitom značně zkreslen jak v koncepcích tzv. velkých dějin, jež bývají výsledkem analýz různých oficiálních norem či obecně platných předpisů, tak při sledování příslovečných branek, bodů a vteřin, tj. sledování výsledků a medailových

³⁸³ „Vyhlášením soutěže přistupujeme k plnění nového a nesnadného úkolu. Jeho úspěšné splnění bude znamenat krok vpřed. Seznamování širokých mas pracujících s úkoly i smyslem socialistické tělovýchovy projeví se i aktivizací dosud nedostatečně rozvíjené – a někdy i podceňované – propagačně-výchovné práce v krajích a oddílech. Soustavné i pečlivé zajištění úkolů ze soutěže vyplývajících, bude důkazem našeho poměru k novému socialistickému chápání i provozování sportu. Bude příspěvkem ke splnění hesla „Po vzoru slavné sovětské fyzkultury vybudujeme socialistickou tělovýchovu a sport.“ Soutěž o nejlepší propagaci „Měsíce čs.-sov. přátelství“ a propagační využití mistrovství v LH 1953 na zimních stadionech, ZA Opava, Fond Sokol Ostrava, invent. č. 194, karton 87.

³⁸⁴ Úřední zpráva č. 12, Ostrava 24.4.1950, ZA Opava, Sokol Ostrava, f. Sokol – krajský výbor Ostrava, kart. 87, inv. Č. 188, sign. 14/Sok/9c.

³⁸⁵ Tamtéž.

(ne)úspěchů „našich hochů“. Při odlišném pohledu se nám ovšem mohou obnažit dříve skryté informace například o životě československého hokejisty v 50. letech třeba právě na exponovaném Ostravsku.

V pramenech úřední povahy dochovaných v Zemském archivu v Opavě převažuje neúplná spokojenost s plněním úkolů, které formulovala poúnorová sjednocená tělovýchova. Jejím nejpřednějším požadavkem byla masová výchova, která by produkovala zdravé, fyzicky zdatné a pracovně efektivní jedince. Ačkoli se dá hovořit v dané době o „zlidovění“ a „zmasovění“ ledního hokeje – ilustruje to zejména rostoucí počet registrovaných hráčů ledního hokeje v 50. letech či výstavba zimních stadionů³⁸⁶, povětšinou byla krajská sekce nespokojená s plněním plánů okresních oddílů. Mezi hlavní důvody této nelibosti patřila nedostatečná propagačně výchovná práce jednotlivých mužstev, slabá účast na sportovně-politických školení a nedostatek iniciativy ze strany hokejových činovníků. To podporuje Foucaultovu myšlenku o neexistenci totální povahy moci či bezmocnosti jedince. Foucault tvrdí, že ačkoliv je subjekt pohlcen dispozitivem moci, není zbaven své autonomie. Ostatně subjekt jako takový není pro autora podstatný, daleko důležitější jsou pozice, které tento subjekt zaujímá a jaké vytváří vztahy s jinými subjekty. Sám se totiž stává až výsledkem těchto mocenských vztahů. Moc tedy předchází vědomí a její povaha je relacionální.³⁸⁷

Analyzovaným hokejovým prohlášením, jež byly součástí této kapitoly, je nutno přiznat jistou logičnost, neboť i doména hokeje měla reprezentovat nový socialistický řád. Československý stalinismus neznamenal totiž pouhá hesla a proklamace na papíře či plakátové socialistické hrdiny. Mělo jít o daleko důslednější a sofistikovanější tvorbu nových hodnot a norem, jež měly být akceptovány jako autentické a přirozené. V tomto smyslu lze nahlížet i na lední hokej. I v něm totiž šlo o potvrzování žádaných vzorců, kvalit a myšlení. Ačkoliv se deklarované funkce a role připisované lednímu hokeji a provozu s ním spojenému, třeba úloha rozhodčích, mohou zdát bizarní a úsměvné, ve své době byly vážně míněným projevem vycházejícím v některých případech skutečně z podstaty konstrukce nové a lepší společnosti.

Tato kapitola sledovala na základě exkurzu do regionálního hokeje úspěšnost uplatnění hokejového ideálu v praxi. Čtenář ji může chápat i jako přiblížení oficiální a deklarované snahy a výchovy s neuspokojivým koncem z hlediska poúnorové moci. Ona nespokojenost byla snad výrazem momentálního neúspěchu indoktrinačních snah a etablování

³⁸⁶ Tamtéž.

³⁸⁷ Foucault, M., *Dohlížet a trestat*, Praha: Dauphin, 2000, s. 60-62.

nové kultury tělovýchovy a sportu, jež se vymykaly dosavadní zkušenosti aktérů. Nicméně z dnešní perspektivy se domnívám, že se jednalo o úspěšný a zdařilý podnik. Jeho přínos tkvěl v tom, že se hokeji v době státního socialismu podařilo rozšířit síť sportovišť, klubů a zimních stadionů.³⁸⁸ Tím tedy děti, mládež a další zájemce úspěšně vtahoval do světa sportu a následně tak i do celého procesu dohledu, formování a sílení.

³⁸⁸ *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: SNTL, 1985, s. 43. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:dffb98d0-b2ec-11e2-b6da-005056827e52>. Náhled dne 28. 12. 2017.

7 Závěr

Ve své práci jsem se snažila nabídnout v českém prostředí dosud netradiční pohled na struktury a mechanismy poúnorové komunistické tělovýchovy a sportu obtěžkaných politicky specifickými atributy. S ohledem na dějiny středoevropské tělovýchovy a sportu však současně nešlo o aspekty nikterak převratné či uměle roubované, ba nutno dodat, že šlo vlastně o náležitosti známé.

Primárním cílem práce bylo skrze fenomén tělovýchovy, sportu a přímo ledního hokeje upozornit na mocenské mechanismy vedení a organizace moderních společností včetně nároků moderní biomoci. Tyto nároky na sebe braly podobu často nenápadných sdělení či vizualit, jimiž měly být ovlivňovány způsoby myšlení a jednání jedinců i kolektivů.

Lední hokej nebyl nevinnou zábavou. Jeho prostřednictvím byl nový socialistický člověk vychováván, disciplinován a střežen. Tato moc procházela celou společenskou hierarchií lidí i institucí a rozhodně se na předcházejících stránkách potvrdilo, že se zrcadlila přímo až v aktérových útrobach. (Politické) pozornosti se tak těšil i hokejistův krevní oběh, obsah žaludku, dobrá funkce plic či estetika a výkonnost svalové hmoty. Hokejistova životospráva se stala věcí veřejnou. Nicméně třeba ve srovnání s literaturou sokolskou a jiných tělovýchovných organizací přelomu století i 19. věku, zůstávala nezmíněna sexualita sportovců včetně původně obávané onanie.

Nutno poznamenat, že tendence a nároky tak, jak byly k dohledání v dobové literatuře a tisku vztahujícím se k lednímu hokeji byly zcela ideální. Realita totiž ne vždy představené vize kopírovala. To ostatně bylo patrné z regionálního hlášení a hodnocení práce krajskou sekci ledního hokeje v Ostravě, jež si často stěžovala na nízkou iniciativu hokejových činovníků. Pouze zdánlivě se tedy na tomto příkladu prokázal jistý neúspěch poúnorové (sportovní) moci. Jenže současně s kritizovanými jevy zároveň rostla popularita ledního hokeje. Tento sport zmasověl – výstavba zimních stadionů a sportovišť, zařazení ledního hokeje do osnov tělesné výchovy na školách a zajištění kvalitnější zdravotní péče, to vše umožnilo zpřístupnění a rozšíření ledního hokeje, tedy v důsledku rozšíření možností případného dozorování a kontroly rostoucí poúnorové „hokejové rodiny“.

Zcela legitimní je proto úvaha, zda hokejové úspěchy hráčů v následujících desetiletích nejsou částečně výsledkem vhodnějších podmínek pro lední hokej, jichž bylo dosaženo v 50. letech minulého století. Zda za všeobecnou oblibou tohoto sportu nestojí jen prvorepubliková tradice, která poskytla elitám hrát v zimě na zaledněných tenisových kurtech

hokej, ale právě také možnost participace většího počtu zájemců na této aktivitě, to ovšem za předpokladu vylepšeného zázemí a dostupnosti výzbroje. Cílem práce bylo předvést mocenské nároky režimu a připomenout jednu z „kapilár moci“ užívanou moderním státem k dosažení vlastních cílů. Socialistický stát přitom používal strategie politiky těla obdobným způsobem, jako režimy kapitalistické či monarchistické.

To, že se v konečném důsledku ony kontrolní a mocenské aspekty dobové tělovýchovy a sportu ve své plakátové politické podobě neprosadily, neznamená, že nebyly svými tvůrci a propagátory brány vážně a že je můžeme pouze blahosklonně přecházet jako dobovou ironizovatelnou „veselou maličkost“ z ranku macurovského Š/šťastného věku.³⁸⁹ Jistě nehovoří o tom, kdy, kde, kdo a co vyhrál. Mnohé však sdělují o nárocích a očekávání komunistické diktatury jakožto jednoho z vyústění organizace a vládnutí moderního státu jako takového.

³⁸⁹ MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vít SCHMARC a Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, 2008.

8 Seznam pramenů

8.1 Archivní prameny

MZA v Brně:

- Fond: Tělovýchovná jednota Spartak Královopolská strojírna Brno, n. p. Brno

NA Praha

- Fond: Státní výbor pro tělesnou výchovu a sport (1937)1949 – 1956.
- Fond: Kancelář I. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného.

Národní muzeum v Praze, Archiv tělesné výchovy a sportu

- Fond: Lední hokej 1906–2011

ZA Opava

- Fond Sokol Opava
- Fond: KV ČSTV Ostrava, f. Československý svaz TV – krajský výbor Ostrava
- Fond: Sokol Ostrava – krajský výbor Ostrava

8.2 Dobové tisky

Noviny a časopisy:

Lední hockey-Bruslení, roč. I-VIII.

Lední sporty, roč. I-II., č. 1.

Rudé právo, roč. 28-35.

Brožury a dobová literatura

Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: SNTL, 1985.

Knihovnička stranického pracovníka., Komunisté a mládež: [Prop. brožurka]. Praha: SNPL, 1961. 12, [2] s. Na pomoc propagandistům a lektorům.

KOHOUT, Jan. Ideově politická výchova mládeže. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985.

Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952.

Kostka, Mach, Vlk: Lední Hockey, celoroční práce oddílu, Praha 1952.

Kozel F., Dialektika výchovného procesu u A. S. Makarenka, in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954.

KOZLÍK, BERDYCHOVÁ, Tělesná výchova na národních školách, PRAHA 1952.

Kredba Miloš, Školní hygiena, Příručka pro školské pracovníky a přátele školy, Praha 1953.

Leopold Vaverka, Tělesná výchova v nové výstavbě republiky, Svaz Dělnických tělovýchovných jednot československých, 1947.

Linhart J., Janda J., Linhartová V., Pavlovovo učení o typech vyšší nervové činnosti z hlediska potřeb pedagogiky. in: Pedagogika, časopis pro vědy o vzdělávání a výchově, č. 8, 1954.

Malá politická knihovna., K výchově dělnické mládeže: [Sborník]. 1. vyd. Praha: SNPL, 1959.

Nástup československé tělesné výchovy a sportu na novou cestu, Orbis 1953.

NEJEDLÝ, Zdeněk. Komunisté, dědici velikých tradic českého národa: výběr statí. Praha: Práce, 1946.

Rádce sokolský

Rybínová Vlasta, Branná výchova a sport, Praha 1954.

Sbírka zákonů Československa, zákon č. 68/1956 Sb., o organizaci tělesné výchovy.

Sborník materiálů z 11. sjezdu KSČ a další usnesení o práci mezi mládeží. Praha: MF, 1958. 91, [2] s. Na pomoc funkcionářům, propagandistům a agitátorům ČSM.

Sokolský den 1951, Pokyny k uspořádání Sokolského dne 26.-27.5.1951, Praha 1950.

STRNAD Martin, Lední hockey na školách, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1954.

Tarasov A., Lední hokej, Praha 1953.

Tyrš Miroslav, Náš úkol, směr a cíl, Rádce sokolský. Praha: Česká obec sokolská, 1897.

Vlk Gustav a kol, Hrajeme lední hockey, Sokolské nakladatelství, Praha 1951.

8.3 Sekundární literatura

Allen Guttman, Sport, Politics and the Engaged Historian, in *Journal of Contemporary History*, 2003, London Thousand Oaks, vol. 38 (3), 363-375.

ANDERSON, Sheldon R. *The politics and culture of modern sports*. Lanham, Maryland: Lexington Books, 2015.

BLACKSHAW, Tony a Tim. CRABBE. *New perspectives on sport and 'deviance': consumption, performativity and social control*. New York: Routledge, 2004.

Bourdieu Pierre, *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.

BOURDIEU, Pierre. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Velká Británie: Routledge & Kegan Paul, 1986.

BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.

BURIAN, Michal. *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*. Praha: Karolinum, 2012.

BUTLER Judith. *Bodies that Matter. On the sicursive limits of „sex“*. New York; London: Routledge, 1993.

CANTELON, Hart a Richard S. GRUNEAU. *Sport, culture, and the modern state*. Buffalo: University of Toronto Press, 1982.

CAUDWELL, Jayne. *Sport, sexualities and queer/theory*. New York: Routledge, 2006.

Coakley, J. and Dunning, E. (2000a) „General introduction“, in J. Coakley and E. Dunning (eds), *Handbook of Sport Studies*, London: Sage, xxi-xxxviii.

Deleuze G., Foucault, Herrmann & synové, 1996., Andrewa, D., „Posting up: French post-structuralism and the critical analysis of contemporary sporting culture“, in: J. Coakley and E. Dunning, *Handbook of Sport Studies*. London: Sage, s. 106-37.

DREYFUS, Hubert L., Paul RABINOW a Michel FOUCAULT. *Michel Foucault: za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Herrmann, 2010.

DUNNING, Eric. a Kenneth. SHEARD. Barbarians, gentlemen and players: a sociological study of the development of rugby football. 2nd ed. New York: Routledge, 2005.

Dunning, Eric. Sport matters: sociological studies of sport, violence, and civilization. London New York: Routledge, 1999.

DUNNING, Eric., Dominic MALCOLM a Ivan. WADDINGTON. Sport histories: figural studies in the development of modern sports. New York: Routledge, 2004.

Dunning, Eric; Murphy, Patrick; Williams, John. The roots of football hooliganism: an historical and sociological study. London New York: Routledge & Kegan Paul, 1988.

ED. BY KEVIN PASSMORE. Women, gender and fascism in Europe, 1919-45. Manchester: Manchester Univ. Press [u.a.], 2003.

ED. BY KEVIN PASSMORE. Women, gender and fascism in Europe, 1919-45. Manchester: Manchester Univ. Press [u.a.], 2003.

ELIAS, Norbert. O procesu civilizace II., Sociogenetické a psychogenetické studie.. Praha : Argo, 2007.

ELIAS, Norbert; ERIC, DUNNING. Quest for excitement: sport and leisure in the civilising process. New York, USA : [s.n.], 1986.

FITZPATRICK, Shelia. Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times ; Soviet Russia in the 1930s. [1. paperback ed.]. New York: Oxford University Press, 2000.

Foucault Michel. Geometrie des Verfahrens. Schriften zur Methode, Frankfurt am Main 2009.

Foucault, M., Diskurs, autor, genealogie, Praha: Svoboda, 1994.

Foucault, M., Subjekt a moc, in: Myšlení vnějšku. Praha: Herrmann a synové. 1996.

FOUCAULT, Michel, Michel SENELLART, François EWALD a Alessandro FONTANA. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2009.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality*. I, Vůle k vědění. V Praze: Herrmann, 1999.

FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby* [online]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1993.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení* [online]. Praha: Dauphin, 2000.

Genevieve Rail, Jean Harvey. Body at Work: Michel Foucault and the Sociology of Sport. *Sociology of Sport Journal*, 12, 1995, 164-179, University of Ottawa, 1995.

GEYER, Michael a Sheila FITZPATRICK, ed. *Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia, 2012.

Giulianotti Richard, Introduction: Sport and Social Theorists, s. 1-10, in: ED. BY RICHARD GIULIANOTTI. *Sport and modern social theorists*. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004.

GRANT, Susan. *Physical culture and sport in Soviet society: propaganda, acculturation, and transformation in the 1920s and 1930s*. New York: Routledge, 2013.

GRUNEAU, Richard S. *Class, sports, and social development*. Champaign, IL: Human Kinetics, 1999.

HALL, M. Ann. *Feminism and sporting bodies: essays on theory and practice*. Champaign, IL: Human Kinetics, 1996.

HARGREAVES, Jennifer. *Sport, culture, and ideology*. Boston: Routledge & Kegan Paul, 1982.

Harvey Elisabeth, *Serving the volk, serving the nation: women in the youth movement and the public sphere in Weimar Germany*, in: L. E. Jones and J. Retallacj (eds), *Elections, Mass Politics, and Social Change in Modert Germany*, Cambridge, 1992.

Hoffmann David, *Cultivating Masses: modern state practices and Soviet socialism*, New York, 2011.

Hoffmann David, *Stalinist Values, The cultural norms of Soviet Modernity*, London 2003.

JAN B. UHLÍŘ a Marek WAIC. *Sokol proti totalitě 1938-1952*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu, 2001.

Jan Todd. *Physical Culture and the Body Beautiful: Purposive Exercise in the Lives of American Women, 1800-1870*. Mercer University Press, 1998, Lempa H. *Beyond the Gymnasium: Educating the Middle-class Bodies in Classical Germany*. Lexington Books, 2007.

John Hargreaves, *Sport, Power and Culture: A social and Historical Analysis of Popular Sports in Britain*, Cambridge, 1986.

KALOUS, Jan a František KOLÁŘ, ed. *Sport v komunistickém Československu 1945-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015.

Keys Barbara, *The Body as a Political Space: Comparing Physical Education under Nazism and Stalinism*, in: *German History* 27, č. 3, 2009, s. 395-413.

Kösl, Jiří – Krátký, František – Marek, Jaroslav, *Dějiny tělesné výchovy. II. Od roku 1848 do současnosti*. Praha 1986.

KRÜGER, Michael. *Turnerství v Německu – proměna národní tělesné a pohybové kultury v moderní sportovní hnutí volného času*. In: WAIC, Marek. *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*. Praha: Nakladatelství Karolinum Praha, 2004.

LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013.

MACURA, Vladimír, Karel KOUBA, Vít SCHMARC a Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, 2008.

MAGUIRE, Joseph A. a Kevin YOUNG. *Theory, sport & society*. North America: Emerald, 2002. *Research in the sociology of sport*.

MALCOLM, Dominic. *Sport and sociology*. New York: Routledge, 2012.

MARKULA, Pirkko a Richard PRINGLE. *Foucault, sport and exercise: power, knowledge and transforming the self*. New York: Routledge, 2006.

Morton, Henry W., *Soviet sport: A Mirror of Soviet society*, New York, Collier Books [1963].

NIKOLAUS KATZER (EDS.). *Euphoria and exhaustion: modern sport in Soviet culture and society*. [Online-Ausg.]. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2010.

NOLTE, Claire Elaine. *The Sokol in the Czech lands to 1914: training for the nation*. 1st ed. Hampshire: Palgrave, 2002.

OLIVOVÁ, Věra. *Lidé a hry: historická geneze sportu*. [1. vyd.]. Praha: Olympia, 1979.

- OSTA, D. Margaret a Sharon Ruth GUTHRIE. *Women and sport: interdisciplinary perspectives*. Champaign, IL: Human Kinetics, c1994.
- PARUSNIKOVÁ Zuzana, Biomoc a kult zdraví, in: Sociologický časopis, 2000, Vol. 36 (No. 2: 131-142).
- RAIL, Geneviève. *Sport and postmodern times*. Albany: State University of New York Press, 1998.
- RANDÁK, Jan. *V záři rudého kalicha: politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015.
- REICHEL, Peter. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. Praha: Argo, 2004. Historické myšlení. Totalitarismus a šoa.
- RICHARD GIULIANOTTI. *Sport and modern social theorists*. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004.
- Riordan J., *Sport in Soviet Society: Development of Sport and Physical Education in Russia and the USSR*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1977.
- RIORDAN, James a Arnd. KRÜGER. *European cultures of sport: examining the nations and regions*. Bristol, UK: Intellect, 2003.
- RIORDAN, James. *Sport, politics, and communism*. New York: Distributed exclusively in the USA and Canada by St. Martin's Press, 1991.
- ROUBAL, Petr. *Československé spartakiády*. Praha: Academia, 2016. Šťastné zítřky (Academia).
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Reprint původního vydání z roku 1949. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002.
- Rowe David, Antonio Gramsci: Sport, Hegemony and the National-Popular, s. 97-110, in: ED. BY RICHARD GIULIANOTTI. *Sport and modern social theorists*. [Nachdr.]. Basingstoke [u.a.]: Palgrave Macmillan, 2004.
- SMITH, Earl. *Sociology of sport and social theory*. Champaign, IL: Human Kinetics, 2010.
- STEINIGER, Bohumil. Tělocvičné spolky a skauting v období Rakouska-Uherska. Historický obzor, 2003, 14 (1/2), s. 34-39.

Tinková, Daniela, Biomoc a "politická anatomie lidského a společenského těla". Foucaultův koncept "biomoci" ve vztahu k otázce modernizace státu, zrození humanitních věd a medikalizace společnosti na přelomu 18. a 19. století. Tinková, Daniela. In: *Conditio humana – konstanta (č)i historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii. Sborník příspěvků z workshopu "ANTROPOLOGIE - HISTORIE - TEORIE"* konaného na FHS UK v Praze dne 17. 11. 2005 / Praha : Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2007.

Universum. Praha: Odeon, 2002.

Waic Marek: Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports, M. Waic (ed.), Praha 2004.

8.4 Internetové zdroje

Antonín Klabusay, Tělovýchovné a turistické spolky Kolínska do roku 1939, Praha 2007, Bakalářská práce, Filozofická fakulta UK, vedoucí práce: doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/50442/>. (náhled dne 10. 12. 2017)

Betty Jane Cataldi, *FOUCAULT'S DISCOURSE THEORY AND METHODOLOGY: AN APPLICATION TO ART EDUCATION POLICY DISCOURSE 1970-2000*, DISSERTATION, The Ohio State University, 2004, s. 58-70. Dostupné z: https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1089160056&disposition=inline. (Náhled dne 26. 12. 2017).

Hlaváč Ivo, Michel Foucault. Vědění a moc. Univerzita Palackého Olomouc. Dostupné z: <https://www.phil.muni.cz/fil/studenti/foucault.doc>. (náhled dne 28. 12. 2017).

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1949-187> (náhled dne 27. 12. 2017)

Lemke Thomas, Foucault, Governmentality, and Critique(2002), dostupné z: <http://www.thomaslemkeweb.de/engl.%20texte/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV.pdf>. (Náhled dne 19. 10. 2017).

Oksala, Johanna. "Anarchic Bodies: Foucault and the Feminist Question of Experience." *Hypatia* 19, no. 4 (2004): 99-121. <http://www.jstor.org/stable/3811058>. (Náhled dne 11. 10. 2017).

Pierre Bourdieu, Sport and social class, in: Social Science Information (SAGE, London and Beverly Hills), 17, 6 (1978), s. 819-840, odkaz: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/053901847801700603?journalCode=ssia>, (náhled dne 18.10.2017).

Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 34. schůze, 14. 7. 1949. Část 3/12. (Náhled dne 10. 10. 2017).

Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. Digitální knihovna. NS RČS (dostupné na www.psp.cz). Stenoprotokoly. 69. schůze, 12.12. 1952. (Náhled dne 10. 10. 2017).

Rupp Leila T., Mother of the „Volk“. The image of Women in Nazi Ideology, in Sign, The University of Chicago Press, vol. 3, no.2, 1977, p. 362-379, dostupné z: https://www.jstor.org/stable/3173289?seq=1#page_scan_tab_contents. (Náhled dne 15. 11. 2017)

ŠTYS, Filip. Tělo [online]. 2006 [cit. 2017-03-26]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/26507>. Vedoucí práce Miroslav Petříček.

Thomas Lemke, Foucault, Governmentality, and Critique, Rethinking Marxism Conference, University of Amherst (MA), September 21-24, 2000, Dostupné z: <http://www.thomaslemkeweb.de/publikationen/Foucault,%20Governmentality,%20and%20Critique%20IV-2.pdf>. (Náhled dne 16. 12. 2017)

Vávra Martin. Sociologické aspekty díla Michela Foucaulta [online], [cit. 21.12.2017], dostupné z: http://diskurz.wz.cz/Texty/Foucault_a_sociologie.pdf.

VEJVAR, Stanislav. Dějiny tělovýchovné organizace Orel v Čechách 1909-1948 [online]. 2014 [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/104086>. Vedoucí práce Jana Čechurová.

Zákon č. 187/1949 Sb. o státní péči o tělesnou výchovu a sport. In: Sbírka zákonů 23. 7. 1949, částka: 56/1949. Dostupné z: <https://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=21711&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>. (Náhled dne 6. 10. 2017)